

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова робота
на правах рукопису

МАРТИНОВСЬКИЙ ДМИТРО ПАВЛОВИЧ

Прим. № _____

УДК 342.7+341.231.14

**ДИСЕРТАЦІЯ
МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Галузь знань – (081– Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. П. Мартиновський

Науковий консультант:

Баймуратов Михайло Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Мартинівський Д. П. Міжнародні правові стандарти в конституційному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – право). – Національний авіаційний університет. – Київ, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню ролі феноменології міжнародних правових стандартів у конституційному праві України, їх значення і впливу на його становлення, розвиток і вдосконалення, становлення й розвиток конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Досліджено поняття, дефінітивну та видову характеристику міжнародних правових стандартів в контекстуалізації історико-правових, еволюційних і понятійних аспектів їх становлення, легалізації й розвитку; розглянуто поняття міжнародного правового стандарту як норми міжнародного права; охарактеризовано видову характеристику міжнародних правових стандартів.

Доведено, що зазначені стандарти стали результатом зусиль міжнародного співтовариства щодо оптимізації та уніфікації феноменології міжнародного нормопроекування і нормотворчості з метою наступного запозичення таких стандартів національними правовими системами, зокрема системами національного конституційного законодавства.

Визначено ознаки міжнародних правових стандартів, за якими їх ідентифікують в рамках міжнародного публічного права та конституційного права держав: їх визначення нормами міжнародного права, котрі, своєю чергою, визначають відповідну модель правової поведінки; їх формалізацію у вигляді норм міжнародного договору та надання обов'язковості для виконання усіма державами-підписантами (учасниками) таких договорів; надання кожній конкретній державі вільного вибору засобів імплементації положень міжнародних правових стандартів

в систему національного конституційного законодавства; формування управлінсько-нормотворчої парадигми, згідно з якою ухвалення нових міжнародних правових стандартів узгоджується з комплексом чинних міжнародних норм у профільній сфері; визначення, що зміст стандартів є, по-перше, компромісом між суб'єктами, уповноваженими приймати їх, а по-друге, в них закріплюється мінімальний рівень вимог зобов'язань до держав-підписантів, що повинен бути відтвореним у їх національному законодавстві.

Встановлено, що міжнародні правові стандарти впливають на національне законодавство держав-учасниць міжнародних договорів, гармонізуючи національне конституційне право з міжнародним правом. Їх основна мета – досягнення певного результату, визначеного у цих документах, а не на створення єдиного правового регулювання, хоча в підсумку їх розповсюдження та синергійна дія сприяє створенню єдиного глобального (регіонального) правового простору. Відповідно, це передбачає можливість застосування такого національного механізму імплементації, який є найбільш прийнятним для національної правової системи.

Запропоновано розширити поняття «міжнародно-правові стандарти», не ототожнюючи його з поняттям «міжнародно-правові норми», базуючись на тому, що не всі міжнародно-правові стандарти є міжнародно-правовими нормами, хоча останні й можуть бути міжнародними правовими стандартами. Водночас, міжнародно-правові норми є обов'язковими до виконання і мають договірний характер, тоді як міжнародно-правові стандарти нерідко є доктринальними розробками.

Проаналізовано вплив міжнародних правових стандартів на становлення і розвиток сучасного конституційного права України. Зокрема досліджено інституційно-функціональні аспекти становлення, параметральні ознаки та формування системи міжнародних правових стандартів у конституційному праві України; розглянуто організаційно-правові способи імплементації норм міжнародного права в норми національного законодавства України; визначено

історико-правові етапи розвитку конституційного права України в контексті сприйняття міжнародних правових стандартів.

Доведено, що конституційне право держави виступає як основоположна та єдина профілююча галузь національного права, бо саме її правові норми регулюють основні відносини, що виникають в процесі становлення, існування, функціонування та взаємодії між собою особистості (людини), суспільства і держави. Отже, зважаючи на такий конституюючий характер зазначених правових відносин, саме конституційному праву належить особлива роль в моделюванні національної системи права та національної системи законодавства, включаючи й запозичення норм міжнародного права.

Зазначено, що актуальність досліджуваної проблематики обґрунтовується відсутністю вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «міжнародні стандарти» (тобто розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України), нерозвиненістю відповідного законодавства та недостатністю узагальнення зарубіжного досвіду (практики) щодо наведених питань, – хоча її теоретичне і практичне значення для розвитку національного конституційного нормопроекування (законопроекування) та нормотворення (законотворення) у сфері імплементації міжнародних правових стандартів до національного законодавства України є, безумовно, важливим.

Зазначається, що наявність численних доктринальних підходів до розуміння міжнародних правових стандартів все ж не вирішує завдання їх оптимального визначення, – разом з тим підкреслюється, що теоретичні нароби у цій сфері йдуть продуктивним шляхом через визначення правової природи досліджуваних стандартів, а також суб'єктів їх розроблення, ухвалення та легалізації на міжнародному рівні, через розуміння їх у облігаторному ракурсі та зіставлення із зобов'язаннями держав-учасниць міжнародних договорів, що транспонуються в норми національного конституційного законодавства через механізм імплементації саме як міжнародно-правові зобов'язання держави, котрі мають бути реалізовані.

Досліджено й аргументовано застосування міжнародних правових стандартів у сфері конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в контекстуалізації їх органічної та системної єдності, а також відповідно до їх видового поділу (особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні права). Окремо досліджено міжнародні правові стандарти щодо визначення правового статусу негромадян в Україні.

Зазначається, що проголошення прав і свобод людини, закріплення їх в законодавчому (конституційно-правовому) масиві, а також їх послідовне й перманентне визнання, захист, охорона, розвиток та підтримка є найактуальнішим підґрунтям для створення відкритого та вільного суспільства, – тому що саме панування права, плюралізм і права людини залишаються цілісними, основоположними і взаємопов'язаними складовими демократії.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, правовий стандарт, міжнародний правовий стандарт, держава, права людини, публічна влада; взаємодія міжнародного права з національним конституційним правом; імплементація норм міжнародного права в національне конституційне законодавство.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мартиновський Д. П. Поняття та сучасні класифікації міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2011. Вип. 1. С. 254–264. (Видання індексується міжнародною наукометричною базою Google Scholar).

2. Мартиновський Д. П. Міжнародні стандарти прав людини у системі українського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2011. Вип. 2. С. 394–402. (Видання індексується міжнародною наукометричною базою Google Scholar).

3. Мартиновський Д. П. Втілення міжнародних стандартів місцевого самоврядування у систему законодавства України. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 160–165.

4. Мартиновський Д. П. Способи імплементації міжнародних правових стандартів в національне законодавство України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 216–226. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Варшава, Польща)).

5. Мартиновський Д. П. Міжнародні правові стандарти у сфері конституційного права: поняття, ознаки та місце в системі джерел. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 69–77.

6. Мартиновський Д. П. До питання визначення та класифікації міжнародних правових стандартів. *Сучасний розвиток державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. III Всеукр. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2011. С. 196–197.

7. Мартиновський Д. П. До забезпечення реалізації міжнародних правових стандартів при формуванні та функціонуванні законодавчої влади в Україні: методологічні підходи. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених (29 березня 2018 р.) / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 264-267.

8. Мартиновський Д. П. До питання про забезпечення міжнародних правових стандартів при формуванні та функціонуванні виконавчої влади в Україні: теоретичні підходи. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених (19 травня 2020 р.) / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 206-211.

ANNOTATION

Martynovsky D. P. International legal standards in the constitutional law of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.02 «Constitutional law; municipal law» (081 – law). – National Aviation University. – Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the research of the role of phenomenology of international legal standards in the constitutional law of Ukraine and their significance and influence on its formation, development and improvement, formation and development of the constitutional and legal status of man and citizen.

The concept, definitive and specific characteristics of international legal standards in the contextualization of historical and legal, evolutionary and conceptual aspects of their formation, legalization and development are studied; the notion of international legal standard as norms of international law is considered; species characteristics of international legal standards is characterized.

It is proved that these standards are a manifestation of the efforts of the international community to optimize and unify the phenomenology of international rulemaking and rulemaking in order to subsequently borrow such standards by national legal systems, including systems of national constitutional law.

The features of international legal standards that identify them within the framework of public international law and the constitutional law of states are determined – through their definition by the norms of international law, which, in turn, determine the appropriate model of legal behavior; their formalization in the form of norms of the international agreement and granting of obligation for execution by all signatory states (participants) of such agreements; providing a free nature of the behavior of a particular state in the choice of means of implementing the provisions of international legal standards in the system of national constitutional law; formation of a management-

normative paradigm, according to which the adoption of new international legal standards is consistent with a set of current international norms in the relevant field; determining that the content of the standards is, firstly, a compromise between the entities authorized to adopt them and, secondly, they set a minimum level of requirements for obligations to signatory states, which must be reproduced in their national legislation.

It is established that international legal standards have an impact on the national legislation of the states parties to international treaties, harmonizing national constitutional law with international law. Their goal is primarily aimed at achieving a certain result defined in these documents, and not at creating a single legal regulation, although as a result of their dissemination and synergistic action contributes to the creation of a single global (regional) legal space. In turn, this implies the possibility of applying such a national implementation mechanism, which is the most acceptable for the national legal system.

It is proposed to expand the concept of "international legal standards", without equating it with the concept of "international legal norms", based on the fact that not all international legal standards are international legal norms, although the latter may be international legal standards. At the same time, international legal norms are binding and contractual, while international legal standards are often doctrinal developments.

The influence of international legal standards on the formation and development of modern constitutional law of Ukraine is analyzed. In particular, the institutional and functional aspects of the formation, parametric features and formation of the system of international legal standards in the constitutional law of Ukraine are studied; organizational and legal methods of implementation of norms of international law into norms of national legislation of Ukraine are considered; the historical and legal stages of development of the constitutional law of Ukraine in the context of perception of the international legal standards are defined.

It is proved that the constitutional law of the state acts as a fundamental, fundamental and the only profiling branch of national law, because its legal norms regulate the basic relations arising in the process of formation, existence, functioning and interaction between the individual (person), society and state. Thus, given the constitutive

nature of these legal relations, it is constitutional law that has a special role in modeling the national legal system and the national legal system, including the borrowing of international law.

It is indicated that the urgency of the research is justified by the lack of domestic research on a comprehensive study of the category of "international standards", disclosure of their impact on the formation and development of constitutional law of Ukraine, clarifying their place in the rights, freedoms and responsibilities of man and citizen. constitutional law of Ukraine, underdevelopment of relevant legislation and lack of generalization of practice and foreign experience on these issues – although its important theoretical and practical significance for the development of national constitutional lawmaking, as well as lawmaking in the implementation of international legal standards to national law Ukraine, is definitely important.

It is noted that the presence of a large number of doctrinal approaches to understanding international legal standards still does not solve the problem of their optimal definition – however, emphasis is placed on the fact that theoretical developments in this area are productive through determining the legal nature of the studied standards. of their development, adoption and legalization at the international level, as well as through their understanding in the obligatory sense and comparison with the obligations of member states of international treaties transposed into national constitutional law through the mechanism of implementation as international legal obligations states to be implemented.

The application of international legal standards in the field of constitutional rights, freedoms and responsibilities of man and citizen in the context of their organic and systemic unity, as well as in accordance with their species division (personal, political, economic, social, cultural, environmental rights) is studied and argued. International legal standards in determining the legal status of non-citizens in Ukraine have been studied separately.

It is noted that the proclamation of human rights and freedoms, their consolidation in the legislative (constitutional and legal) array, as well as their consistent and permanent recognition, protection, protection, development and support are the most important basis

for creating an open and free society – because domination rights, pluralism and human rights remain integral, fundamental and interconnected components of democracy.

Key words: globalization, legal globalization, legal standard, international legal standard, state, human rights, public authority; interaction of international law with national constitutional law; implementation of international law into national constitutional law.

LIST OF ARTICLES PUBLISHED ON THE TOPIC OF THE THESIS

1. Martinovskiy D. P. Understanding and current classifications of international legal standards. *Science Bulletin of the Academy of Municipal Management. Seria: Law.* 2011. Vip. 1. P. 254–264. (The publication is indexed by the international scientometric database Google Scholar).

2. Martinovskiy D. P. International standards of human rights in the system of Ukrainian judicial system. *Scientific bulletin of the Academy of municipal administration. Seria: Law.* 2011. Vip. 2. P. 394–402. (The publication is indexed by the international scientometric database Google Scholar).

3. Martinovskiy D. P. Implementation of international standards of micro-sampling in the system of Ukrainian legislation. *European perspectives.* 2013. No. 1. P. 160–165.

4. Martinovskiy D. P. Methods for the implementation of international legal standards in the national legislation of Ukraine. *Bulletin of the Pivdenny Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2020. No. 22. P. 216–226. (The view is included up to the international scientometric base Index Copernicus International (Warsaw, Poland)).

5. Martinovskiy D. P. International legal standards in the sphere of constitutional law: witness, signs of the world in the system of dzherel. *Scientific notes to the Institute of Legislation of the Supreme For Ukraine.* 2020. No. 2. P. 69–77.

6. Martinovskiy D. P. On the question of definition and classification of international legal standards. *Modern development of state formation and law-making in Ukraine: problems of theory and practice* : Proceedings of the III All-Ukrainian

Conference of students, graduate students and young scientists: collection. thesis science. work / for general ed. K.V. Balabanova. Mariupol : MSU, 2011. P. 196–197.

7. Martinovskiy D. P. To ensure the implementation of international legal standards in the formation and functioning of the legislature in Ukraine: methodological approaches. *Modern development of state-building and law-making in Ukraine: problems of theory and practice* : Proceedings of the VII International scientific-practical Conference of students, graduate students and young scientists: collection. thesis science. work (March 29, 2018) / for general. ed. K. V. Balabanova. Mariupol : MSU, 2018. P. 264-267.

8. Martinovskiy D. P. On the issue of ensuring international legal standards in the formation and functioning of the executive branch in Ukraine: theoretical approaches. *Modern development of state-building and law-making in Ukraine: problems of theory and practice* : Proceedings of the IX International scientific-practical Conference of students, graduate students and young scientists: collection. thesis science. work (May 19, 2020) / for general. ed. K. V. Balabanova. Mariupol : MSU, 2020. S. 206-211.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ ТА ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ	
1.1. Історико-правові, понятійні аспекти та еволюція становлення міжнародних правових стандартів.....	23
1.2. Поняття міжнародного стандарту як норми міжнародного права.....	52
Висновки до розділу І.....	75
РОЗДІЛ ІІ. ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	
2.1. Номенологічно-видова характеристика міжнародних правових стандартів.....	78
2.2. Понятійна характеристика, ознаки та система міжнародних правових стандартів у сфері конституційного права.....	91
2.3. Роль Української незалежної держави у запозиченні міжнародних правових стандартів в національне конституційне право.....	107
Висновки до розділу ІІ.....	116
РОЗДІЛ ІІІ. МЕХАНІЗМ ЗАПОЗИЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ	
3.1. Способи імплементації міжнародних правових стандартів в національне законодавство України.....	120
3.2. Особисті права і свободи людини в конституційному праві України та їх відповідність міжнародним стандартам.....	140
3.3. Політичні права і свободи громадян в конституційному праві України та їх відповідність міжнародним правовим стандартам	160
3.4. Економічні, соціальні, культурні та інші права людини в конституційному праві України та їх відповідність міжнародним правовим стандартам ...	178

3.5. Міжнародно-правові стандарти у визначенні правового статусу негромадян в Україні.....	191
Висновки до розділу III.....	206
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	216
ДОДАТКИ.....	237

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Могутні інтеграційні процеси, що розгортаються у світі в контексті правової глобалізації, об'єктивують, актуалізують і контекстуалізують не тільки процеси конвергенції правових систем, але й їх конкретну взаємодію, включаючи розроблення єдиних нормативних підходів до розуміння, регламентації та реалізації найбільш важливих питань міжнародного міждержавного співробітництва, одним із яких виступає розроблення міжнародних правових стандартів (далі – МПС). Хоча феноменологія стандартів як зразків, еталонів, моделей є невід'ємною складовою життєдіяльності людини у будь-якій сфері, а національне законодавство України використовує поняття «стандарт» у різних нормативних актах (наприклад, в Законах України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», «Про освіту», «Про вищу освіту» тощо), проте ця проблематика, що має конституююче значення для формування демократичної правової державності, є, фактично, мало досліджуваною, що зумовлює не лише необхідність подальшого дослідження найбільш важливих її аспектів, але й приведення національних правових стандартів у відповідність до загальносвітових аналогічних стандартів, чинних у більш розвинутих державах або в міжнародному співтоваристві держав.

У світовій практиці на підставі дослідження найбільш позитивного досвіду розроблено низку МПС, які сприймаються та закріплюються в національних правових системах різних держав. Отримавши визнання міжнародного співтовариства держав, міжнародно-правові норми стають міжнародно-правовими стандартами та закріплюються в міжнародно-правових актах договірної характеру, а також приймаються і закріплюються в національних правових системах різних держав через відповідні механізми національної імплементації.

Сучасні інтеграційні процеси, в яких Україна наразі бере активну участь, обумовлюють необхідність детального аналізу існуючих МПС з метою їх подальшої імплементації до правової системи держави, і насамперед до системи

національного конституційного права та законодавства, що є профілюючими галузями національної системи права.

Сама категорія «міжнародні правові стандарти» в історичній ретроспективі має досить глибокі корені та відображається в численних міжнародно-правових актах. Проте, на жаль, вона все ще потребує ґрунтовного дослідження і нормативної регламентації. Зокрема, не визначено її понятійних аспектів і змістовного навантаження, не проведено визначення їх видової характеристики, не з'ясовано питання впливу МПС на становлення і розвиток конституційного права України, а також забезпечення функціонування міжнародних стандартів у сфері прав, свобод та обов'язків людини й громадянина в конституційному праві України.

Отже, явно назріла потреба у пошуці науково обґрунтованих і концептуально забезпечених відповідей на поставлені питання, що обумовило актуальність обраної теми дослідження.

Стан наукового розроблення теми. Актуальність теми посилюється і тим, що подібних комплексних досліджень у вітчизняній правовій літературі досі не здійснювалось, а поняття «міжнародні правові стандарти» є недостатньо розробленим у вітчизняній правовій думці.

Доктринальні дослідження в рамках цієї проблематики стосуються лише окремих її аспектів, обмежуючись наступними питаннями: міжнародні стандарти в міжнародному праві прав людини (О. В. Бурлак, В. Г. Буткевич, О. І. Вінгловська, А. Г. Гусейнов, В. В. Завальнюк, О. В. Зайчук, Н. І. Карпачова, Ю. Б. Ключковський, Ю. М. Колосов, Б. А. Кормич, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович, О. М. Руднева, Р. А. Мюллерсон, П. Сігарт, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, С. В. Черниченко, Р. Т. Шамсон, Л. Н. Шестаков тощо); міжнародні стандарти у сфері формування та діяльності органів державної влади (О. С. Гусарев, С. В. Ківалов, О. С. Кіцул, В. В. Кривенко, В. Я. Крижановський, О. М. Овчаренко, О. А. Онищенко, Н. С. Пузирна, В. І. Саранюк тощо); міжнародні стандарти місцевого самоврядування (М. О. Баймуратов, І. В. Балабанова, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Є. О. Васильєв, Є. А. Василькова, Ю. О. Волошин, Н. М.

Глевацька, В. А. Григорьев, О. М. Гудков, І. С. Демченко, В. С. Журавський, О. Л. Копиленко, О. О. Кравець, Т. В. Мироненко, В. С. Могілевський, О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко тощо).

Отже, відсутність вітчизняних наукових комплексних досліджень категорії «міжнародні стандарти», розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України, нерозвиненість відповідного законодавства та недостатність узагальнень зарубіжного досвіду щодо наведених питань зумовлюють актуальність обраної теми дослідження, її важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національного правотворення у сфері імплементації міжнародних стандартів до національного конституційного законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету «Проблеми та перспективи розвитку національної правової системи України в умовах європейської міждержавної інтеграції» (номер державної реєстрації 0116U000048).

Мета і завдання дослідження. Основоположною метою дисертаційної роботи є системний і комплексний міжнародно-правовий та конституційно-правовий аналіз юридичного змісту категорії МПС, а також дослідження процесу їх імплементації в конституційне право України, застосування МПС у процесі конституційно-правової регламентації прав, свобод і обов'язків людини й громадянина в Україні, вироблення пропозицій щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів у наведених сферах.

Зазначена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати історико-правові та понятійні аспекти, еволюцію становлення МПС;
- визначити поняття МПС як норми міжнародного права;
- провести видову характеристику МПС;

- розкрити поняття, ознаки та систему МПС у сфері конституційного права;
- дослідити способи імплементації МПС в національне конституційне законодавство України;
- визначити історико-правові етапи розвитку конституційного права України в контексті сприйняття МПС;
- визначити місце міжнародних стандартів у сфері прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в конституційному праві України;
- сформулювати висновки та рекомендації щодо імплементації досліджених міжнародних стандартів у національне законодавство України.

Об’єкт дослідження – правові відносини, що виникають у сфері застосування МПС у національному конституційному законодавстві України та інших держав, а також у світовій юридичній практиці.

Предмет дослідження – МПС, що застосовуються в конституційному праві України.

Методи дослідження. Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження, його об’єкта та предмета. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Серед зазначених методів широко використано діалектичний метод для проведення системного аналізу понятійної категорії «міжнародні правові стандарти», визначення її особливостей та характерних рис; формально-юридичний метод – задля аналізу юридичного змісту МПС та їх застосування у конституційному праві України, а також в процесі застосування прав, свобод і обов’язків людини й громадянина. Використано також порівняльний метод для аналізу фактологічних даних дотримання МПС у різних державах світу; логіко-нормативний метод – для обґрунтування напрямів розбудови чинного законодавства України; історико-юридичний метод – для аналізу становлення й розвитку інституту МПС, а також інші спеціальні методи дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням ролі, значення та місця МПС у конституційному праві України.

Наукову новизну основних положень дисертації та особистий внесок автора становлять наступні висновки, положення та рекомендації:

уперше:

– доведено, що встановлення правових стандартів у рамках держави є соціально-історичним явищем, котре виступає як тенденція державно організованого соціуму до спрощення, узагальнення, схематизації та уніфікації загальних правил поведінки суб'єктів права, що має велике значення для його стабільного розвитку і функціонування;

– встановлено, що МПС є результатом зусиль міжнародного співтовариства держав щодо оптимізації та уніфікації феноменології міжнародного нормопроекування і нормотворчості з метою однакового нормативного врегулювання найбільш важливих питань міжнародного співробітництва – шляхом їх закріплення в міжнародних багатосторонніх угодах договірною характеру у вигляді норм міжнародного права з наступним запозиченням їх національними правовими системами, зокрема системами національного конституційного законодавства;

– аргументовано, що МПС – це не стільки міжнародні, скільки конституційно-правові цінності, що відображають результативний шлях розвитку національних систем конституційного права, запозичених з національного на міжнародний рівень через їх високе релятивістське навантаження і особливу гуманістичну значимість, – з метою їх фіксації, формалізації та закріплення в нормах міжнародного договірною права, – а потім повернутих на національний рівень правового регулювання в погодженому (на універсальному, регіональному рівнях) стані у вигляді норм міжнародного права, як такі, що через сприйняття національним конституційним правопорядком містять в собі відповідні нормативні орієнтири його подальшого розвитку і вдосконалення;

– обґрунтовано, що МПС є ознакою і яскравим проявом правової глобалізації та глобального конституціоналізму, нормативно-правовою формою взаємодії міжнародного і національного конституційного права й законодавства з наступним їх включенням до складу його джерел;

– доведено, що МПС є прототипом нового світового міжнародного правового порядку, заснованого на міждержавній інтеграції та правовій глобалізації, в основі якого лежить правова конвергенція, уніфікація та якісна взаємодія національних систем конституційного права, більш того, саме вони детермінують його якісний розвиток, наближуючи його до відповідності сучасним вимогам світового і регіонального правового розвитку;

– виділено загальні ознаки, які характеризують поняття стандарту: нормативне юридичне закріплення стандарту; встановлення певного рівня вимог або гарантій відповідно до сфери застосування даного стандарту; еталонний характер, яким є стандарт, виступає орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів і явищ, їх розвитку;

– визначено ознаки міжнародних стандартів, серед яких підкреслено наступні: міжнародні стандарти є нормами міжнародного права і визначають відповідну модель правової поведінки; вони втілені у форму міжнародного договору та є обов'язковими для виконання усіма державами-учасницями; держави вільні у виборі засобів імплементації положень міжнародних стандартів; ухвалення нових міжнародних стандартів узгоджується з комплексом чинних міжнародних норм в обраній сфері; зміст стандартів є компромісом між суб'єктами, уповноваженими прийняти їх, тобто вони містять мінімальний рівень вимог до законодавства різних країн;

удосконалено:

– положення, що феноменологія МПС безпосередньо пов'язана з правами і свободами людини;

– поняття ролі й значення МПС як міжнародних принципів прав людини в рамках міжнародної спільноти держав та національної держави, що визнаються і

визначаються ними шляхом закріплення у нормах міжнародного договірної права з наступним запозиченням їх нормами національного конституційного права;

– положення про існування системи правових режимів, що застосовуються при імплементації МПС до систем національного конституційного законодавства, зокрема: пріоритет норм міжнародного права перед нормами національного законодавства; необхідність попереднього внесення змін до конституції держави, якщо її норми суперечать нормам міжнародного договору; пріоритет міжнародних договорів Європейського Союзу перед нормами національного права; пріоритети міжнародних договорів щодо захисту прав людини перед існуючими нормами національного права; рівний статус міжнародних договорів і національних законів;

дістало подальшого розвитку:

– доктринальне розуміння МПС шляхом їх узагальненого визначення як сукупності чинних норм і принципів, закріплених у міжнародних договорах, конвенціях, угодах, пактах тощо, на базі яких визначається зміст і обсяг певного права та які стають орієнтиром для векторів розвитку національного законодавства держави-учасниці таких договорів;

– положення про розмежування понять «міжнародні правові стандарти» та «міжнародно-правові норми» з обґрунтуванням висновку, що не всі МПС є міжнародно-правовими нормами, хоча останні й можуть бути МПС, а також притаманністю договірної та обов'язкового характеру міжнародно правовим нормам, тоді як МПС нерідко є доктринальними розробками;

– окреслення перспективних напрямків імплементації до української юридичної практики сучасних МПС прав людини, що закріплені Конституцією та законами України не лише формулювання відповідного юридичного механізму, але й усвідомлення найвищої соціальної цінності прав людини, її життєдіяльності та здоров'я; розроблення нових методологічних підходів, які дозволять розглядати права людини в контексті загальнолюдських цінностей як актуального елементу людського буття; моніторинг кожного правового акту з точки зору його відповідності МПС прав людини; створення ідеї загальних та універсальних

ціннісних стандартів, які застосовуватимуться під час регулювання суспільних відносин у державі;

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає в тому, що сформульовані в ній пропозиції та висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідних цілях – для подальшого опрацювання теоретичних і практичних фундаментальних проблем застосування МПС в конституційному праві держави;

– у правовій практиці нормотворення (нормопроектуванні та нормотворчості): зокрема в частині удосконалення законодавства України шляхом імплементації МПС; при розробленні пропозицій щодо подальшого удосконалення конституційно-правових норм, які відображають і містять МПС, а також пропозицій з удосконалення механізму національної імплементації норм міжнародного права (МПС) в національне конституційне право;

– у навчальному процесі – для науково-методичного забезпечення викладання конституційно-правових дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювались на кафедрі права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету. Апробація результатів дослідження відбувалася під час проведення науково-практичних конференцій (з подальшим опублікуванням тез): на III Всеукраїнській конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасний розвиток державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 2011); на VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасний розвиток державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 2018); на IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасний розвиток державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 2019).

Публікації. Результати дослідження знайшли своє відображення в 5 публікаціях у п'яти фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, в тому числі трьох, що внесені до міжнародних наукометричних баз даних *Index*

Copernicus International (Польща) та *Google Scholar*, а також у трьох тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження і складаються зі вступу, трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів, висновків і списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертаційної роботи – 238 сторінок, в тому числі 21 сторінка списку використаних джерел (233 джерела).

РОЗДІЛ І.

ПОНЯТТЯ ТА ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

1.1. Історико-правові, понятійні аспекти та еволюція становлення міжнародних правових стандартів

Для більш глибокого концептуального і контекстуального розуміння історико-правових, понятійних аспектів і процесів еволюції становлення міжнародних правових стандартів (далі – МПС), на нашу думку, необхідно зробити декілька зауважень методологічного характеру:

– по-перше, виконання державою своїх завдань щодо функціонування владних інститутів публічної влади завжди супроводжується виокремленням відповідних функцій держави, які вона повинна реалізувати;

0 по-друге, статус фізичної особи в державно організованому соціуму є неможливим без набуття відповідного правового статусу, що надається патримоніальною державою або державою перебування особи, який складається із відповідних прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, визнаних і легалізованих державою, реалізацію і виконання яких людиною держава охороняє, захищає, гарантує, – тобто виникає складний симбіоз взаємних прав і обов'язків людини й держави, наслідком чого є виникнення у них взаємних прав і обов'язків. Це знаходить яскравий прояв або у відносинах громадянства, або у формуванні правового статусу іноземця (іноземного громадянина, апатриду) чи біженця на своїй території;

– по-третє, діяльність органів публічної влади в рамках держави здійснюється тільки на основі відповідних компетенційних повноважень, що встановлюються державою та закріплюються в її конституції або законодавстві (конституційний принцип «Дозволено тільки те, що закріплено в законі»); функціонування фізичної особи відбувається на підставі її правового статусу, встановленого державою і закріпленого в її конституції (конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина) або в законодавстві (у сукупності з конституційно-

правовим статусом його можна визначити як загальний правовий статус людини (особистості) і громадянина) (конституційний принцип «Дозволено все, що прямо не заборонено законом»);

– по-четверте, реалізація компетенційних повноважень органів публічної влади здійснюється через відповідні організаційні та організаційно-правові форми, що передбачають відповідну функціонально-діяльнісну парадигму, яка не може виходити за межі загальноприйнятих дій, за виключенням реалізації так званих дискреційних повноважень, згідно з особистим розсудом посадової або службової особи, – але вони: а) виникають лише в процесі виконання компетенційних повноважень; б) стосуються конкретизації та деталізації наведених повноважень; в) не можуть їх довільно розширювати чи суперечити ним;

– по-п'яте, отже *передбаченість, схематичність, стереотипність, стандартність, алгоритмічність, парадигмальність*, що виникають в результаті дій органів публічної влади або поведінки фізичних осіб (що діють в рамках встановлених конституцією або законами повноважень чи прав, свобод і обов'язків), – виступають суттєвим гарантом і одночасно важливою конституюючою та інституційною характеристикою демократичної правової державності, функціонування якої має бути: *прогнозованим*, зважаючи на її імперативно-обов'язкові нормативні орієнтири; *прозорим*, виходячи з її основоположних телеологічних домінант; *діяльнісно-обґрунтованим*, зважаючи на обов'язковий перелік і парадигмальність управлінських дій органів публічної влади, її посадових осіб, а також на обов'язковість нормативної поведінки фізичних осіб – громадян і негромадян, що встановлена конституцією держави та її законодавством, на виконання її супроводження і забезпечення;

– по-шосте, наведені тенденції передбаченості, схематичності, стереотипності, алгоритмічності, парадигмальності суттєво посилюються в умовах глобалізації, коли поведінкові настанови її суб'єктів – насамперед держав, стають більш уніфікованими завдяки розробленню загальних правил поведінки, котрі знаходять свою легалізацію у вигляді норм міжнародного договірної права, що входять в багатосторонні міжнародні міждержавні договори між державами-

членами міжнародної спільноти з найважливіших питань міждержавного співробітництва, а після їх підписання – підлягають реалізації в національній правовій системі через застосування механізму національної імплементації з метою втілення норм міжнародного права в національний конституційний правопорядок;

– по-сьоме, наведені глобальні тенденції складають функціональну основу якісно нової форми глобалізації – правової, яка фактично і є сферою, де МПС:

- а) зароджуються як норми міжнародного права – норми міжнародних договорів; б) легалізуються державами-учасниками міжнародного договору завдяки міжнародному механізму імплементації (підписання міжнародного договору – взяття державою на себе відповідних зобов'язань з виконання його норм);
- в) запозичуються національною правовою системою (системою національного конституційного законодавства) через використання національного механізму імплементації норм міжнародного права в національне конституційне законодавство; г) трансформуються в міжнародно-правові зобов'язання держави з виконання підписаних нею міжнародних договорів, що зафіксовано національним конституційним законодавством; ґ) підлягають внутрішньодержавному та міжнародному конвенційному контролю на предмет виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань з виконання підписаних нею міжнародних договорів.

Отже вважаємо, що маючи загальну уяву про парадигмальний характер виникнення МПС можна досліджувати наведену проблематику в контексті історико-правового дискурсу.

Треба підкреслити, що історична ретроспектива виникнення і створення феноменології стандартизації є досить тривалою, це явище у темпоральному розумінні формувалось протягом століть. Сам термін «стандарт» використовується і в повсякденному житті, і в наукових працях. Він означає еталон – тобто взірець, який вважається початковим, первісним, і саме з ним співпоставляють інші подібні об'єкти [1, с. 352].

Згідно з одним із багатьох визначень, наведеним в англійських тлумачних словниках, термін «стандарт» (англ. *standard* – зразок, норма, модель, рівень якості)

являє собою ознаки певного явища, встановлені звичаєм, компетентним органом або за загальною згодою як модель або приклад. Крім того, слово «стандарт» є синонімом слову «критерій» (*criterion*) [2]. Критерій, своєю чергою, застосовується для позначення будь-яких характеристик, що використовуються для перевірки якості конкретного об'єкта. Такі характеристики можуть бути сформульовані як правило або як принцип, або не сформульовані зовсім. Отже, стандарт уявляє собою зразок (модель, еталон), що приймається як вихідний при порівнянні з ним інших подібних явищ або об'єктів [3, с. 152].

Крім того, стандарт – документ, що встановлює правила для загального і багаторазового застосування, характеристики або загальні принципи, які стосуються діяльності та її результатів з метою досягнення найкращого ступеня впорядкованості в певній галузі [4, с. 342].

До 1930 року стандартизацією займалися переважно техніки та інженери, і це не було основним їхнім заняттям. У подальшому більшість країн світу поставила цю діяльність на державну, планову основу. Сьогодні це є професією, прямим обов'язком спеціалістів, які фахово навчаються, щоб приступити до цього роду занять. Стандартизація є дієвою базою для вдосконалення організації виробництва у суспільстві, вона допомагає прискоренню науково-технічних процесів. Інші науки не можуть розвиватись без стандартизації, оскільки саме вона дає змогу розв'язувати найважливіші завдання. Вона пов'язана з класифікацією об'єкта дослідження і з формуванням мови, якою описується предмет дослідження. Стандартизація розвивається, лише спираючись на математичні й технічні дисципліни [5, с. 4]. Отже, можна констатувати надзвичайно важливу роль стандартизації в сучасних економічних, виробничих і соціальних процесах.

У теперішньому суспільстві, що розвивається в умовах глобалізації, стандартизація стає одним із вагомих підтверджень цілісності людської цивілізації. Перш ніж висвітлити зміст міжнародних стандартів, варто звернутися до історичних джерел походження стандартів. До цього часу, на жаль, історією стандартів в Україні ніхто не займався, і ми можемо знайти лише окремі відомості про їх створення і розвиток.

Отже, у найдавніші часи право встановлювалося безпосередньо володарем певної території, і тому було важливо говорити про існування універсальних і загальних норм та правил поведінки, чим і є, по суті, стандарти. Але водночас історики та археологи виявили факт існування загальних обмежень, створених для єдності методів і зручності процесів виготовлення та застосування виробів у повсякденному побуті. Так, стародавні хети чотири тисячі років тому застосовували при забудові своїх міст єдині зразки. Стародавній Єгипет, в якому правив фараон Тутмос I, використовував у будівництві цеглу стандартних розмірів. За дотриманням розмірів кожної цеглини стежили спеціально призначені чиновники.

У період Ренесансу (XV ст.) майстри Венеції під час побудови суден використовували однакове оснащення, що давало можливість плавати з однаковою швидкістю і триматися разом під час бойових дій.

У східнослов'янських народів перші згадки про стандарти датуються 1555 роком. За Івана Грозного у Росії спеціальним указом було встановлено стандартні розміри гарматних ядер і введено калібри для перевірки визначених розмірів.

Російський Імператор Петро I вирішив запровадити метрологічну реформу – англійські міри, і ця інновація набула поширення на флоті та в суднобудуванні.

У 1845 році в Німеччині уніфіковано ширину залізничної колії.

У 1875 році в Парижі представниками 17 держав ухвалено Міжнародну метричну конвенцію та засновано Міжнародне бюро мір і ваг [6, с. 33].

Після утворення Союзу РСР потреба у стандартах стала об'єктивно нагальною й обов'язковою для різних галузей народного господарства. Радянський Комітет зі стандартизації при Раді Праці й Оборони було створено 15 вересня 1925 року для гармонізації виробничої, соціально-економічної, суспільно-політичної та правової сфери.

Перша постанова «Про стандартизацію товарів, що експортуються» від 27 квітня 1923 року була затверджена Радою Праці й Оборони. Пізніше, в 1926 році, створено загальносоюзний стандарт ОСТ 0 «Інструкція з методології опрацювання і встановлення стандартів. Проект стандарту і його документація» [7, с. 96].

9 липня 1940 року в Союзі РСР було скасовано порядок, згідно з яким загальносоюзні стандарти затверджувалися народними комітетами, що виробляли відповідну продукцію.

Після війни стандартизація поступово відстає від вимог соціально-економічного розвитку держави, оскільки запроваджений перелік бюрократичних методів управління майже не дав позитивного ефекту. Тому застійні явища в народному господарстві посилювалися, а економіка країни дійшла кризового стану.

Україна входила до складу Радянського Союзу, тому всі негативні наслідки адміністративних і тоталітарних методів управління впливали на розвиток соціальної, економічної, суспільно-політичної та правової кризи в українській республіці. Це, своєю чергою, призвело до розпаду Союзу та проголошення Україною державної незалежності. Розпад СРСР став причиною актуалізації потреби якісно нового підходу до розвитку науки стандартизації в пострадянських державах, що мало сприяти не тільки економічному зростанню, а й євроатлантичній інтеграції нашої держави через входження на загальний ринок та в інтеграційні проєкти Європейського Союзу.

Україна розпочала новий етап розвитку стандартизації, запроваджуючи стандарти в усіх сферах діяльності держави, в тому числі у правовій. Суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава потребувала нових шляхів співробітництва та взаємодії з іншими державами світу. Тому саме стандартизація виступає як могутній стимул і реальний шлях активізації процесів входження України у європейське і світове співтовариство.

В 1992 році Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України створив Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики. Починаючи з 1992 року існує та функціонує Міждержавна рада зі стандартизації, метрології та сертифікації.

До набуття Україною незалежності місцева стандартизація була складовою частиною стандартизації СРСР. Державний план УРСР чи Міністерство економіки

України затверджували республіканські стандарти РСТ УССР до 2 серпня 1991 року.

З 1992 року Держстандарт УРСР почав самостійну цілеспрямовану діяльність. У Каталогі нормативних документів створено більше ніж 100 Технічних Комітетів зі стандартизації (ТК), затверджено понад 4 000 державних стандартів та інших нормативних документів. Своєю чергою, кількість чинних на той час республіканських стандартів УРСР зменшилась до 489. Починає діяти понад 600 державних стандартів щодо термінів і визначень [8, с. 19].

Сьогодні стандартизацію сприймають як теоретичний концепт та науку, оскільки вона є не лише наслідком діяльності людини, але й залежить від явищ природи. Прикладом стандартних величин є рух планет за орбітами, зміна пір року, періодична система хімічних елементів, чергування дня і ночі тощо [9, с. 47]. В економічній контекстуалізації стандартизація захищає суспільство від додаткових витрат, допомагає раціонально використовувати різні види ресурсів. Вона спрощує розв'язання проблем на виробництві, оскільки вони переважно є стереотипними, типовими. Завдяки стандартизації сьогодні можна говорити про довіру між державами та людьми, бо вона створює міцну основу для взаємодії завдяки передбачуваності, повторюваності й чітко визначеному порядку дій, що є вкрай важливим у забезпеченні міжнародного миру та міжнародної безпеки.

Хоча у загально соціальній контекстуалізації про стандарти часто говорять як про щось шаблонне, консервативне та обмежене, – проте саме стандартизація сприяє вільному розвитку всього суспільства, бо всупереч загальному негативному уявленню стандарти обмежують рух у гірший бік, до деградації, вносять порядок у дії й думки людини, спрощують і роз'яснюють найскладніші ситуації, забезпечують умови для взаєморозуміння та безпеки людей [6, с. 32].

Разом з тим необхідно звернути увагу на процеси звуження змістовного наповнення терміну-поняття «стандартизація», що було обумовлено праксеологічними настановами і відбувалось протягом тривалого шляху його застосування та розвитку. Справа в тому, що свого часу це поняття називалося нормалізацією від латинського *norma*, або взірець. Відбувались і зміни його

семантики, бо протягом кількох століть нормальним і стандартним називали все нецікаве, «сіре» та буденне. Отже, тривалий час термін «стандартизація» мав подвійний зміст.

Сьогодні цей термін набув більш конкретного окреслення завдяки наявності його нормативної характеристики. Так, Верховна Рада України 17 травня 2001 року вперше прийняла Закон України «Про стандартизацію». Згідно цього закону стандартизація є «...діяльністю, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних або можливих завдань для досягнення оптимального ступеня впорядкування у конкретній сфері, в результаті якої відбувається підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі і сприяння науково-технічному співробітництву» [10]. Нова редакція цього Закону від 5 червня 2014 року містить більш ємну характеристику, тлумачачи стандартизацію як діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері [11]. Отже, наведена дефініція містить в собі низку характерологічних особливостей досліджуваної феноменології, а саме:

– по-перше, стандартизація – це діяльність, – отже вона містить в собі низку об'єктивно-необхідних функціонально-діяльнісних операцій, що здійснюються в інтересах держави та у відповідності до її доручення (функціональний фактор. – *Авт.*);

– по-друге, виходячи з її законодавчого закріплення та регламентації можна зазначити, що це діяльність уповноважених державою суб'єктів, яка має чітко визначені телеологічні пріоритети (телеологічний фактор. – *Авт.*);

– по-третє, сутність наведеної діяльності полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань (технологічний фактор. – *Авт.*);

– по-четверте, враховуючи, що така діяльність полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання, можна говорити про її систематичний характер (систематичний фактор. – *Авт.*);

– по-п'яте, виходячи з того, що така діяльність спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері, вона може бути охарактеризована як системна діяльність (системний фактор. – *Авт.*).

Згідно з положеннями тезаурусу Закону України від 5 червня 2014 року, стандарт – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері. Тобто мова йде про тлумачення терміно-поняття «стандарт» у розумінні тільки формального документу, котрий володіє нормативними ознаками, бо він:

– заснований на консенсусі – тобто був прийнятий у відповідності до наявних процедур з розроблення його проєкту, після належного обговорення такого проєкту і голосування за нього з боку належного державного органу (фактор консенсусу. – *Авт.*);

– орган, що приймає такий стандарт, повинен бути визнаним органом, тобто таким, що має належні повноваження в системі органів публічної влади та є компетентним у відповідній сфері (фактор відповідності. – *Авт.*);

– даний документ, що є стандартом, встановлює відповідні правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, тобто здійснює регламентацію та врегулювання функціонально-діяльнісних характеристик відповідної діяльності, що здійснюється на засадах згоди держави (фактор змістовності. – *Авт.*);

– такий документ скерований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері (фактор впорядкованості. – *Авт.*);

– такий документ створюється для загального (у розумінні невизначеного кола неназваних, тобто неперсоніфікованих суб'єктів) і неодноразового (у

розумінні постійного звернення до нього у темпоральному контексті) використання (фактор загального і неодноразового використання. – *Авт.*).

На нашу думку, до цієї характеристики стандарту як нормативного документу законодавець повинен додати вимоги належної чіткості та ясності правил, настанов або характеристик щодо діяльності чи її результатів, що входять до змісту стандарту (фактор юридичної визначеності. – *Авт.*), та вимоги щодо обов'язковості виконання наведених правил, настанов або характеристик, які складають зміст стандарту та породжують відповідні зобов'язання одностороннього або двостороннього характеру (фактор облігаторності. – *Авт.*).

Отже, національне законодавство досить активно використовує поняття «стандарт» в нормативних актах. Так, наприклад, це Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 1 грудня 2005 року [12], який втратив чинність та був перейменований на Закон України «Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 15 січня 2015 року [13] і визначає правові та організаційні засади розроблення й застосування технічних регламентів і процедур оцінки відповідності, а також основоположні принципи державної політики у сфері технічного регулювання та оцінки відповідності; Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року [14] та Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року [15] з наступними змінами та доповненнями, що висвітлюють державні стандарти освіти, де під стандартами освіти спочатку розумілася сукупність норм, які визначають зміст освіти та вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики якості освіти та нормативні терміни навчання.

Наразі, після внесення відповідних змін від 8 грудня 2018 року, Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року містить профільну ст. 32 «Стандарти освіти», що визначає: а) вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня; б) загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; в) інші складники, передбачені спеціальними законами. Крім того встановлено, що стандарти освіти розробляються відповідно до Національної рамки кваліфікацій, вони розробляються та затверджуються у

порядку, визначеному спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами.

Після внесення змін і доповнень до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року та від 18 грудня 2019 року в ньому вже визначено стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої школи. При цьому під стандартом освітньої діяльності розуміють сукупність мінімальних вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого навчального закладу і наукової установи (п. 1 ст. 9 чинного Закону України «Про вищу освіту»), а під стандартом вищої освіти – сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності (п. 1 ст. 10 чинного Закону України «Про вищу освіту»).

Державний соціальний стандарт знайшов своє відображення в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року. Тезаурус даного Закону містить визначення, згідно з яким «державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій» [16].

На основі наведеного вище нормативного аналізу терміну-поняття стандарту можна виділити наступні загальні ознаки (критерії), що характеризують його основоположні риси, а саме:

- нормативне юридичне закріплення стандарту з боку держави (легалізаційний критерій. – *Авт.*);
- встановлення в стандарті відповідних правил, настанов або характеристик (регламентаційний критерій. – *Авт.*);
- регламентування в стандарті відповідних правил, настанов або характеристик з метою реалізації відповідної діяльності чи її результатів (регулятивний критерій. – *Авт.*);

– досягнення позитивного результату через регламентацію та регулювання, через застосування стандарту відповідних соціальних відносин (телеологічний критерій. – *Авт.*);

– встановлення певного рівня вимог або гарантій відповідно до сфери застосування даного стандарту (облігаторно-гарантувальний критерій. – *Авт.*);

– стандарт як правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів (діяльнісно-поведінковий критерій. – *Авт.*);

– стандарт як абсолютний фактор узагальнення профільних функціонально-діяльнісних настанов поведінки, що уявляє інтерес для держави (системно-узагальнюючий критерій. – *Авт.*);

– еталонний характер, яким є стандарт, виступає орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів, явищ та їх розвитку (імперативно-порівняльний критерій. – *Авт.*);

– відповідний програмний характер, бо розробка, легалізація і застосування стандарту скеровані на отримання відповідного передбачуваного соціального результату, включаючи і нормативний (програмний критерій. – *Авт.*).

З точки зору розповсюдження профільної діяльності зі стандартизації треба зазначити, що її проводять як в міжнародних масштабах, наприклад: у рамках ООН – Рекомендації щодо політики в області стандартизації та співробітництва з питань нормативного регулювання, що розроблені Європейською економічною комісією (ЄЕК) Організації Об'єднаних Націй у 1970 році та були переглянуті в 1988 и 1996 роках [17], які передбачають системний комплекс заходів з подальшого розвитку міжнародного співробітництва щодо політики в області технічного узгодження та стандартизації; створення робочої групи з питань політики в галузі технічного узгодження та стандартизації; узгодження стандартів і технічних регламентів у міжнародному масштабі; обов'язкове посилання на стандарти; режим для імпортованих товарів, процесів і послуг; розроблення міжнародних угод про оцінку відповідності та сприяння їх укладення; визнання результатів оцінки відповідності; подання рекомендованих ЄЕК стандартів і узгоджених технічних регламентів; освіта з питань стандартів, їх визначення; метрологічне забезпечення оцінки

відповідності та випробувань; створення міжнародної моделі транскордонного співробітництва з питань нормативного регулювання на основі належної практики нормативного регулювання; використання інфраструктури нагляду за ринком як додаткового інструменту захисту споживачів і користувачів від контрафактної продукції; формування хорошої політики і практики нагляду за ринком; кризове управління в рамках регулювання; управління ризиками в системах регулювання; застосування прогностичних інструментів управління ризиками для цільового нагляду за ринком; формування стандартів і регламентів на підтримку сталого розвитку; використання стандартів із врахуванням гендерних аспектів тощо, – так і в регіональних масштабах, наприклад в Європейському Союзі – в рамках створення та функціонування загального ринку [18], СНД – в рамках створення Міждержавної ради зі стандартизації, метрології та сертифікації, що була утворена 13 березня 1992 року на основі міжурядової Угоди про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології та сертифікації, підписаної главами урядів 10 держав-учасниць СНД, крім Азербайджанської Республіки та Грузії, які приєдналися пізніше (угода діє з урахуванням Протоколу про внесення доповнень і змін від 20 червня 2000 року, підписаного главами урядів 11 держав, крім Туркменістану [19]), а також на державному рівні – наприклад, у межах України: галузевий – у галузі економіки держави; макросуб’єктний – на рівні об’єднання, або суб’єктний – на рівні підприємства тощо.

Аналізуючи міжнародну стандартизацію, треба розуміти її як узгоджену систему норм, прийнятих на міжнародному рівні, які вільно використовуються відповідними профільними органами держав-членів міжнародної спільноти.

Своєю чергою, під міждержавною стандартизацією, виходячи саме з локально-топосної ознаки, треба розуміти загальну систему стандартизації, наприклад, серед держав колишнього Союзу РСР – пострадянських країн, яку застосовують ці незалежні держави, які цілеспрямовано та узгоджено співпрацюють у цій галузі.

Під національною стандартизацією треба розуміти стандартизацію, що здійснює окрема держава.

Нормативні документи у профільній сфері фіксують досягнення науки і техніки, формалізуючи їх, і є документами, що встановлюють і контролюють загальні правила, принципи та характеристики різних видів діяльності та їх результатів. Прикладом таких нормативних документів є стандарти, керівні документи, технічні умови тощо.

Досліджуючи феноменологію МПС в контекстуалізації міжнародної складової необхідно насамперед звернути увагу на те, що наразі існують три основні історичні концепції розвитку та становлення міжнародного права в усій його повноті [20, с. 22]:

- перша з них вважає, що міжнародне право виникло ще в міжплемінних відносинах;
- друга – що міжнародне право виникло одночасно з державами, що надають вже наявним міжплемінним нормам властивість правових і створюють нові норми;
- і третя стверджує про виникнення міжнародного права наприкінці Середньовіччя – під час створення в Європі системи суверенних держав.

Аналізуючи наведені хронологічні періоди треба зазначити, що об'єктивна потреба в правовому нормативному регулюванні взаємовідносин між державами виникла надзвичайно рано. Бо вже самі міжплемінні відносини послуговувались відповідними принципами такого регулювання, що, ймовірно, виникли раніше як результат відповідної практики. Разом з тим варто підкреслити, що на відміну від міждержавного регулювання, дане регулювання не було політичним, оскільки мало своєрідну рису міжплемінних відносин – персоніфікацію. Відносини між державами виникали, будувалися, розвивалися і оформлювалися із застосуванням суб'єктного і суб'єктивного факторів, як відносини між окремими індивідами, учасниками яких майже завжди були вожді.

Своєю чергою, міжнародне право стає юридичним засобом регулювання міждержавних відносин тільки наприкінці середніх віків, однак база для цього складного суспільного явища формувалася протягом всієї попередньої історії. Протягом тривалого часу накопичувався досвід регулювання взаємодії між

державами, формувалися передумови міжнародної правової свідомості тощо [21, с. 22–23].

Виходячи саме з цього, можливо визначити наступний розподіл історії міжнародного права згідно історичних періодів:

– передісторія міжнародного права, починаючи з стародавнього часу до кінця середніх віків;

– класичне міжнародне право – з кінця середніх віків до Статуту Ліги Націй 1920 року;

– перехід від класичного до сучасного міжнародного права – тобто від Статуту Ліги Націй до теперішнього Статуту ООН 1945 року;

– сучасне міжнародне право, тобто право Статуту ООН.

Отже, проходячи зазначені історичні періоди і розвиваючись, міжнародні відносини об'єктивно зумовлювали необхідність створення міжнародних правил складання договорів, протоколів, етикету, а також у сфері посольського права та ведення війни тощо [22, с. 12].

У рабовласницький період історії локальний обсяг і регіональний підхід у розвитку міжнародного права зумовлені роз'єднанням держав, хоча водночас кожна держава самостійно створювала та формулювала різноманітні правові інститути у сфері регулювання міжнародних відносин. Найчастіше вони були дещо схожі на аналогічні інститути в інших державах.

Наприклад, у Законах Ману, стародавньому індійському зводі моральних і юридичних приписів, створеному у IX ст. до н. е., були сформульовані положення, спрямовані на захист жертв війни. Взагалі, деякі історики-правознавці відносять появу Законів Ману до II, або навіть III тисячоліття до н. е.

Аналогічні положення ми бачимо у Стародавній Греції (міста-поліси) та в Стародавньому Римі. Більш того, давньогрецький інститут проксенії, що проголошував заступництво іноземцям, пізніше мав аналоги в Римському праві.

У період рабовласництва Римське право народів або право peregrinorum суттєво вплинуло не тільки на розвиток саме римського (квиритського) права, а й на розвиток міжнародного права. Перш за все, давньоримські юристи створили

правила, здатні регламентувати правові положення народів, завойованих Римом. Причиною цього була необхідність впровадження певних елементів самоврядування, зручних для такої великої імперії, як Рим. Вже потім воно перетворилось на Право народів (*jus gentium*). Преторське право було одним із важливих інститутів цього права, оскільки воно регламентувало правовий статус іноземних громадян.

Право народів керувалось такими інститутами права, як право війни, право полону, право рабовласництва, право мирних договорів, посольське право, право заборони шлюбів із чужоземцями тощо. Тобто вже можна говорити про виникнення відповідних правил, принципів, заборон, що регламентували та регулювали розмаїття суспільних відносин, котрі виникали як на стику міжнародного права, так і в рамках загального Римського права, що народжувалось на засадах Імперії.

В основі й понині чинного принципу *pacta sunt servanda*, тобто «Договори повинні дотримуватися», лежить теза римських юристів «Слово, дане навіть ворогу, повинне бути дотриманим». Римське право користувалось послугами погоджувальних комісій, що створювалися для вирішення усіх спірних питань.

У рабовласницький період широко використовувалось укладання міжнародних договорів. Для прикладу, ці події мали місце ще в 3100 роках до н. е. між правителями месопотамських міст Лагаш і Умма.

Показовим є мирний договір, укладений в 1278 році до н. е. між царем хетів Хаттушилем III і фараоном Єгипту Рамзесом II. Сторони клялися своїми богами про те, що між ними буде мир, і вони допомагатимуть один одному за умови нападу ворога, під час внутрішніх конфліктів, таких як бунти рабів, ув'язнення перебіжчиків тощо. Правителі зобов'язувалися виконувати обов'язки за прямими договорами, вважаючи ці договори справедливими. З наступним розвитком держав положення суверенів зрівнювалося, що впливало на характер та поширення практики договорів між державами. Почали укладатися договори про нейтралітет, про кордони, про обмін спірними пограничними територіями, про торгівлю тощо.

Так, у Греції розвивалось право міжнародних договорів, яких нараховувалось близько двадцяти різних типів. Серед них були договори про мир, союз, взаємодопомогу, а також про ненапад, кордони, арбітраж, про шлюби з іноземцями, про торгівлю, про правову допомогу тощо.

В галузі основних положень міжнародного права Рим, відповідно, багато в чому залежав від свого стану на міжнародній арені. До завершення Пунічних воєн Рим визнавав незалежність усіх держав, а отже й їх правосуб'єктність. Але після одержання значних перемог у Пунічних війнах (III–II ст. до н. е.) він перетворився на державу першорядного значення на міжнародній арені. З цього часу Рим перестав визнавати інтереси усіх навколишніх держав і міжнародної правосуб'єктності як такої. Втрачати свій вплив Римська імперія почала приблизно в III ст. н. е., і тоді вона знов стала визнавати правосуб'єктність тих, на кого не зважала в період свого найвищого розвитку.

Найкраще в Римі розвинулось право міжнародних договорів. Починаючи з III ст. до н. е. в арсеналі цього права налічувалося біля 30 питань, на підставі яких укладалися міжнародні договори. Це були договори про мир і союз, наприклад, із Карфагеном (501 р. до н. е.), в тому числі з Ганнібалом. Пізніше це були договори про торгівлю, дружбу, заступництво, взаємодопомогу із варварами тощо [21, с. 15].

На території сучасного Китаю в середині першої половини II тис. до н. е. існувало кілька держав, серед яких панувала держава Інь. Ми мало знаємо про цей період, оскільки джерел з того часу майже не зберіглося. Втім, у вжитку вже були звичаї, що регулювали відносини між державами. Найширшого розвитку отримала практика міжнародних переговорів. На такі наради щодо їх розроблення іноді збиралося до десяти, а подекуди й більше держав. Також розвивалась практика укладання міжнародних договорів політичного, воєнного та іншого характеру, що стало помітним кроком у розвитку міжнародного права на той період [21, с. 19]. Китайські договори носили найрізноманітніший характер, в той час укладалися мирні договори про взаємодопомогу, договори з територіальних питань, з нейтралізації територій тощо, а також договори про збереження територій,

особливо рік і лісів. Тобто можна зазначити, що вже в той період формувалася практика розроблення та укладення багатосторонніх міжнародних договорів.

Під час розквіту феодального періоду розвитку людства покращення торговельних зв'язків позитивно впливало на розвиток права міжнародних договорів, на основі яких виникали численні союзи з метою торгівлі. Такі союзи об'єднували між собою міста-республіки, перш за все, італійські, а потім і на півночі Європи (Ганзейський Союз [22] тощо).

Міждержавні договори з метою забезпечення та дотримання скріплювалися клятвами, а потім – особистими печатками правителів або обміном заручниками, якими ставали члени правлячої династії. У 1526 році французький король Франциск I віддав імператору Священної Римської імперії Карлу V в заставу своїх синів під час підписання Мадридського миру, і викупив їх через три роки. Як заставу деколи використовували територію. Наприклад, Генуя віддала Франції в заставу острів Корсика як об'єкт забезпечення своїх договірних зобов'язань. Після того, як Генуя не виконала умови договору, острів залишився у володінні французької корони.

Практика гарантій з боку третіх осіб, або держав, розвивалась паралельно з цими видами забезпечення міжнародних договорів. Найбільше шанувалися гарантії, які надавались Римським папою. Своєю буллою 1493 року він підтвердив договір між Іспанією та Португалією стосовно поділу сфер впливу в Атлантичному океані.

Події XVII століття, в тому числі рішення Вестфальського миру від 24 жовтня 1648 року, суттєво вплинули на процеси розвитку міжнародного права. Крім того, важливо враховувати наслідки перших буржуазних революцій у Європі (в Нідерландах і Англії тощо).

Вестфальський трактат 1648 року ознаменував кінець тридцятирічної війни, яка охопила майже всі держави Європи, втягнуті у цю спричинену релігійними переконаннями суперечку. Він містив кілька важливих положень політичного і міжнародно-правового характеру, які мали далекосяжні наслідки для всіх народів Європи.

Боротьба північноамериканських колоній за незалежність від Англії та Франції мала велике значення, оскільки завершилось це проголошенням США в 1776 році. Це був величезний крок у прогресивному розвитку міжнародного права того часу. А договори США з Росією, Францією та іншими державами стали юридичним і фактичним визнанням права нації на самовизначення, на самостійний розвиток і утворення суверенної держави.

Великий внесок у розвиток міжнародного права зробила Велика французька революція 1789–1793 років. Її демократичні ідеї ознаменували початок нового періоду розвитку міжнародного права, ери класичного міжнародного права. Член республіканського французького Конвенту абат Грегуар у 1793 році представив Конвенту «Декларацію прав народів», де у ст. 21 підкреслювалося, що всі народи зобов'язані жити в мирі, а добро має переважати над злом. Навіть за часів війни море й інші невичерпні об'єкти мають належати всім, а не є власністю лише одного народу. На основі цієї Декларації робилися висновки про рівні права усіх народів, про рівність усіх держав. Грегуар підкреслював необхідність обов'язкового дотримання міжнародних договорів. В Декларації також висувалися вимоги щодо гуманізації взаємовідносин людей. На підставі цього документу можна зробити висновок про важливість гуманного поводження з військовими полоненими, недоторканість приватної власності, врахування прав мирного населення. Війна повинна була вестись між політиками за допомогою військ і якомога менше торкатись мирного народу, який завжди був ресурсом існування будь-якої держави. Тобто поведінка держав в умовах військових конфліктів, через застосування норм міжнародних договорів, мала зводитись до дотримання і виконання відповідних правил поведінки.

Перша світова війна і пов'язані з нею загострення протиріч між основними коаліціями включених у договір держав на тривалий час перервали процеси демократичного розвитку міжнародного права. Наслідки першої світової війни відчутно потрясли світ. Було очевидно, що демократизація відносин і співтовариство держав є необхідними та найбільш прийнятними. Міжнародне

право стало дієвим інструментом в розвитку даних процесів, якщо брати до уваги його класичний варіант.

На цьому етапі відчутним поштовхом для прогресивного розвитку міжнародного права стали найперші декрети Радянської влади. Так, у Декреті про мир, затвердженому в листопаді 1917 року:

- висувалася вимога ліквідації колоніальної системи;
- грабіжницькі війни оголошувалися найбільшим злочином проти людства;
- скасовувався інститут контрибуцій як супровідний елемент практики агресивних воєн;
- захоплення чужих земель, тобто анексія, кваліфікувалось як абсолютно протиправне діяння;
- проголошувалося право народів на самовизначення, що було підтверджено у спеціальній Декларації прав народів Росії;
- скасовувалися усі нерівноправні та таємні договори Росії з іншими державами, в тому числі з Іраном, Туреччиною, Китаєм тощо. Зокрема, перестали діяти таємні договори з Японією про колонізацію Китаю. Скасовувалися домовленості 1916 року з Англією та Францією про поділ Туреччини, а з Англією – про поділ сфер впливу в Тибеті, Персії, Афганістані;
- визнавалась наявність загального міжнародного права, що не могло не викликати реакції інших держав, змушених висловити своє ставлення до перебудови світу, яким він став після війни;
- також визначалась можливість співробітництва держав з різними соціальними системами [21, с. 24].

Разом з тим, виявлена в сучасний період з історичних архівів правда про тайну дипломатію Радянської держави, про активну її участь у розв'язуванні агресивних війн, створення системи радянських держав-сателітів у Східній Європі після Другої світової війни тощо – суттєво нівелювали досягнення СРСР у сфері міжнародного права.

Початок сучасного періоду розвитку міжнародного права закладено у Статуті ООН, прийнятому в червні 1945 року. Ця подія набула епохального значення,

оскільки знаменувала нову еру в прогресивному розвитку міжнародного права. Статут було затверджено 24 жовтня 1945 року [23], і цей день щорічно відзначається як день Об'єднання Націй. Із самого початку Статут підписала 51 держава.

Згідно ст. 7 Статуту ООН і принципу поваги до прав людини були ухвалені наступні документи:

- Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року (цей день щорічно відзначається ООН як День прав людини);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 19 грудня 1966 року;
- Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 19 грудня 1966 року, а також Факультативний протокол № 1 та № 2;
- Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року та 16 Протоколів до неї;
- Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року (переглянута 3 травня 1996 року);
- Американська конвенція прав людини, прийнята Міжамериканською конференцією з прав людини 22 листопада 1969 року (м. Сан-Хосе, Коста-Рика);
- Африканська хартія прав людини і народів, прийнята Асамблеєю глав держав та урядів Організації Африканської Єдності (ОАЄ) 26 червня 1981 року (м. Найробі, Кенія) тощо.

З метою міжнародного захисту прав людини було здійснено немало заходів, спрямованих на зменшення напруги у військовій сфері. Так, наприклад, у 1959 році у Вашингтоні було укладено Договір про Антарктиду, яким передбачалась повна демілітаризація і нейтралізація Антарктиди та морських районів, що прилягають до неї. Враховувались райони, що лежать південніше 60° південної широти. Крім того підкреслювався факт використання цього величезного регіону на благо людства.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою було укладено 1963 року. Він став початком жорсткого міжнародного контролю над використанням ядерної енергії.

Генеральна Асамблея ООН у резолюції 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 року ухвалила Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [24]. Наведений документ має історичне значення не лише тому, що вперше на універсальному рівні кодифікував і регламентував у вигляді принципів міжнародно-правове поле діяльності усіх держав на міжнародній арені та у відносинах між ними, але і в контексті дослідження, що проводиться. Він містить концентрацію діяльнісно-поведінкових та організаційно-функціональних настанов, якими повинні керуватися держави в процесі реалізації не тільки своєї зовнішньої політики, але й внутрішньої, – тобто в процесі реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань, набутих ними при підписанні міжнародних договорів. У формальному вигляді ці настанови сформульовано як принципи, а у змістовному вираженні – вони є правилами, настановами або характеристиками їх поведінки, а точніше – її зразками, стандартами, якими повинні керуватися в процесі повсякденного функціонування профільні органи публічної влади держави та їх посадові й службові особи.

Далі, у грудні 1982 року ООН у м. Монтего-Бей (Ямайка) ухвалює Конвенцію з морського права [25], яку не дарма називають Конституцією океанів, бо вона чітко і детально встановлює всеосяжний правовий порядок у водах світового океану, включаючи всі морські простори та прилеглі до них території, базуючись на відповідних загальних нормах, правилах, стандартах поведінки держав-членів міжнародного співтовариства в зазначеній сфері.

У червні 1992 року на Конференції ООН щодо навколишнього середовища і розвитку у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) ухвалено програмні документи, які стосуються сфери охорони навколишнього середовища. Зокрема, у Ріо-де-Жанейрській декларації щодо навколишнього середовища і розвитку [26] вперше було прийнято 27 принципів поведінки держав стосовно підтримки і забезпечення пріоритетів у розробці та реалізації міжнародної та національних екологічних політик, – тобто, фактично, було зафіксовано стандартизовані правила їх поведінки

з метою досягнення відповідних настанов у формуванні правової політики суто екологічної спрямованості.

Ще більше уваги при запровадженні стандартизованої поведінки держав у сфері екології приділяла Паризька угода з питань клімату [27], укладена консенсусом 12 грудня 2015 року, яка набрала чинності в листопаді 2016 року, – уперше в історії угода об'єднала зусилля усіх світових держав щодо стримування кліматичних змін. Її схвалили 195 країн, що дозволило оглядачам назвати її історичною. Вона прийшла на зміну Кіотському протоколу від 1997 року, яким було встановлено квоти на викид парникових газів лише для декількох розвинених країн, – проте США вийшли з цієї угоди, а ряд інших країн не виконали домовленості.

Паризька угода з питань клімату передбачає реалізацію державами низки діяльнісно-поведінкових настанов, що торкаються практичного обмеження негативного впливу на клімат, зокрема передбачається:

- не дозволяти середній температурі на планеті рости вище 2°C відносно показників доіндустріальної епохи, а за можливості знизити її до 1,5°C;

- почати в період з 2050–2100 років обмежувати викид парникових газів, одержуваних у результаті промислової діяльності людини, до рівня, який дерева, ґрунт і Світовий океан можуть переробити природним чином;

- переглядати в бік збільшення кожні п'ять років внесок кожної окремої країни щодо зниження шкідливих викидів у атмосферу;

- розвинені країни повинні виділяти кошти в спеціальний кліматичний фонд для допомоги біднішим державам на боротьбу з наслідками кліматичних змін (наприклад, стихійні лиха або підвищення рівня океану) і перехід на використання поновлюваних джерел енергії.

Отже, тут йдеться про розробку довгострокових правил національної та міжнародної поведінки, яка узагальнюється, моделюється, систематизується, алгоритмується, стандартизується відповідно до міжнародно-правових зобов'язань держав у сфері їх екологічної політики, згідно підписаного міжнародного договору.

Необхідно зазначити, що поряд із цими документами були ухвалені й інші міжнародно-правові акти, скеровані на сприяння прогресивному розвитку міжнародного права в подальшому через розроблення в рамках багатосторонніх міжнародних договорів норм загальної та синергічної поведінки держав у відповідних сферах міждержавного співробітництва. Це є свідомством того, що міжнародна правотворчість має достатній і позитивний досвід розроблення МПС.

Отже, для того, щоб об'єктивно з'ясувати поняття міжнародного стандарту, варто зауважити, що наведені ознаки притаманні останнім повною мірою. Звідси, у функціонально-зовнішньому прояві міжнародний стандарт означає загальні правила або єдині вимоги, скеровані на ті чи інші нормативні основи і правозастосовну практику з точки зору міжнародних прав.

Найбільше теоретичне і праксеологічне значення ролі МПС проявляється у сфері міжнародного захисту прав людини. Треба підкреслити, що сучасний перелік прав людини, зафіксований в усіх міжнародно-правових документах і конституційних нормах демократичних держав, є результатом тривалого історичного становлення відповідних стандартів і еталонів, що обґрунтовує та детермінує належну поведінку публічної влади держав щодо їх реалізації. Саме вони стали нормою сучасного демократичного суспільства. Тому до розуміння змісту прав людини та їхнього розподілу в суспільстві треба підходити з історичної точки зору.

Слід враховувати, що вирішальним етапом у розвитку прав людини стали буржуазно-демократичні революції XVII–XVIII століть. Вони висунули на передній план не лише розмаїття прав людини, але й самі принципи свободи, тої формальної рівності, яка стала основою глобальної універсалізації, повсякденної значущості та універсальності прав людини. Причому, революції не тільки надали цим поняттям демократичного звучання, але й визначили відповідні шляхи, які повинна зробити держава для реалізації таких прав.

Виходячи з того, що права людини визначають сферу її свободи та засновані на формальній рівності, саме вони стали провідним ціннісним орієнтиром розвитку суспільства, впливаючи на характер держави. Права стали суттєвим обмежувачем

для її всевладдя і свавілля, могутнім індикатором нейтралізації її етатизму. Завдяки ним встановлюється демократична взаємодія між індивідом (особою) та державною владою. Індивід таким чином звільняється від надмірної опіки й обмеження його волі та інтересів з боку влади й владних структур. Без такого утвердження на практиці та в свідомості суспільства прав і свобод людини формування правової держави стає неможливим. Разом з цим треба констатувати, що цьому, як нам відомо, передували процеси важкого і тривалого пошуку можливостей і методів взаємовідносин індивідів у суспільстві, причому як із владою, так і між собою. Власне, цей пошук ніколи не замикався лише у правовому просторі, тому з самого початку права людини мали релігійне, духовно-культурне і морально-етичне наповнення.

Людські права почали формуватися з повторно відтворених актів діяльності людей, зі зв'язків і усталених форм відносин, тобто з поведінкових стереотипів. Людська діяльність включає багато індивідів, кожен з яких має свої потреби, цілі, а тому зіткнення і протиборство інтересів неминучі. Втім, при всій розмаїтості вчинків і потреб учасників суспільних взаємодій оформлюються та проявляються визначені стійкі норми. Це еталони та цінності, здатні упорядковувати зазначені процеси, що поєднують інтереси різних індивідів у межах історично ускладненого буття з усіма його способами виробництва, а також з духовною культурою, державністю тощо [28, с. 25]. Незалежно від умов, у яких людина перебуває, навіть враховуючи місця позбавлення волі, кожен має право на забезпечення обсягу благ і умов життя, визначених матеріально і духовно. Одержання цих благ мають забезпечувати суспільство і держава.

Статус індивіда в класовій структурі суспільства та держави, в системі матеріального виробництва, завжди історично визначало обсяг цих благ і умов. Умовно дані блага можуть бути названі правами людини, але така умовність визначається чіткою поляризацією суспільства в різні періоди його розвитку. Так, рабовласницькі норми відрізнялись від засад феодалізму. Крім того, до уваги варто брати своєрідність цивілізацій, оскільки, прикладом, європейська відрізняється від азійської. Це не давало можливості правам набути ознак універсальності згідно

принципів волі та формальної рівності, не давало отримати сучасного звучання цим поняттям [28, с. 2–27].

Одночасно, на розвиток гуманістичного дискурсу впливали прогресивні ідеї мислителів, – спочатку мислителів античного світу, що формували передові ідеї про людину, про її права і свободи. Ці відомості набули актуальності в епоху Відродження, а потім – за доби Просвітництва. Так, німецький мислитель XVIII ст. В. Гумбольдт, оцінюючи підходи до прав і свобод людини, зауважив: «...давні законодавці часто, а давні філософи завжди турбувались про людину перш за все, а оскільки вищим в людині вони вважали її моральну цінність, то, наприклад, “Держава” Платона, як вдало зауважив Руссо, є трактатом скоріше про виховання, ніж про державу» [29, с. 34].

Згідно наведеного можна зробити висновок, що історія створення та оформлення сучасних прав і свобод людини є історією олюднення та соціалізації (загальної і правової) людини. Це історія прогресивного розширення визнання права людиною для того чи іншого кола суспільних відносин. На жаль, як вже зазначалось, ідея прав і свобод людини античного світу не була реалізована в Середньовіччі. Втім, вона продовжувала розвиватися з різних позицій, у різних напрямках і формах. Водночас забезпечення прав і свобод людини, її формальна рівність перед законом стали історично-перспективним напрямом, що значно вплинув на формування тенденцій та юридичних конструкцій прав і свобод людини через розвиток відповідних соціальних нормативних алгоритмів та парадигм – алгоритмів у сфері нормопроекування й нормотворчості, а парадигм – у сфері практичної діяльності органів публічної влади щодо реалізації нормативно-правових настанов. З ними, своєю чергою, пов’язані самі уявлення про права людини. Вважаємо, що в контексті історичної ретроспективи прав людини варто відзначити: а) послідовне змістовне навантаження; б) семантичний зв’язок та в) логіку, в тому числі й нормативну, а також г) їх наслідування, що детермінували динамізм, активізацію нормопроекування і нормотворчості, а в підсумку – прогрес у профільній сфері. Яскравим моментом такого розвитку в історичній послідовності є наступні акти:

- Англійська Велика Хартія Вільностей (1215);
- Петиція про права (1628);
- Декларація прав (1688);
- Біль про права (1689);
- Американська Декларація прав Вірджинії (12 червня 1776);
- Декларація незалежності США (4 липня 1776);
- Біль про права (1789–1791);
- Французька Декларація прав громадянина (1789) [30, с. 108–109].

У подальшому розвиток культури в суспільстві в контекстуалізації гуманістичного дискурсу, а також повага до прав і свобод людини й громадянина, вже в ординарному алгоритмі покладається в основу наукових праць великих просвітителів XVIII ст., таких як Франсуа-Марі Аруе (Вольтер), Д. Дідро, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо. Деякі інші прогресивні мислителі того періоду також проголошували принципи справедливості, рівності, гуманізму та демократизму тощо.

В дореволюційний період міжнародне право використовує термін «мінімальний стандарт прав іноземців». До змісту цього поняття входить мінімальна сукупність прав, які держави зобов'язані надати іноземцям, що перебувають на їх території, відповідно до міжнародних договорів і усталених звичаїв. Дане поняття визначає «певний правовий рівень, нижче якого держави опускатися не мають права» [312, с. 198].

Дослідник М. Буроменський вважає, що зародження норм-стандартів у міжнародному праві пов'язано з потребою формування в міжнародній практиці певних політико-юридичних орієнтирів. Метою цього є їх послідовне широке визнання у світі. Варто лише згадати Загальну декларацію прав людини, якою Генеральна Асамблея ООН проголосила завдання, актуальне для всіх народів і держав [32, с. 21]. Отже, підтверджується програмний, плановий, прогностичний характер норм-стандартів, об'єктивно необхідних для розробки стратегічних завдань і визначення напрямків розвитку міжнародного права.

Але процес виникнення МПС містить не лише позитивні, але й негативні моменти. Так, треба прямо визнати, що створенню міжнародних загальноновизнаних стандартів з прав людини об'єктивно сприяли і прямі порушення та ігнорування прав людини в цілому ряді держав – спочатку на національному, а потім на світовому рівні. Зважаючи на це було ухвалено кілька міжнародно-правових актів, які визначали і гарантували коло найважливіших прав і свобод напередодні та під час Другої світової війни [33, с. 7].

Одночасно, необхідно розуміти, що не кожна модель поведінки може визнаватися за міжнародний стандарт. Так, В. С. Нерсисянц недаремно вказує, що останній являє собою модель поведінки за своїми змістовними якостями. Ця модель відображає фундаментальні й спільні для міжнародного співтовариства та окремих груп держав правові цінності. Вони засновані на принципах прийняття і дотримання прав людини та її основних свобод на вимогах панування закону та верховенства права [34, с. 94].

Тобто можна констатувати, що в сучасний період МПС набувають нових якостей: а) як загальні й фундаментальні правові цінності (конститууюче-аксіологічна ознака. – *Авт.*); б) як такі, що базуються на принципах прийняття і дотримання прав людини та її основних свобод (легалізуюче-реалізаційна ознака. – *Авт.*); в) як такі, що засновані на вимогах панування закону та верховенства права (імперативно-статична ознака. – *Авт.*).

Своєю чергою О. Г. Лук'янова справедливо зазначає, що стандартизація права стає чи не найяскравішою рисою сучасної цивілізації. На її думку, правова стандартизація проявляється в установленні єдиних мінімальних норм і вимог стосовно правового регулювання суспільних відносин у межах міжнародних організацій, в тому числі на державному рівні [35, с. 86]. Отже, наведений автор акцентує свою увагу: а) на ординарному характері стандартизації права, визначаючи цей феномен фактично як найяскравішу рису сучасної цивілізації; б) на її функціонально-змістовному наповненні – встановленні єдиних мінімальних норм і вимог стосовно правового регулювання суспільних відносин; в) на її суб'єктному складі – міжнародні організації, а також держави.

Необхідно зазначити, що завдяки ухваленню численних міжнародних документів про права і свободи людини фахівці у сфері конституційного і міжнародного права розробили загальнотеоретичні підходи до реалізації міжнародних стандартів у міжнародному і національному праві, які, на нашу думку, можна визначити як доктринально-праксеологічні принципи, яких необхідно дотримуватися державам, а саме:

– внутрішнє законодавство включає обсяг прав людини і громадянина, який відповідає міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням, взятим на себе державою (імперативно-методологічний принцип. – *Авт.*);

– внутрішнє законодавство не суперечить загальнолюдським цінностям, зафіксованим у міжнародних актах з прав і свобод людини й громадянина (принцип верховенства та пріоритету міжнародного права перед національним законодавством. – *Авт.*);

– у реальному житті абсолютні права і свободи відсутні, вони обмежені лише на підставі закону, в межах, допустимих конституцією держави, згідно вимог міжнародного права, в точно визначених цілях, зазначених у міжнародних актах (кримінальні покарання, забезпечення суспільного порядку, здоров'я населення тощо) (принцип «обтяження» прав і свобод людини соціальними пріоритетами. – *Авт.*);

– якщо згідно конституції держави обмежується будь-яке основне суб'єктивне право, воно повинно обмежуватись лише законом, який має загальний характер, і не повинно стосуватись окремого випадку (принцип загального підходу в процесі обмеження будь-якого суб'єктивного права людини. – *Авт.*);

– забороняється зловживати правами, використовувати їх з метою завдання збитків визначеним правам інших фізичних і юридичних осіб (принцип позитивного використання прав людини. – *Авт.*);

– права і свободи людини забезпечуються відповідними гарантіями в судовому порядку, а також матеріальними та іншими гарантіями мірою, передбаченою міжнародними стандартами. Вони відповідають конкретним умовам країни. Міжнародний обов'язок держави – здійснювати законодавчі,

адміністративні та судові заходи з метою закріплення, захисту і забезпечення прав і свобод людини згідно з її конституційними процедурами (принцип гарантування прав і свобод людини у відповідності до МПС, але через застосування національних конституційних процедур. – *Авт.*);

– правам і свободам людини кореспондують її обов'язки перед суспільством і державою. Суспільство і держава, своєю чергою, мають власні права і несуть відповідні обов'язки перед особою та громадянином [36, с. 96] (принцип наявності внутрішнього зв'язку прав, свобод і обов'язків, а також взаємної відповідальності людини, соціуму і держави один перед одним. – *Авт.*).

Вважаємо, що саме такий підхід забезпечить належне організаційно-правове супроводження, забезпечення, використання і реалізацію МПС державами-членами міжнародного співтовариства, і в умовах правової глобалізації посилить тенденції уніфікації міждержавного права та законодавства з міжнародним правом, а також конвергенцію та інтеграцію національних правових систем.

1.2. Поняття міжнародного стандарту як норми міжнародного права

Для розуміння загальних підходів до визначення поняття МПС як норми міжнародного права необхідно дослідити доктринальні та нормативні підходи до визначення їх дефінітиву.

Так, на думку вчених-конституціоналістів М. П. Орзіха та А. Р. Крусян, отримавши визнання міжнародного співтовариства міжнародні правові документи стають міжнародно-правовими стандартами, що сприймаються та закріплюються в національних правових системах різних країн [37, с. 207–208].

Аналізуючи наведений підхід у системно-функціональному ключі, можна визначити відповідний алгоритм дій, що супроводжує виникнення і легалізацію МПС. Отже, МПС є: а) міжнародними правовими документами; б) такими, що отримали визнання міжнародного співтовариства держав; в) вони стають МПС тільки після отримання такого визнання; г) такими, що сприймаються та закріплюються в національних правових системах.

Вважаємо, що треба звернути увагу і на відповідні дефектні недоліки наведеного визначення МПС, бо вони суперечать основоположним настановам міжнародного права. Насамперед привертає увагу визначення МПС як міжнародних правових документів. На наш погляд, це міжнародно-правові акти, що містять в собі норми міжнародного права. Тобто, МПС є насамперед нормами міжнародного права, і саме це виступає їх конституюючою ознакою. Викликає заперечення використання авторами визначення МПС як таких, що отримали визнання міжнародного співтовариства держав. Вважаємо це неконкретним та завуальованим підходом, що фактично «розмиває», дезавує та нейтралізує однозначну поведінку держав-членів міжнародного співтовариства в цій сфері. Насправді, держави визнають міжнародно-правові акти шляхом вираження своєї волі або через голосування (просто, кваліфікаційне, консенсусом тощо) в рамках міжнародного співтовариства, інших міжнародних організацій, або (що найчастіше трапляється при визнанні міжнародних документів договірною характеру) дають свою згоду на обов'язковість для них міжнародного договору через його підписання з наступною ратифікацією, прийняттям, затвердженням чи приєднанням [38, с. 9–11]. Також, зважаючи на його загальний і неконкретний характер, викликає заперечення використання положення, що МПС сприймаються та закріплюються в національних правових системах. На нашу думку, тут потрібно акцентувати увагу на проблематиці входження норм міжнародного права в систему національного конституційного законодавства через використання механізму національної імплементації, що зазвичай закріплюється в конституції держави (див. ч. 1 ст. 9 Конституції України) [39].

Своєю чергою, Економічна комісія ООН для Європи UN-ECE (*United Nations Economic Commission for Europe*) та Міжнародна організація зі стандартизації ISO (*International Organization for Standardization*) дають таке визначення поняття стандарту: «Технічні вимоги та інші вільні для громадського ознайомлення документи, вироблені спільними зусиллями на основі принципу консенсусу або загальним схваленням всіх зацікавлених сторін, засновані на консолідованих результатах діяльності у сферах науки, технології та людського досвіду,

спрямовані на розвиток оптимальних вигод суспільства, ухвалені органом, визнаним на національному, регіональному та міжнародному рівнях» [40, с. 27].

Вважаємо наведений підхід досить широким і скерованим на визначення загального розуміння міжнародного стандарту. Разом з тим, він містить і раціональні елементи для визначення МПС, зокрема окремі ознаки кваліфікаційної властивості, а саме: а) це вимоги та інші документи (формалізована ознака. – *Авт.*); б) вони є вільними для громадського ознайомлення (ознака транспарентності. – *Авт.*); в) вони вироблені спільними зусиллями (ознака колаборації. – *Авт.*); г) вони затверджені на підставі принципу консенсусу або загальним схваленням всіх зацікавлених сторін (процедурно-легалізаційна ознака. – *Авт.*); г) вони засновані на консолідованих результатах діяльності у сферах науки, технології та людського досвіду (предметно-об'єктна ознака. – *Авт.*); д) вони спрямовані на розвиток оптимальних вигод суспільства (телеологічна ознака. – *Авт.*); е) вони ухвалені органом, визнаним на національному, регіональному та міжнародному рівнях (суб'єктно-альтернативна ознака. – *Авт.*) [229, с. 255].

Слід підкреслити, що в Україні на сьогоднішній день існує низка наукових правничих шкіл, які вивчають проблематику міжнародних стандартів і розвиваючих юридичних напрямків з даного питання в різноманітних сферах міжнародного співробітництва.

Ми можемо назвати вчених, які розробляли питання та проблеми міжнародної правової стандартизації. Так, у сфері теорії права стандартизовані основи міжнародного захисту прав людини розроблялися П. М. Рабіновичем, Н. М. Раданович, Ю. І. Римаренко, О. Ф. Скакун та ін. Дослідження В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, М. П. Орзіх, В. В. Кравченка, В. М. Кампа присвячені імплементації та реалізації стандартів у конституційному праві, Ю. Б. Ключковського – профільній проблематиці у сфері виборчого права. М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, М. В. Нагірняк, Ю. О. Волошин, С. М. Ляхівненко та ін. розробляли питання МПС місцевого самоврядування в теорії муніципального права. В. Б. Авер'янов, Б. А. Кормич звертались до аналогічної проблематики МПС управлінської діяльності в теорії

адміністративного права, а Г. І. Чанишева, Н. М. Хуторян, Н. Б. Болотіна, С. О. Верланов – в теорії трудового, медичного і соціального права. Поняття екологічного стандарту, в тому числі й профільного МПС, розкриваються В. І. Андрейцевим, Ю. С. Шемшученком, а у сфері міжнародного права – М. О. Баймуратовим, М. В. Буроменським, С. В. Максименком тощо.

Зараз українські наукові дослідження процесів створення, сприйняття та реалізації міжнародних стандартів засновуються на досягненнях філософії та правової думки загальнолюдського масштабу. Українські дослідження поступово набувають більш фундаментального характеру. До таких досліджень можна віднести наукові праці М. О. Баймуратова, М. В. Буроменського, М. П. Орзіх, Ю. М. Тодики, В. Ф. Погорілка, О. В. Батанова та ін. [41, с. 464–465].

Так, Ю. І. Римаренко вважає, що дефініція міжнародного стандарту формулюється як закріплені у міжнародних актах еталони, показники, норми, до дотримання та досягнення яких зобов'язуються або заохочуються держави [42, с. 99].

На думку Н. М. Глевацької, міжнародні стандарти являють собою норми міжнародного права, що містяться в міжнародних договорах. Договори ці розробляються державами в межах різноманітних міжнародних міждержавних організацій (далі – ММУО). На створення та розвиток цих процесів впливають загальні тенденції інтернаціоналізації міжнародного життя, які опосередковано пов'язуються з внутрішньодержавними й міждержавними відносинами. В результаті цих процесів суб'єкти міжнародного права створюють стандартизовані правила поведінки, визнаючи їх юридично обов'язковими актами [43].

Отже, мова йде про своєрідні взірці, еталони, на які різні держави у своїй діяльності зобов'язані орієнтуватись, як і решта учасників суспільного життя. У преамбулі Загальної декларації прав людини, яка вважається головним джерелом цих стандартів, зазначається, що Декларація є взірцем відповідності, до якого повинні прагнути усі держави і народи [42, с. 99–100].

Дослідник М. О. Баймуратов констатує, що в багатьох наукових працях використовується поняття «міжнародне законодавство», при цьому їх автори

порівнюють його з терміном «міжнародно-правові стандарти». Вчений вважає, що такий термін можна виправдано застосувати лише відносно міжнародно-правових норм, які містяться в різноманітних міжнародних договорах. Ці договори регулюють права та свободи кожної людини, оскільки їх підписали практично всі держави світового співтовариства. Термін «міжнародно-правові стандарти» слід застосовувати до решти груп міжнародно-правових норм, регулюючих найважливіші аспекти взаємин держав у межах багатосторонніх і багаторівневих міжнародних договорів [44, с. 35].

Розглядаючи парадигмально-діяльнісні аспекти становлення МПС необхідно зазначити, що держави є повноправними членами світового співтовариства, вони пов'язані інституціональними структурами міжнародних міждержавних організацій. Цей факт накладає на них визначені обов'язки стосовно реалізації всіх міжнародно-правових зобов'язань, покладених на них, які при цьому реалізуються не лише на міжнародній арені, але й усередині самої держави. Головною відмінністю МПС є факт їх входження до складу міжнародних договорів як відповідних діяльнісно-поведінкових настанов, що містяться в нормах міжнародного права. Особливо це стосується стандартів, ухвалених у рамках ММУО. Крім того, необхідно акцентувати увагу й на тому, що стандарти містять у собі закладений конвенційний механізм контролю за їх виконанням, який передбачає відповідальність будь-якої держави-порушника.

Перш ніж розглядати різні джерела, системи і стандарти, наявні на міжнародному рівні, варто звернути увагу на правову силу стандартів. Деякі стандарти в сукупності своїй містять цілий спектр міжнародно-правових зобов'язань. Вони включають юридично обов'язкові норми, викладені в пактах і конвенціях, а також ті, які мають силу універсальних рекомендацій і пропонуються різними деклараціями, правилами та зводами принципів. Загалом ці документи створюють повноцінну, детально розроблену комплексну міжнародно-правову систему, яка реалізує завдання, покладені на стандарти.

Експерти ООН правомірно вважають, що лише договори, які були ратифіковані або до яких приєдналися інші держави, мають юридично

обов'язковий характер саме у правовому змісті. До такого типу договорів можна віднести Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (обидві 1966 року), Конвенцію про права дитини 1989 року, Конвенцію про попередження злочинів геноциду і покарання за нього 1948 року та низку інших документів. Статут ООН є юридично обов'язковим договором для усіх держав-членів ООН, однак практичне значення декларацій, мінімальних правил і принципів не применшується завдяки основам теоретичних правових аргументів. Це підтверджують наступні факти:

– не виступаючи договорами, ці документи є деклараціями про цінності, притаманні основним правовим системам і культурам, закріплені у національному праві значущої більшості правових систем сучасного світу. При розробленні таких документів на міжнародному рівні враховується позиція та думка всіх держав, які входять до ООН;

– МПС, викладені в юридично обов'язкових договорах, є не до кінця розробленими, тому вони не можуть дати змогу державам правильно тлумачити їх сутність згідно з нормами або розглядати їх на практичному рівні. Детально розроблені положення керівних принципів та мінімальних правил є цінними правовими доповненнями для держав, які бажають здійснювати міжнародні стандарти на власному національному рівні.

– письмові договори не можуть бути єдиними джерелами обов'язкових норм. Деякі вчені-юристи розглядають положення декларацій, зведень принципів, враховуючи їх міжнародне походження. Вони включають їх в міжнародне право як «загальні принципи міжнародного права», які стають одним із його важливих джерел. Цей факт визнано у Статуті Міжнародного Суду. Частина цих положень уявляє собою вже наявні принципи «звичаєвого міжнародного права». Це право має юридично обов'язковий характер на базі усталеної практики держав, але не на основі спеціальних договірних положень. Звісно, необхідно враховувати умови визнання державами юридичної обов'язковості цих принципів.

Наука міжнародного права використовує спеціалізоване поняття «міжнародні стандарти в галузі прав людини» (*international standards of human*

rights) [45, р. 6]. Під цим поняттям розуміють сукупну взаємодію чинних норм і принципів прав людини, розроблених за участю держав у процесі міжнародної співпраці. Вони містяться у відповідних міжнародно-правових документах, але на сьогоднішній день вчені не створили єдиного дефінітивного розуміння щодо змісту цього поняття [230, с. 401].

Отже, розробленню зазначеного єдиного розуміння профільних МПС могли б сприяти доктринальні наробки вітчизняних і зарубіжних вчених у цій сфері. Так, на думку О. О. Чуб, міжнародні стандарти в галузі прав людини і громадянина являють собою загальноновизнані норми і принципи міжнародного права, втілені в міжнародних правових документах, забезпечення яких потребує всяка цивілізована держава, що входить до світової спільноти. Це універсальні та регіональні міжнародні договори, документи недоговірного характеру, рішення міжнародних судів, у тому числі рішення Європейського суду з прав людини [46, с. 22]. Не зважаючи на досить широке визначення, авторка акцентує увагу на широкому переліку ідентифікаційних ознак МПС, а саме: а) вони є загальноновизнаними нормами і принципами міжнародного права (правова природа МПС. – *Авт.*); б) вони втілені в міжнародних правових документах (правова легалізація МПС. – *Авт.*); в) їх забезпечення потребує всяка цивілізована держава, яка входить до світової спільноти (облігаторний характер МПС. – *Авт.*); г) це універсальні та регіональні міжнародні договори, документи недоговірного характеру, рішення міжнародних судів, у тому числі рішення Європейського суду з прав людини (джерельна база МПС. – *Авт.*).

Досліджуючи це питання, російський вчений С. В. Черниченко розглядає міжнародні стандарти в галузі прав людини як міжнародно-правові, аргументуючи тим, що вони впливають з норм міжнародного права, обов'язків держав тощо [47, с. 38]. Отже, основний акцент він робить на облігаторні зобов'язання держав щодо запозичення норм міжнародного права в національне конституційне законодавство та їх реалізацію в національному конституційному праві та інших галузях національного права.

Своєю чергою, російський дослідник Л. М. Шестаков заперечує цей пункт, стверджуючи, що права людини не імпортуються, оскільки кожне суспільство розробляє свою специфіку. Згідно його думки, міжнародні стандарти є лише бездушними формами, які набувають змісту й духовності тільки в окремому державному суспільстві серед людей та їх взаємовідносин [48, с. 46]. Вважаємо такий підхід схоластичним, бо він, по-перше, нівелює сутність, значення і вплив облігаторних зобов'язань держави з міжнародного права, а по-друге, фактично заперечує вплив міжнародного права на національний правопорядок.

Водночас вітчизняні дослідники, зокрема П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк, визначають міжнародні стандарти прав людини як закріплені у міжнародних актах та інших документах показники цих прав. Держави мають заохочуватися до досягнення цих показників, або ж зобов'язуватись у випадку небажання діяти добровільно з усвідомленням необхідності прийняття норм [49, с. 19]. Вважаємо зазначений підхід більш продуктивним, особливо з позицій діяльнісно-поведінкових настанов держави, що не тільки заохочується до досягнення таких показників через необхідність виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, але й ставиться у відповідні облігаторні рамки щодо обов'язкового виконання таких зобов'язань.

Доктрина міжнародного права широко визнає та надає достойне місце міжнародним стандартам прав людини, визначаючи їх саме як міжнародні норми профільного характеру. Так, у Резолюції 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів прав людини», прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1986 року [50], закріплено загальне розуміння та значення таких прав, а також значення їх міжнародних стандартів. Так, під час розробки міжнародної документації в галузі прав людини всі держави зобов'язані враховувати наступні керівні принципи:

– узгоджуватися з наявним переліком міжнародно-правових норм у галузі прав людини (профільні міжнародні норми як вихідний зразок для майбутніх норм у сфері прав людини. – *Авт.*);

– мати фундаментальний характер і будуватися на притаманних людській особистості цінності й гідності (профільні міжнародні норми як основоположна засада та основоположна якісна характеристика для майбутніх норм у сфері прав людини. – *Авт.*);

– бути чіткими, виступаючи джерелом прав і обов’язків, які піддаються здійсненню і визначенню (профільні міжнародні норми як зразок юридичної визначеності та як такі, що є практично здійснюваними та ідентифікованими. – *Авт.*);

– якщо це є доцільно, передбачати реальний і ефективний механізм реалізації, в тому числі системи надання докладів (профільні міжнародні норми, що мають реальний і ефективний механізм реалізації, включаючи і систему надання докладів міжнародній спільноті. – *Авт.*);

– мати широку міжнародну підтримку тощо [50] (профільні міжнародні норми, що мають широку підтримку як держав, так і інституцій національного та міжнародного громадянського суспільства. – *Авт.*).

Отже, МПС у галузі прав людини розглядаються не тільки як взірець, до якого державам варто прагнути, але і як планка, нижче якої вони не можуть опускатися [51, с. 3]. Такий взірець характеризується не лише нормативністю, тривалістю дії, загальним визнанням і можливістю застосування міжнародного впливу та контролю, а також тим, що такі норми ґрунтуються на загальних принципах міжнародного права, регулюючи відносини, складені під час їх реалізації (тобто суто нормативними ознаками), але й ознаками, яким більше притаманні соціально-динамічні характеристики, а саме: відносна мінімальність у сфері нормативно-правового регулювання, – бо мова йде про те, що такі МПС: а) є максимально можливими мінімальними міжнародними нормами-стандартами в різних царинах суспільно-політичного життя [52, с. 160] (ознака первинної залученості. – *Авт.*); б) вони виступають як певні політико-правові орієнтири, зразки, до яких слід прагнути, в контекстуалізації їх поширення і розповсюдження серед якомога більшої кількості держав-членів міжнародної спільноти (ознака перспективного поширення і розповсюдження. – *Авт.*); в) вони вже набули

авторитету й визнання світовим співтовариством і тому виступають мірилом демократичної політики держав (ознака набуття міжнародного і національного авторитету та визнання. – *Авт.*).

Розглядаючи внутрішнє змістовне навантаження МПС як норм міжнародного права, треба звернутися до семантики профільного терміну. У перекладі з латинської мови термін-поняття «норма» означає *правило, зразок, керівне начало, міру*. Отже, такий термін змістовно має на увазі не тільки відповідне правило поведінки, а й межі такої поведінки. Саме тому завдяки різноманіттю відносин у сфері міжнародного права й існують численні міжнародно-правові норми.

Треба зазначити, що саме поняття «норми» вживається вже в Античний період історії. В кожний період свого розвитку воно набуває різних значень. Уперше це поняття почало застосовуватися в будівельній справі як «справедливість косинця» [53, с. 263].

Далі поняття *norma* поширилося на сферу духовно-практичної діяльності людини, в тому числі на морально-етичні стосунки та культуру взаємовідносин. Цицерон у своїй філософії права застосовує термін *norma* поряд із поняттям *regula*. Він тлумачить «закон» за допомогою метафор, запозичених із будівельної справи, згадуючи «масштаб права або безправ'я» [54, с. 433].

Поняття «норми права» нерідко використовувалось у давньоримському праві. При цьому давньоримські юристи вдало сформулювали поняття норми права та виявили низку його важливих ознак. Воно лягло в основу романо-германської правової системи. Національні правові системи більшості сучасних держав, у тому числі й України, послуговуються його ключовими принципами, поняттями та аксіомами.

Але сьогоднішня юриспруденція надала поняттю «норма права» нових властивостей і ознак. Втім, правознавці не мають єдності в точках зору на термінопоняття і конкретно на терміносистему «норма права». Це закономірно, оскільки формування численних юридичних шкіл і водночас швидкий розвиток юридичної науки як такої сприяють розвитку всіх базових юридичних категорій.

Разом з тим, український дослідник теорії права П. О. Недбайло визначає норму права як строго визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване соціалістичною державою. Це правило виражає державне волевиявлення робітничого права. Воно має забезпечуватися суспільними і державними засобами з метою регулювання найважливіших і основних відносин суспільства. Це правило виражається через офіційне закріплення завдяки формі визначених прав і обов'язків всіх учасників правовідносин групи [55, с. 37]. Тобто даний фахівець акцентує увагу: а) на поведінковій схемі, що лежить в основі норми права; б) на обов'язковому характері такої поведінки; в) норма визнається або санкціонується державою; г) її основу складає воля панівного класу; г) її реалізація обов'язково забезпечується відповідними примусовими засобами; д) всі права й обов'язки її учасників є офіційно закріпленими, тобто формалізованими.

Своєю чергою, М. Д. Шаргородський і О. С. Іоффе сформулювали аналогічне визначення поняття норми права. Вони вважають, що норма права є «...встановленою або санкціонованою державою й охоронюваною нею нормою загальнообов'язкової поведінки людей, які є учасниками урегульованих нею суспільних відносин, що повторюються» [56, с. 132]. Треба відзначити більш ємний характер наведеної дефініції, яка при відповідному буквальному тлумаченні включає всі наведені вище ідентифікаційно-характерологічні ознаки терміносистеми «норма права».

Після розпаду Союзу РСР наука загальної теорії права, яка розвивалась спочатку в Російській Федерації, а потім і в Україні – з перших років незалежності, почала вдосконалювати наявні та кристалізувати нові підходи до оцінювання норми права загалом.

Треба зазначити, що в історичній ретроспективі видатні представники дореволюційної російської юридичної науки приділяли достатню увагу розробленню вчення про юридичну норму. Серед них були такі вчені, як М. М. Коркунов, Ф. В. Тарнавський, Г. Ф. Шершеневич тощо. Їх дослідження продовжились у роботах російських правознавців радянського і пострадянського періодів, таких як С. С. Алексєєв, М. Г. Александров, М. І. Байтіна, В. К. Бабаєв,

В. М. Баранова, І. М. Сєнякін, О. С. Піголкін, А. Ф. Шебанов тощо. Серед вітчизняних правознавців-теоретиків права необхідно зазначити С. В. Бобровник, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука, О. Ф. Скакун, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича тощо. Отже, можна констатувати, що сьогодні над цими питанням продовжують працювати провідні російські й українські вчені-юристи.

Так, російський дослідник М. М. Марченко, сповідуючи локально-глобальний підхід, пише: «Норма права стає першопочатковим, основним елементом змісту права. Тому в ній виражені основні риси змісту всього права в цілому» [57, с. 213]. Досліджуючи властивості правової норми, він зазначає, що вона визначає правову норму як загальнообов'язкове правило соціальної поведінки, встановлене або санкціоноване державою, виражене публічно в детально визначених приписах, традиційно в письмовій формі, яке охороняється органом держави через контроль за його дотриманням із застосуванням передбачених законом заходів примусу за здійснене правопорушення [57, с. 217].

Своєю чергою А. Б. Венгеров, дотримуючись спрощеного підходу, вважає, що норма права є загальнообов'язковим правилом, встановленим або визнаним державою, забезпеченим можливістю державного примусу, яке регулює суспільні відносини в цілому [58, с. 16]. Вважаємо, що це визначення має аналогічний зміст, що й попереднє, але є більш лаконічним, акцентуючи увагу лише на опорних ознаках феноменології правової норми «правило поведінки – застосування державного примусу за його невиконання».

Вітчизняні правознавці, визначаючи поняття правової норми в роки незалежності України, спочатку ґрунтували та розвивали теоретичні положення та розробки під впливом численних здобутків радянського права, надбань російських правознавців, досліджень норм права та правової доктрини галузевими юридичними науками.

Так, дослідник В. О. Котюк визначає норму права як офіційне, формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою, яке охороняється нею від порушень і направлене на регулювання найважливіших суспільних відносин, охорону соціальних цінностей через

визначення юридичних прав і обов'язків правових суб'єктів [59, с. 45]. Це визначення, як ми можемо бачити, за своїм набором основних ознак теж дещо дублює положення радянської правової доктрини стосовно визначення правової норми.

А. М. Колодій розуміє під нормою права формально визначене загальнообов'язкове правило поведінки суб'єктів права, яке включає в себе державно-владне волевиявлення нормативного характеру, встановлене, санкціоноване і забезпечене державою для власних потреб регулювання суспільних відносин. Вчений вважає, що існує кілька основних ознак норми права, які відрізняють її від індивідуально-правового припису:

– норма права узагальнює типові життєві ситуації, тобто такі, що неодноразово повторюються (фактор повторюваності. – *Авт.*);

– норма права розрахована на невизначену кількість суспільних відносин (фактор розповсюдження на невизначену кількість неперсоніфікованих суб'єктів. – *Авт.*);

– норма права адресується неперсоніфікованому колу суб'єктів і дозволяє окреслити межі поведінки всіх суб'єктів, що підпадають під таку ситуацію (фактор всезагального охопту кола неперсоніфікованих суб'єктів. – *Авт.*);

– норма права діє за колом осіб безперервно у часі та просторі (темпорально-просторовий фактор. – *Авт.*);

– чинність дії правової норми припиняється або скасовується уповноваженими суб'єктами [60, с. 31] (динамічний фактор в легалізації норми. – *Авт.*).

Своєю чергою, академік права О. Ф. Скакун зазначає: «...норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, тобто зразок, масштаб і еталон, встановлені або санкціоновані державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міри свободи і справедливості згідно суспільних, групових або індивідуальних інтересів та волевиявлень населення держави, здатний забезпечуватись всіма мірами державного впливу, в тому числі примусом» [61, с. 297–298]. Системний аналіз наведеної дефініції дає можливість

виокремити новелістичні положення, а саме: а) порівняння норми права зі зразком, масштабом і еталоном, тобто її стандартизація, що є вельми важливим у процесі нашого дослідження; б) фіксація того, що норма права офіційно закріплює міри свободи і справедливості, що є новелою в контекстуалізації данини загальнодемократичним цінностям, яку має демократична правова державність; в) побудова системи інтересів і волевиявлень, що відповідають мірам свободи й справедливості, – суспільних, групових або індивідуальних інтересів та волевиявлень населення держави, що відображає демократичний характер державності, альтернативний підхід і особливості в правовому регулюванні суспільних відносин.

Своєрідність міжнародно-правових норм зумовлюється специфікою міжнародних відносин і міжнародного права. Український правознавець Б. В. Бабін подає в своїх дослідженнях узагальнюючий аналіз міжнародно-правових норм, по-перше, детально зупиняючись на поглядах вітчизняних і зарубіжних вчених щодо визначення дефінітиву цих норм, а по-друге, на їх програмному характері [62, с. 93–104], що має велике методологічне значення для нашого дослідження, бо програмність як властивість означає не лише скерованість на майбутнє, а й відповідну долю повторюваності, однотипності, стандартизації та прогнозованості дій і поведінкових настанов.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на доктринальні позиції Гуго Гроція – голландського вченого, якого можна з легкістю назвати патріархом теорії міжнародного права, який ще в XVII ст. стверджував, що в основі міжнародних відносин повинні бути право та справедливість, і важливо знайти норми міжнародного права, які були б незмінними, вічними та не залежали би від позитивних норм, в основі яких лежить згода держав. На думку Гроція, це викликає потребу «...відшукати для положень природного права докази, які будуть ґрунтуватися на настільки достовірних поняттях, що ніхто не буде в змозі їх відкинути без насилля на своєю особою» [63, с. 54].

У XIX ст. англійський автор Н. Блюнчлі помітив: «...світ має бути задоволений положеннями, які отримали якомога рівномірного та однотайного

визнання з боку окремих держав, особливо цивілізованих, хоча ці правила і не є повними». Отже, дослідник констатує вагомість протиріч між універсальним змістом принципів міжнародного права та тою партикулярністю, незв'язаністю форми, якої вони набувають у процесі розвитку [64, с. 71].

Своєю чергою, дослідник П. В. Саваськов стверджує, що норма міжнародного права є правилом поведінки, яке визнається юридично обов'язковим державами або іншими суб'єктами міжнародного права. Беручи до уваги зміст правової норми, суб'єкт міжнародного права здатний судити про власну можливу та необхідну поведінку і про поведінку інших суб'єктів. Ця норма врівноважує поведінку учасників міжнародних відносин, виконуючи в їх відносинах регулятивну роль [65, с. 38]. Наведені положення, на нашу думку, містять в собі суттєвий прогностичний потенціал для формування парадигми відповідної осмисленої та передбачуваної поведінки держави.

Вчений М. М. Мінасян, акцентуючи увагу переважно на об'єктному складі та меті, називає міжнародно-правову норму правилом поведінки держав, установленим ними у сфері їх зовнішніх відносин, боротьби та співпраці. Це правило є обов'язковим для регулювання зовнішньополітичних, економічних, культурних відносин держав з метою досягнення загального прогресу та миру [66, с. 18].

Французький юрист-дослідник Нгуен Куок Дінь, підкреслюючи філософсько-процесуальний концепт, називає міжнародною правовою нормою «субстанцію, зміст правила, яке розроблене відповідно до “процедурних” вимог того чи іншого формального джерела» [67, с. 62].

Щодо теорії норм міжнародного права, то італійський теоретик Р. Аго, розмірковуючи над визначенням кола суб'єктів, що можуть ухвалювати такі норми, висловлює припущення, що поряд з правовими нормами, встановленими спеціальними правотворчими органами, є норми, які виникають у свідомості членів суспільства спонтанно. Він зазначає, що ці «норми спонтанного права» не випливають із певного формального джерела, оскільки в міжнародному праві відсутні вищі установчі нормотворчі органи [68, р. 732].

Румунський правознавець М. Джуvara, спираючись на гносеологічний підхід, висловлює своєрідну гіпотезу, що у міжнародному праві існують не лише видимі, але і приховані норми. Ці *les norms latentes* деколи превалюють над видимими нормами. Вчений вважає, що нібито вони і є «істинними регуляторами реального правопорядку в міжнародних відносинах». Отже, наведений автор пропонує багаторівневу та багатовекторну ієрархію міжнародно-правових норм. Він розкриває перелік норм, починаючи від індивідуальних нормативних угод, звичаїв та законів і відомих юридичних принципів, і завершуючи «раціональними принципами справедливості», котрі «...іноді становлять справжні правила міжнародного правопорядку на основі справедливості, моралі та загальної безпеки, і які не можна скасувати навіть окресленим волевиявленням» [69, р. 485, 612]. Фактично, наведений автор виділяє теоретичні засади та правову природу МПС, що у контексті нашого дослідження має важливу методологічну та прогностичну роль.

Далі Г. М. Мелков, підкреслюючи паритетний і добровільний характер виконання норми міжнародного права, визначає її як юридично обов'язкове для виконання правило поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права, запроваджуване цими суб'єктами безпосередньо і виконуване ними добровільно або за допомогою особливих видів примусу в разі необхідності [70, с. 11].

Подібне твердження дає і П. М. Бірюков, який окреслює міжнародно-правову норму як юридично обов'язкове правило поведінки, створене суб'єктами міжнародного права, котре регулює відносини як між ними, так і між особами, які не є суб'єктами міжнародного права [71, с. 31]. Разом з тим, він розширює коло суб'єктів виконання міжнародних норм, включаючи до нього гіпотетично органи публічної влади держав, що безпосередньо виконують приписи таких норм в національному законодавстві.

Професор І. І. Лукашук у своїй роботі з даної тематики в архітектонічному контексті описує міжнародно-правову норму як створене за угодою суб'єктів формально визначене правило, покликане регулювати міждержавні відносини

через запровадження прав та обов'язків для суб'єктів, яке забезпечується юридичними охоронними механізмами [72, с. 113].

Своєю чергою, В. Я. Суворова розуміє під нормою міжнародного права обов'язкові правила відносин і діяльності держав та інших суб'єктів. Це правила поведінки загального характеру, розраховані на регулярне застосування, які забезпечуються в процесі реалізації спеціальними заходами примусу. На думку цього автора, у контекстуалізації вольового дискурсу та відповідного етапно-стадійного процесу створення норм міжнародного права є процесом узгодження волевиявлень та позицій різних держав. Норми включають в себе стадії досягнення угоди щодо змісту правил поведінки та взаємного волевиявлення щодо визнання обов'язковості цього правила [70, с. 93]. Аналогічної думки дотримується і П. М. Бірюков [71, с. 31].

Вітчизняний дослідник Л. Д. Тимченко, сповідуючи вольовий дискурс, пропонує наступне визначення норми міжнародного права: обов'язкове правило поведінки, утворене державами та іншими суб'єктами міжнародного права через узгодження особистих позицій [73, с. 53].

Радянський дослідник Г. П. Калюжна також звертає увагу на узгодження воль держав як підґрунтя для міжнародної норми, але розуміє таке узгодження з ідеологічних і класових позицій. Вчена додає, що «...в процесі створення норм міжнародного права відбувається сутичка інтересів різних держав, а волі різних, часто протилежних класів та держави шляхом їх погодження доходять згоди з тих питань, у позитивному розв'язанні яких вони зацікавлені» [74, с. 516].

Своєю чергою Г. П. Жуков, приділяючи основну увагу вольовому дискурсу та проблематиці обов'язковості міжнародної норми зауважує, що тільки у випадку взаємного погодження двох або більше держав будь-яке правило може стати нормою міжнародного права. Водночас угода про утворення даної норми є підґрунтям юридичної обов'язковості даної норми [75, с. 91].

Дослідник Р. Л. Бобров, також акцентуючи увагу на вольовому дискурсі, пише, що при виявленні сутності процесу формування міжнародної правової норми «...особливо чітко помітна помилковість ігнорування багатоплановості загального

поняття “воля” та недооцінювання самостійної значущості окремих її сторін». Особливість співвідношення соціальної волі та міжнародного права полягає в означеному праві, яке не керується універсальним та обов’язковим для створення нової правової норми злиттям воель, утворюючих її, в єдине волевиявлення. На думку автора, це обумовлює правову норму риси [76, с. 55].

Водночас У. П. Бек робить правомірний висновок, згідно з яким наука міжнародного права вважає міжнародно-правовою нормою обов’язкове в юридичному сенсі правило поведінки. Воно створюється суб’єктами міжнародного права, регулює відносини між ними та відносини за участю осіб, які не є такими суб’єктами. Міжнародно-правові норми виникають завдяки ухваленню міжнародно-правових актів тощо [77, с. 166]. Дана доктринальна позиція містить вказівку на обов’язкову формалізацію міжнародних норм через їх закріплення в міжнародно-правових актах.

Досить ємно й оптимально визначає норму міжнародного права Ю. М. Колосов, акцентуючи увагу на основоположні її ознаки – поведінкову форму, визнання іншими суб’єктами та обов’язковість. Він підкреслює, що вона визначається у вигляді «правила поведінки, що визнається державами та іншими суб’єктами міжнародного права юридично обов’язковим» [78, с. 18].

Отже, резюмуючи аналіз доктринальних підходів до визначення норм міжнародного права можна констатувати багатоманітність підходів і визначень, що включають велику кількість характерологічних ознак і залежать від суто суб’єктивної позиції їх авторів, яка базується на їх розумінні ролі й значення таких норм для держави і міжнародного співтовариства. Разом з тим можна підкреслити, що пріоритет у переліку характерологічних ознак надається вольовому дискурсу, поведінковій парадигмі, зобов’язувально-облігаторному характеру правових норм, а також їх повторюваності у використанні, що і є результатом їх важливості, значимості та затребуваності.

Визначаючи способи і джерела створення норм міжнародного права, автори Юридичної енциклопедії наполягають, що саме міжнародні договори є способами і джерелами створення норм міжнародного права [79, с. 187]. У цьому контексті

Віденська конвенція «Про право міжнародних договорів» 1969 року у ст. 2 закріплює нормативне поняття міжнародного договору як угоди, укладеної між державами в письмовій формі, та як таку, що врегульована міжнародним правом. Така угода може бути викладена в одному, двох чи кількох пов'язаних між собою документах, в тому числі незалежно від її конкретного найменування та складу [80]. Перш за все міжнародний договір є угодою, яка укладається між державами, що вільно погодили та виразили свою волю у взаємовідносинах. Отже, міжнародний договір: а) може мати різні назви (пакт, конвенція тощо); б) повинен бути укладений у письмовій формі; в) повинен відповідати нормам міжнародного права; г) може міститися в одному або декількох документах.

Стаття 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року, що містить тезаурус закону, закріплює положення, згідно з яким міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права [документ], який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [81]. Цей закон розроблений з урахуванням норм Віденської конвенції та втілює в своєму тексті її основоположні настанови.

Міжнародна практика послуговується також положеннями ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, яка відносить до джерел міжнародного права:

- міжнародні звичаї;
- міжнародні договори;
- загальні принципи права, що були визнані цивілізованими народами;
- судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих фахівців у сфері публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм [23].

Отже можна констатувати, що в якості МПС можуть виступати норми міжнародних договорів, що є формалізованими у їх тексті, а також загальні

принципи права, що були визнані цивілізованими народами, бо вони сформульовані у вигляді норм міжнародного права і застосовуються як останні.

Міжнародні звичаї зазвичай не є формалізованими у вигляді норм міжнародного права, бо інакше вони трансформуються в норми міжнародного договірної права. Рішення судів важко віднести до міжнародних стандартів, оскільки вони не мають нормативного характеру, не встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки. Саме тому вони чітко визначають сферу дії відповідно до їх суб'єктного складу та лише за певною конкретною справою (застереження, що міститься в ст. 59 Статуту Міжнародного Суду ООН). Але хоча вони і не можуть бути віднесені до міжнародних стандартів, втім зазначені рішення використовуються як показник сучасного правового розуміння змісту права, закріпленого міжнародними стандартами. Цей висновок співвідноситься з п. «d» ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, де визначено, що судові рішення стають допоміжними засобами для визначення поняття правової норми [23].

В аналогічному порядку можуть використовуватися доктринальні позиції найбільш кваліфікованих фахівців у сфері публічного права різних націй, що не є нормами міжнародного права, але вони або обґрунтовують необхідність їх розроблення і прийняття в рамках відповідних міжнародних договорів загального або галузевого характеру, або обґрунтовують необхідність їх девіації у бік зміни, скасування тощо.

Отже, фактично ми можемо розглядати міжнародно-правові стандарти як визначену сукупність міжнародних норм і принципів, регулюючих правовідносини. Крім того вони, як зазначалось, уявляють собою мінімальний рівень гарантій прав та обов'язків людини (особистості) і громадянина, який, по-перше, скерований на залучення якомога більшої кількості держав до їх визнання, прийняття, наступної міжнародної та національної легалізації та реалізації в рамках національного конституційного й іншого галузевого законодавства, а по-друге, характеризується завдяки загальному визнанню держав-учасниць міжнародних угод тривалістю дії, можливістю використання міжнародного впливу і контролю тощо.

Визначено окремі ознаки, притаманні міжнародно-правовим стандартам як нормам міжнародного права:

- стандарти є нормами міжнародного права, які визначають відповідну модель правової поведінки його суб'єктів;

- стандарти є міжнародними нормами договірною характеру, тому вони втілені у формі міжнародного договору (зазвичай міжнародного міждержавного багатостороннього договору. – *Авт.*);

- стандарти як норми міжнародного договірною права є обов'язковими для виконання державами-учасниками міжнародного договору на своїй території;

- держави є вільними у виборі засобів національної імплементації міжнародних договірних норм, що виступають як міжнародні стандарти, у своє національне законодавство;

- прийняття державами нових міжнародних стандартів у рамках міжнародного міждержавного багатостороннього договору має бути узгоджено з комплексом чинних міжнародних норм загального (загальні принципи права, визнані цивілізованими народами. – *Авт.*) і профільного характеру;

- зміст МПС є нормативно-правовим наслідком компромісу між суб'єктами, уповноваженими їх приймати;

- норми міжнародного права, що виступають як МПС, – це усталені правила поведінки держав у найважливіших сферах міждержавного співробітництва, скеровані не тільки на їх мінімальну регламентацію та регулювання, а й на подальший загальний прогресивний розвиток міжнародного права.

Отже, наведені фактори обумовлюють закріплення в стандартах мінімального рівня вимог до національних законодавств різних держав стосовно забезпечення прав людини у сфері правовідносин, які з часом можуть динамічно розвиватися в бік розширення і посилення.

Характерним для об'єктного складу МПС є факт, згідно з яким вони регламентують і регулюють міжнародне співробітництво держав, їх конкретних органів, органів місцевого самоврядування, національних інституцій громадянського суспільства – профспілкових організацій, громадських об'єднань,

фізичних осіб тощо. Крім того, вони конкретизують, деталізують і закріплюють, фактично формалізують і легалізують спільні для держав принципові підходи і легальні принципи формування, становлення та функціонування приватних і публічних інститутів на території держав.

У цьому контексті вітчизняний дослідник М. О. Баймуратов вважає, що закріплення таких положень на рівні співтовариства держав за допомогою рамкових норм міжнародного права свідчить не тільки про важливість конкретного інституту на внутрішньодержавному (національному рівні), але і в міжнародному аспекті. Це явище характеризується глобалізацією й актуалізацією предметів правового регулювання тощо [82, с. 23].

МПС є особливим явищем, оскільки всі вони містяться в міжнародних договорах. Особливо це стосується стандартів, прийнятих у рамках ММУО. Вони містять у собі особливий конвенційний механізм контролю за їх виконанням. Цей контроль передбачає відповідальність держав, які не виконують або порушили профільні норми міжнародного права, що складають їх міжнародно-правові зобов'язання за підписаними ними міжнародними договорами – згідно норм міжнародно-правової відповідальності, – що в підсумку сприяє прогресивному розвитку міжнародного права, а також національного конституційного права держав, скерованих на забезпечення виконання міжнародних зобов'язань кожної держави на міжнародному і національному рівнях.

Розглядаючи МПС у контексті їх просторової характеристики (універсальні, регіональні, субрегіональні тощо), вважаємо за необхідне передусім звернути увагу на європейські регіональні стандарти прав людини, що містяться у Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року, у Європейській соціальній хартії (переглянута) від 3 травня 1996 року, у Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція).

Так, професор П. М. Рабінович вважає принципово важливим розглянути Конвенцію з точки зору інтерпретації норм, які містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Парадигма здійснення аналізу цих рішень міститься насамперед у тому, що його необхідно здійснювати з

філософсько-правових позицій, переважно з точки зору онтологічного (сутнісного) та гносеологічного (пізнавального) аспектів. На думку фахівців, саме такий аналіз сприяє з'ясуванню, що саме складає право і що є правом як таким [83, с. 11].

Питання про порушення чи непорушення прав людини не можна вирішувати без певного загального уявлення про ці права. Отже необхідно виявити, в чому полягає сутність даного феномену, в чому і є призначення Суду. У рішеннях Суду не зустрічається вичерпної дефініції поняття прав людини, але є перелік істотних ознак, рис, обов'язкових складників даного явища, які висвітлюються в актах або ж утілені в них імпліцитно.

Серед таких складників – соціальні фактори, які формують, визначають та характеризують обсяг, зміст і межі прав людини [83, с. 11].

Отже, не є дивною доктринальна позиція О. В. Балінського щодо акцентуації уваги на особливостях МПС в умовах глобалізації:

– регламентують міжнародне співробітництво держав, а також інших визначених ними суб'єктів (конкретні органи держави, місцева влада, профспілкові організації, громадські об'єднання, фізичні особи тощо) (універсально-комунікативний фактор. – *Авт.*);

– приймаються і розробляються державами світу в межах ММУО (інституційно-нормотворчий фактор. – *Авт.*);

– за своєю правовою природою належать до міжнародних конвенцій спеціального порядку (договірні-джерельний фактор. – *Авт.*);

– містять у собі вироблені державами принципові підходи і міжнародні легальні принципи формування, становлення і функціонування визначених приватних і публічних інститутів на території держав (засадничо-публічний фактор. – *Авт.*);

– впливають на загальносвітовий розвиток права, оскільки стандартизують підходи держав до регламентації важливих соціальних проблем і сприяють розвитку національного законодавства та правових систем тощо (релятивістсько-регламентаційний фактор. – *Авт.*);

– керуються тенденцією розширення кола суб'єктів, що розробляють і приймають МПС в умовах глобалізації, гуманізації та гуманітаризації міжнародних, міждержавних відносин тощо (суб'єктний фактор. – *Авт.*) [41, с. 468–469].

Беручи до уваги наведені ознаки та такі соціально-політичні й універсально-нормативні фактори, проявом яких вони є, що виокремлені нами, – ми можемо розуміти поняття МПС як сукупність наявних міжнародно-правових норм і принципів, закріплених у міжнародних договорах, на базі яких визначається зміст і обсяг певного права, завдяки чому (через застосування механізмів міжнародної та національної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство) вони стають орієнтиром для векторів розвитку загального міжнародного права і національного конституційного законодавства держави-учасниці цих договорів.

Висновки до розділу I:

Феноменологія стандартизації в суспільстві та в умовах державності пов'язана з об'єктивною потребою людей в узагальненні та уніфікації одиниць виміру, явищ і процесів з метою їх однакового та загального розуміння.

Становлення правових стандартів є соціально-історичним явищем, котре виступає проявом тенденції державно організованого соціуму до спрощення, узагальнення, схематизації та уніфікації загальних правил поведінки суб'єктів права, що мають велике соціальне значення.

Міжнародні правові стандарти є результатом зусиль міжнародного співтовариства держав щодо оптимізації та уніфікації феноменології міжнародного нормопроєктування і нормотворчості з метою однакового нормативного врегулювання найбільш важливих питань міжнародного співробітництва – шляхом спочатку закріплення їх у міжнародних багатосторонніх угодах договірною характеру як норм міжнародного права, а потім запозичення національними правовими системами, зокрема системами національного конституційного законодавства.

Міжнародні правові стандарти – це не стільки міжнародні, скільки конституційно-правові цінності, що відображають результативний шлях розвитку національного конституційного права та містять в собі відповідні нормативні орієнтири його подальшого розвитку і вдосконалення.

Міжнародні правові стандарти здебільшого пов'язані з правами і свободами людини, особливо в частині їх обов'язкової легалізації в національному законодавстві, легітимації в соціумі, визнання, охорони, захисту, гарантування з боку держави та органів публічної влади, дотримання та виконання з боку всіх суб'єктів національного конституційного права.

Ознаками міжнародних правових стандартів, що ідентифікують їх у рамках міжнародного публічного права та конституційного права держав-членів міжнародної спільноти, є: а) визначення їх правової природи як норм міжнародного права, що своєю чергою визначає відповідну модель правової поведінки держав та інших суб'єктів національного конституційного права; б) їх формалізація як норм міжнародного договору та надання властивості обов'язковості для виконання усіма державами-підписантами (учасницями) таких договорів; в) надання конкретній державі вільного вибору засобів імплементації положень міжнародних правових стандартів у систему національного конституційного законодавства; г) формування управлінсько-нормотворчої парадигми, згідно з якою ухвалення нових міжнародних правових стандартів узгоджується з комплексом чинних міжнародних норм у профільній сфері; д) визначення, що зміст стандартів є, по-перше, компромісом між суб'єктами, уповноваженими приймати їх, а по-друге – в них закріплюється мінімальний рівень вимог зобов'язань до держав-підписантів, що має бути відтворено в їх національному законодавстві; е) зміст стандартів є компромісом між суб'єктами, уповноваженими приймати їх, тому в них закріплюється мінімальний рівень вимог до конституційного законодавства різних держав.

Міжнародні правові стандарти вчиняють суттєвий позитивний вплив на національне законодавство держав-учасниць міжнародних договорів, з одного боку, гармонізуючи їх національне конституційне право з міжнародним правом, а

з іншого – підвищуючи та вдосконалюючи облігаторний рівень національного конституційного права в контексті його відповідності сучасним нормативним вимогам міжнародного права.

Стратегічна мета наведених стандартів насамперед скерована на досягнення певного результату, визначеного у цих документах, а не на створення єдиного правового регулювання, хоча у підсумку їх розповсюдження та синергічна дія сприяє створенню єдиного глобального (регіонального) правового простору. Своєю чергою, це передбачає можливість застосування такого національного механізму імплементації, що є найбільш прийнятним для національної правової системи.

Запропоновано розширити поняття «міжнародно-правові стандарти», не ототожнюючи його з поняттям «міжнародно-правові норми», базуючись на тому, що не всі міжнародно-правові стандарти є міжнародно-правовими нормами, хоча останні й можуть бути міжнародними правовими стандартами. Водночас міжнародно-правові норми є обов'язковими до виконання і мають договірний характер, тоді як міжнародно-правові стандарти нерідко є доктринальними розробками.

Процеси вдосконалення національного законодавства під впливом міжнародних правових стандартів є закономірними та планомірними, оскільки вони виступають не лише важливою складовою частиною інтеграції України до ЄС, але і є важливим елементом української системної конституційно-правової реформи, яка наразі набирає обертів.

РОЗДІЛ II.

ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

2.1. Номенологічно-видова характеристика міжнародних правових стандартів

Стандарти мають широке розповсюдження в повсякденному соціальному житті, вони стосуються як матеріальних предметів (продуктів, речовин, ресурсів, будівельних конструкцій), так і норм, правил та вимог до об'єктів організаційного, інформаційного, методичного, техніко-економічного та соціального характеру тощо, – саме це детермінує необхідність їх класифікації.

Так, стандарти розрізняються залежно від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює даний стандарт, одночасно вказуючи на просторові характеристики дії такого МПС:

– національні державні стандарти – це стандарти, наприклад, України, прийняті у сфері стандартизації центральним органом виконавчої влади, що є доступними для широкого кола користувачів. Отже, Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України затверджує державні стандарти;

– міждержавні стандарти – це стандарти, які діють у державах-учасницях Угоди про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології та сертифікації та безпосередньо використовуються ними;

– міжнародні стандарти – це правові норми і принципи, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в різноманітних сферах міжнародного співробітництва. Вони закріплюють у міжнародних актах та інших документах показники, до досягнення яких заохочуються або в деяких випадках зобов'язуються держави. Вони є своєрідними взірцями (зразками, еталонами), на які орієнтуються держави та інші учасники суспільного життя у своїй діяльності.

Преамбула Загальної декларації прав людини 1948 року вважається головним джерелом таких стандартів і зазначає, що Декларація прийнята як «взірець, якому мають відповідати усі народи і держави» [49, с. 19].

Досліджуючи МПС К. О. Савчук поділяє їх за номенологічно-об'єктною ознакою – на міжнародні стандарти у галузі прав людини, охорони навколишнього середовища, самоврядування, боротьби з правопорушеннями, попередження злочинності тощо [84, с. 615]. При цьому він підкреслює, що завдяки стандартам встановлюються мінімальні вимоги, дотримання яких вимагається від усіх держав. Наприклад, загальновизнані стандарти в галузі прав людини закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 року та в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 року.

Міжнародне право і національне конституційне законодавство України характеризуються багатоаспектним процесом розвитку творення норм у сфері прав і свобод людини й громадянина. Найголовнішим пунктом є приведення внутрішнього законодавства держави у відповідність до міжнародних стандартів. Після проголошення Конституції України 1996 року [39] цей напрямок правотворчої діяльності отримав потужного імпульсу не тільки у сфері нормопроектної (законопроектної) та нормотворчої (законотворчої) діяльності, що здійснюється в середині держави, – але і в специфічній процедурно-процесуальній та нормотворчо-корегуючій діяльності щодо активізації процесів включення чинних міжнародних договорів України у національну правову систему (систему законодавства) через їх закріплення в ній, завдяки легалізації та використанню механізму національної імплементації норм міжнародного права в норми національного законодавства (див. ст. 9 Конституції України).

Ця норма насамперед встановила пріоритет міжнародних договорів стосовно внутрішньодержавних законів. А тому у випадку виникнення протиріч між міжнародним договором і законом України правозастосовна практика керується нормами, що містяться у міжнародному договорі. Цей різновид правового регулювання міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві називається договірно-правовим конвенційним механізмом. Існує ще й

інституційний механізм, згідно з яким Україна взаємодіє з міжнародними організаціями як учасник міжнародного об'єднання.

В останньому аспекті уявляє методологічний інтерес положення пункту X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [85], де закріплено, що Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, а також бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для найкращого забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах. Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права [85]. Отже можна стверджувати, що завдяки наведеним положенням на рівні держави виникає складний системний комплекс національних, міжнародних, змішаних правовідносин, що складається з відповідних елементів, які прямо пов'язані з міжнародною правосуб'єктністю України, представництвом її інтересів на міжнародній арені (в рамках діяльності ММУО) та в інших державах-членах міжнародного співтовариства (на рівні дипломатичних, консульських і торгових представництв), в міжнародному договірно-нормотворчому процесі (через укладення міжнародних договорів). Умовами функціонування цього комплексу виступає визнання переваг загальнолюдських цінностей над класовими, а також пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Треба акцентувати увагу, що наведені аргументи мають пряме відношення до застосування МПС, бо саме вони найбільш яскраво представляють міжнародно-договірний елемент діяльнісно-функціонального і конституційно-нормативного комплексу, що склався на базі Декларації про державний суверенітет України. Більш того, всі інші елементи наведеного комплексу взаємопов'язані між собою саме через міжнародну договірну нормотворчість: безпосередні відносини з зарубіжними державами як прямий шлях до переговорів щодо розроблення

проектів міжнародних міждержавних багатосторонніх договорів; діяльність ММУО як ініціаторів та суб'єктів розроблення міжнародних міждержавних багатосторонніх договорів, нарівні з державами; діяльність органів представництва держави за кордоном (дипмісії) як один із шляхів розроблення тексту зазначених договорів тощо. Своєю чергою, визнання переваг загальнолюдських цінностей перед класовими, а також пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, – виступають своєрідною засадничою константою загальної діяльності держави на міжнародній арені, «запускаючим» механізмом її зовнішньополітичної діяльності, а також діяльності в межах країни щодо організації функціонування суб'єктів публічної влади, їх посадових і службових осіб, щодо реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави за підписаними нею міжнародними договорами.

Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року є одним із найвагоміших МПС. Саме він заклав фундамент сучасного міжнародного правопорядку і задекларував базові міжнародно-правові норми й принципи поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені. Отже, виконання положень Статуту ООН є не лише виконанням відповідних обов'язків держави, але й виконанням настанов МПС з формування системи універсального міждержавного співробітництва у сфері прав і свобод людини в рамках міжнародної спільноти з метою укріплення миру та міжнародної безпеки. Необхідно звернути увагу ще на один аспект діяльності Статуту – забезпечення нормативно-договірної взаємодії держав-членів між собою та з ООН у сферах взаємного співробітництва, що уявляють для них інтерес.

Отже можна констатувати, що на сьогоднішній день Україна має систему міжнародних договорів, укладених на міждержавному, міжвідомчому та міжурядовому рівнях Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями, в яких вона бере участь як уповноважена сторона договору та одночасно носій міжнародно-правових зобов'язань за таким договором. Прикладами таких актів є:

– Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року;

– Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року;

– Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року;

– Угоди про співробітництво між Урядом України та Урядами низки європейських держав у сфері правоохоронної діяльності та попередження злочинів;

– Угода між МВС України та МВС Республіки Білорусь про співробітництво органів внутрішніх справ прикордонних регіонів 1997 року [86] тощо.

Варто звернути увагу на угоди міжвідомчого характеру, укладені між Міністерством внутрішніх справ України та аналогічними міністерствами інших держав. Аналізуючи низку договорів про співробітництво в правоохоронній сфері, ми простежуємо факт зобов'язання сторін допомагати одна одній у забезпеченні громадського правопорядку і безпеки, попереджувати, розслідувати і розкривати злочини через співробітництво.

Україна співпрацює із закордонними колегами за наступними напрямками:

- а) обмін матеріалами та інформацією науково-технічного, юридичного характеру;
- б) постачання спеціального технічного устаткування;
- в) обмін досвідом щодо організації та змісту процесів навчання;
- г) підвищення кваліфікації, в тому числі за змістом та нормою навчальних планів і програм;
- г) обмін експертами, практичне залучення іноземних викладачів до навчально-виховного процесу;
- д) підвищення кваліфікації вищих навчальних закладів системи МВС України.

Отже, якщо брати за основу світовий досвід використання міжнародно-правових актів, можна констатувати, що спостерігається динамічний процес впровадження міжнародних стандартів у законодавство України. Він залежить від взаємного впливу національного і міжнародного законодавства у галузях розвитку засобів захисту прав і свобод людини та забезпечення їх визнання, легалізації, охорони, захисту, гарантування, реалізації, а також перспективного розвитку, розширення та позитивної трансформації у зв'язку з досягненнями міжнародного співробітництва в гуманітарній сфері.

Тому саме типові договори ООН (міжнародні міждержавні багатосторонні договори. – *Авт.*) в даному випадку є важливим чинником розширення міжнародного співробітництва. Це зразок для укладення із зарубіжними країнами двосторонніх і багатосторонніх договорів. За основу дотримання цих договорів береться принцип сумлінного та неухильного виконання міжнародних зобов'язань.

Виникає необхідність розглядати стандарти регіональних (європейських) міжнародних організацій інтеграційної спрямованості (Ради Європи [231, с. 161], ОБСЄ, Європейського Союзу, НАТО тощо), що впроваджуються у законодавство нашої держави. Зважаючи на міжнародно-правові стандарти, прийняті в рамках ООН та європейських ММУО, зміст їх діяльності реалізується в системному багатоплановому, багаторівневому, поліпредметному та полісуб'єктному співробітництві в соціальній, економічній, культурній, правоохоронній сферах, а також у підтримці поваги до прав людини та основних свобод громадянина

Зазначені стандарти, на думку вітчизняних дослідників П. М. Рабіновича та М. І. Хавронюка, класифікуються за наступними критеріями:

- 1) залежно від онтологічного статусу:
 - номінальні (тобто термінологічні, текстові), до яких належать самі назви, тобто перелік, номенклатура (кадастр) прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, які використовуються у найрізноманітніших міжнародних документах;
 - фактичні (змістовні), тобто такі, що формально зафіксовані у цих джерелах, включаючи змістовні, обсягові та кількісні показники таких прав і свобод;
- 2) за сферою (простором) дії:
 - всесвітні (універсальні, загальнолюдські, глобальні);
 - регіональні (зокрема континентальні);
- 3) за характером обов'язковості впровадження:
 - юридичні, втілення яких є формально обов'язковим для певних держав і забезпечується застосуванням міжнародних санкцій (на засадах

обов'язкового виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань за підписаними ними міжнародними договорами. – *Авт.*);
– морально-політичні, позбавлені формальної обов'язковості [49, с. 20].

На думку інших представників правової доктрини, зокрема російського дослідника А. А. Ігнат'єва, МПС класифікуються:

- 1) за масштабом дії на дві групи:
 - універсальні, тобто стандарти, вироблені ООН;
 - регіональні, вироблені Радою Європи та іншими регіональними об'єднаннями держав.
- 2) за спеціалізацією міжнародних актів, в яких вони містяться, МПС поділяються на два класи:
 - акти загального характеру, які містять окремі стандарти, але такі, що не призначені для регламентації;
 - акти спеціалізованого характеру, мета яких – викладення стандартів.
- 3) за обов'язковістю для держав-учасниць МПС поділяються на два основні класи:
 - обов'язкові норми – принципи і загальні положення;
 - конкретні стандарти – рекомендації, які не носять обов'язкового характеру.

За допомогою такої класифікації, як вважає наведений автор, можна відокремлювати обов'язкові норми від рекомендованих, спеціалізовані акти від актів загального характеру, поділяючи їх за масштабами дії [87, с. 37].

На нашу думку, МПС можна класифікувати і за рахунок акцентуації на складі суб'єктів, правовий статус або поведінку яких такі МПС регламентують або регулюють, або одночасно і регламентують, і регулюють, – наприклад, МПС, що торкаються дітей, жінок, інвалідів, пенсіонерів, військовослужбовців, ув'язнених, молоді, іноземців, негромадян тощо.

Існують номенологічні ознаки, завдяки яким можна ідентифікувати саме МПС, – це насамперед різноманітні назви документів і актів, які прямо вказують на міжнародні стандарти, що містяться в них:

- основні принципи, наприклад, незалежності судових установ;
- звід принципів, наприклад, щодо захисту осіб;
- кодекси поведінки, наприклад, посадових осіб у підтриманні правопорядку;
- принципи, наприклад, принцип співробітництва у певній галузі медичної етики;
- мінімальні стандартні правила ООН;
- правила ООН, наприклад, щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі;
- Токійські правила, наприклад, щодо здійснення правосуддя стосовно підлітків.

Водночас та ж номенологічна ознака дає нам можливість включити в систему чинних міжнародних актів універсальні міжнародні акти, прийняті ООН, виходячи із наведених класифікацій:

1. Акти загального характеру:

- Загальна декларація прав людини 1948 року;
- Пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року;
- Пакт про громадянські й політичні права 1966 року;
- Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1963 року;
- Декларація про права розумово відсталих осіб 1971 року;
- Декларація про права інвалідів 1975 року.

2. Спеціалізовані акти:

- Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або які принижують гідність видів поводження і покарання 1975 року;
- Європейська Конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1984 року;
- Кодекс поведінки посадових осіб при підтриманні правопорядку 1979 року;
- Принципи медичної етики, які стосуються до працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, стосовно захисту засуджених або

затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських видів поводження і покарання 1982 р.;

– Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі 1989 року тощо.

Також слід підкреслити, що існує велика кількість різноманітних міжнародних норм, які відрізняються за юридичною силою, за сферою дії. Це значною мірою ускладнює процес узгодження та зближення національного законодавства з міжнародними стандартами.

Тому, щоб найефективніше розробити концепцію зближення національного законодавства з міжнародними стандартами, потрібно вирішити цілу низку питань функціонально-ресурсного характеру – методологічних, методичних, матеріальних, технічних, кадрових тощо.

До таких методологічних і технічних (технологічних) питань, безперечно, належать методи наближення, насамперед національного конституційного законодавства держави до МПС.

Отже можна зазначити, що національне конституційне законодавство наближається до МПС завдяки використанню методів, що входять до арсеналу юридичної техніки – уніфікації та гармонізації.

Для визначення способу впливу МПС на національне законодавство необхідно з'ясувати, саме який вплив – уніфікуючий чи гармонізуючий, вчиняє кожна із наведених груп міжнародних договорів. Цьому може допомогти виокремлення їх характерних ознак через визначення дефінітиву зазначених терміно-понять.

Отже, Великий тлумачний словник сучасної української мови зазначає, що уніфікація правових норм являє собою зведення чого-небудь до єдиних системи, форми, нормативів [88, с. 1508].

Звідси, з одного боку, уніфікація (від лат. *unio* – єдність + *facere* – робити) полягає у створенні міжнародного акту прямої дії, який «заміщує» собою акти внутрішньодержавного права, що регулюють конкретну сферу суспільних відносин – тобто уніфікація законодавства сприяє зближенню правових систем

держав і забезпечує єдиний правовий режим для них [89, с. 103], а з іншого боку – уніфікація відбувається через впровадження модельних актів, які встановлюють узагальнені вимоги для виконання окремими державами. Крім того, вона запроваджує уподібнені юридичні норми в національні правові системи для їх подальшого зближення.

Із наведеного можна зробити висновок, що уніфікація виступає могутнім засобом стандартизації законодавства через приведення його до єдиного зразку, – або шляхом ухвалення єдиного міжнародно-правового акту (в нашому випадку договірною характеру, тобто міжнародного міждержавного багатостороннього договору. – *Авт.*), або шляхом ухвалення модельного законодавчого акту, що запозичується правовими системами (системами законодавства) держав, зацікавлених у виникненні єдинообразної системи нормативно-правового регулювання відповідної важливої сфери міжнародного співробітництва.

У технічному (технологічному) контексті створення єдиних правових норм після того, як їх ухвалили зацікавлені держави, дає змогу замінити різні за порядком положення національного права на однорідні або аналогічні. Отже, тим самим усувається необхідність використання так званого колізійно-правового методу регулювання, який є обтяжливим з організаційної, фінансової та темпоральної ознак.

Такі однакові правові норми в зарубіжній і вітчизняній літературі називаються уніфікованими, а процес їх вироблення дістав назву «уніфікація законодавства» [90, с. 131]. Звідси, держави за допомогою МПС домовляються про єдине узагальнене регулювання певних видів відносин, що становлять для них загальний інтерес.

Необхідно зазначити, що у більшості випадків уніфікація законодавства відбувається на підставі окремих домовленостей у постійних об'єднаннях держав, бо саме в рамках таких об'єднань, особливо інтеграційного гатунку, вони мають вже визначені телеологічні домінанти щодо напрямів свого співробітництва. Отже, переважно це відбувається в регіональних межах з визначенням сфери та механізму здійснення даного процесу. Наприклад, Договір про заснування Європейської

Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року) передбачає, що уніфікація правових норм є одним із способів зближення національних законодавств держав-учасниць [91].

Так, прийняті Європейською Комісією регламенти є прикладом уніфікації відносин. Вони не потребують переробки або підтвердження, оскільки мають пряму дію на всій території держав-членів ЄС, не можуть бути змінені та підлягають однаковому застосуванню.

Інтеграція та пов'язана з нею необхідність динамічно й рівномірно розвивати законодавство та економіку певних груп країн впливає на прийняття останніми обов'язку щодо досягнення єдності правового регулювання через укладання міждержавних угод у визначених сферах.

Першою чергою це торкається застосування та захисту прав громадян на умовах, які кожна держава надає власним громадянам, а також усунення подвійного оподаткування для держав, які входять до Співтовариства (сьогодні – ЄС). Інтеграційні процеси в рамках ЄС є певною моделлю співробітництва для світового співтовариства загалом. Це об'єднання реальне й існує як єдиний державно-правовий життєдіяльний організм. У межах ЄС виникають якісно нові взаємозв'язки внутрішньодержавного і міжнародного європейського права. Важливо зазначити про формування загальноєвропейського правового стандарту, який стає невід'ємною частиною національних правових систем у межах держави [92, с. 10]. Країни відмовляються від національних особливостей правового регулювання у чітко означених сферах для того, щоб досягти пріоритетів у своєму розвитку.

Так, визначений перелік обмежує сфери проведення уніфікації. Це можна пояснити тим фактом, що держави-члени відмовилися від ідеї створення деталізованого та всеохоплюючого уніфікованого права ЄС під час укладання Договору про ЄС. Імплементация готових, але нерідко сторонніх для національних законодавств моделей правового регулювання не завжди є ефективним і повільним методом здійснення інтеграції. Перевага надавалась гармонізації національних

законодавств, оскільки це метод формування єдиного європейського правового простору [93, с. 96].

Гармонізація права є способом зближення законодавств. Слово «гармонізація» походить від грецького *harmonia* – тобто зв'язок, співзвучність, помірність. Це поняття скеровано на створення єдиних правових стандартів у процесах регулювання певних сфер суспільних відносин. Отже, вона знаходить свій вираз у виробленні правового акту, скерованого на гармонізацію суспільних і державних процесів [89, с. 103–104].

Відмінність гармонізації від уніфікації базується на різниці їх телеологічних домінант, – метою гармонізації є досягнення єдиних результатів регулювання, а не встановлення однаковості застосування уподібнених норм. Стосовно цього Л. Луць справедливо зазначає, що міжнародний договір при гармонізації зобов'язує держави створювати відповідні норми, які б відповідали загальним положенням договору. При цьому їм не нав'язується ніякого уніфікованого шаблону [94, с. 147].

Прикладом такого впливу гармонізації стають міжнародні договори, конвенції та рекомендації МОП, бо вони закріплюють певний рівень мінімальних загальних стандартів і вимог. Нижче цього рівня держави діяти не можуть. Ці норми впроваджуються в національному законодавстві кожної держави, яка на свій розсуд обирає шляхи та способи досягнення передбаченої ними мети.

В юридичній літературі зазначається, що гармонізація – вичерпне поняття, оскільки вона закінчується одночасно з досягненням узгодженості між положеннями національного законодавства і міжнародно-правовими актами. Їх гармонічна взаємодія забезпечує суверенне право народу безпосередньо або через органи державної влади, які відповідають за встановлений порядок та межі правового регулювання відносин. Гармонізація гарантує верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій її території та для всіх громадян [95, с. 205].

Отже можна зробити висновок, що акти, які гармонізують законодавство, скеровані на зміну та покращення законодавства держави, тоді як акти, що його уніфікують, покликані контролювати та стандартизувати ці процеси. Гармонізацію

права та законодавства необхідно вважати окремим самостійним способом правової інтеграції. Він формує правові стандарти у конкретній сфері правового регулювання і має передувати уніфікації права. Деколи його можна застосовувати у випадку, коли відсутня потреба в уніфікації як такої [94, с. 147]. Варто зауважити, що не слід залишати поза увагою правові, економічні та соціальні наслідки, які несе за собою гармонізація.

Правова природа впливу міжнародних договорів, норми яких скеровані на уніфікацію або гармонізацію, визначається і закладається під час попередніх домовленостей держав-учасниць міжнародних організацій або союзів. Сфера уніфікуючого правового регулювання, а також сфери, через які шляхом гармонізації в перспективі відбудеться зближення законодавства держав-членів, визначаються в загальних засадах діяльності створюваної організації або союзу. Встановлюються певні пріоритетні галузі, в яких будуть існувати та функціонувати однакові підходи і принципи правового регулювання для всіх учасників.

Зазвичай стандарти класифікуються за кількома критеріями:

- рівень нормування (загальності) (критерій нормативної глибини. – *Авт.*);
- територія дії (критерій функціональної просторовості. – *Авт.*);
- коло й обсяг адресатів (суб'єктний критерій. – *Авт.*);
- ступінь абстрактності вираження (критерій узагальнення. – *Авт.*);
- характер обов'язковості, так званий деонтичний статус (критерій облігаторності. – *Авт.*).

На думку П. М. Рабіновича, до наведених критеріїв необхідно додати:

- змістовне навантаження стандартів, так званий їх онтичний статус:
 - а) стандарти номінальні (термінологічні, текстуальні), до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, вжиті у міжнародних актах, та
 - б) фактичні (змістовні), до яких належать зафіксовані у вказаних джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод (етимологічний критерій. – *Авт.*);

– визначення МПС за суб'єктом їх встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо (авторський критерій. – *Авт.*) [96, с. 24–25].

Резюмуючи, необхідно зазначити, що визначені та закріплені в міжнародних актах договірному характеру та інших міжнародно-правових джерелах МПС є орієнтирами для системи права і системи законодавства як України, так і кожної держави. Це фактично не залежить від участі держави в зазначених угодах, бо МПС впливають на правову систему і тих держав, що не є учасницями міжнародних багатосторонніх актів договірному характеру, як норми міжнародного звичаєвого права. Тому вважається обґрунтованим, що феноменологія МПС має об'єктивно привертати увагу не лише міжнародної, а насамперед національної конституційної доктрини міжнародного права.

2.2. Понятійна характеристика, ознаки та система міжнародних правових стандартів у сфері конституційного права

Конституційне право будь-якої держави виступає як основоположна, фундаментальна та єдина профілююча галузь національного права, бо саме її правові норми регулюють основні відносини, що виникають в процесі становлення, існування, функціонування та взаємодії між собою особистості (людини), суспільства і держави. Тому зважаючи на такий конституюючий характер зазначених правових відносин саме конституційному праву належить особлива роль у моделюванні національної системи права та національної системи законодавства [233, с. 71].

Можливість національної системи законодавства запозичувати норми міжнародного права, що містяться в підписаних державою міжнародних двосторонніх і багатосторонніх договорах, застосовуючи національний механізм їх імплементації (див. ст. 9 Конституції України [39]), формують її «відкритою» та спроможною для застосування норм якісно іншої правової системи, які базуються на колективній волі міжнародного співтовариства держав. Цей процес

здійснюється насамперед і переважно через галузь національного конституційного права. Враховуючи, що міжнародними стандартами в національній правовій системі виступають зазвичай норми і принципи міжнародного права, то значний науковий і прагматичний інтерес уявляє проблематика визначення параметральних ознак таких стандартів саме в системі національного конституційного права, через визначення їх поняття, ознак і місця в його системі.

Необхідно зазначити, що доктринальні дослідження проблематики застосування міжнародних правових стандартів у конституційному праві держави досліджувались у вітчизняній науці фрагментарно, вони стосуються лише окремих аспектів цієї складної та багатопланової проблематики, обмежуючись питаннями функціонування міжнародних стандартів: у міжнародному праві прав людини (О. В. Бурлак, В. Г. Буткевич, О. І. Вінгловська, А. Г. Гусейнов, В. В. Завальнюк, О. В. Зайчук, Н. І. Карпачова, Ю. М. Колосов, Б. А. Кормич, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович, О. М. Руднева, Р. А. Мюллерсон, П. Сігарт, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, С. В. Черниченко, Р. Т. Шамсон, Л. Н. Шестаков тощо); у сфері формування та діяльності органів державної влади, включаючи і виборче право (О. С. Гусарев, С. В. Ківалов, О. С. Кіцул, Ю. Б. Ключковський, В. В. Кривенко, В. Я. Крижанівський, О. М. Овчаренко, О. А. Онищенко, Н. С. Пузирна, В. І. Саранюк тощо); у сфері місцевого самоврядування (М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Н. М. Глевацька, В. А. Григорьев, О. М. Гудков, І. С. Демченко, В. С. Журавський, О. Л. Копиленко, Т. В. Мироненко, В. Ф. Погорілко тощо).

Отже, відсутність вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «міжнародні стандарти», розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України, а також у формуванні та діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, нерозвиненість відповідного законодавства та недостатність узагальнень практики і зарубіжного досвіду щодо наведених питань, зумовлюють актуальність дослідження цієї проблематики, її важливе теоретичне і практичне

значення для розвитку національного нормопроекткування (законопроекткування) і нормотворення (законотворення) у сфері імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства України.

В основі системно-структурного поняття конституційного права лежить правова норма як первинний її елемент і конструкт. Вона також є доказом існування конституційного права і найбільш досконалою його формою. Конституційне право не може існувати без правової норми. Ці факти необхідно розглядати як аксіому, тому варто проаналізувати найбільш важливі аспекти даного явища в процесі дослідження поняття, ознак та системи міжнародних стандартів у сфері конституційного права.

До речі, іноземні й вітчизняні представники доктрини не розглядають самостійно наведені питання через викладення тих чи інших аспектів даної проблематики. В літературі з конституційного права ці питання переважно включаються до розділів «Джерела конституційного права», «Поняття конституційного права», «Система конституційного права» тощо, причому в доволі загальному викладі.

Разом з тим, сучасна юридична література містить багато доктринальних визначень міжнародних стандартів, на підставі яких можна сформулювати уявлення про їх характерні риси, особливості розвитку і прояву.

Серед іноземних вчених наразі досить широкий спектр досліджень проводиться російськими фахівцями з міжнародного права. Так, В. Я. Суворова визначає міжнародний стандарт як правила діяльності, загальнообов'язкові для всіх суб'єктів, у тому числі для держав [70, с. 89]. Вважаємо, що таке формулювання є найбільш близьке до реального стану справ, особливо в контекстуалізації його змістовно-поведінкового потенціалу.

П. В. Саваськов стверджує, що МПС – це правила поведінки, що визнані як державами, так і іншими суб'єктами міжнародного права за юридично обов'язкові та необхідні [78, с. 18].

Український вчений-міжнародник Л. Д. Тимченко, досліджуючи юридичні питання в міжнародному праві, доповнює, що нормоутворення має

координаційний характер. Отже, міжнародний стандарт – це правило поведінки, сформоване державами або іншими суб'єктами міжнародного права через процеси узгодження та збалансування своїх позицій. Таке правило поведінки є юридично обов'язковим [73, с. 53]. Виходячи з наведеної дефініції маємо: суб'єктний склад прийняття міжнародних стандартів – держави та інші суб'єкти міжнародного права; основу їх прийняття – узгодження і збалансування позицій наведених суб'єктів; наявність юридичної обов'язковості досліджуваних стандартів.

Дослідник Г. М. Мелков акцентує увагу на процесах реалізації МПС. Згідно його розумінню МПС являють собою юридично обов'язкові правила поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права. Ці правила запроваджуються для самоконтролю та регулювання самими суб'єктами міжнародного права, їх виконання є виключно добровільним, і лише в разі необхідності можна використати примус шляхом, визначеним тими ж державами [97, с. 11]. Тобто, виходячи з цієї доктринальної позиції можна визначити телеологічну доміную МПС – самоконтроль та регулювання самими суб'єктами міжнародного права власної поведінки в рамках прийнятих ними правил, а також досить суперечливий та неоднозначний характер їх виконання: з одного боку – вони є юридично обов'язковими правилами поведінки; з іншого – їх виконання є виключно добровільним, а в контекстуалізації забезпечення їх виконання – тільки в разі необхідності існує можливість використати примус, причому в порядку, визначеному тими ж державами.

Визначення, запропоноване І. І. Лукашук, на наш погляд, є найбільш довершеним і ємним, причому як під об'єктивно-правовим (узагальненим) кутом зору, так і з точки зору практичної реалізації. У своїй монографії «Норми міжнародного права в міжнародній нормативній системі» І. І. Лукашук визначає, що МПС є створеними за згодою суб'єктів формально визначеними правилами, які регулюють відносини між державами, завдяки запровадженню прав та обов'язків суб'єктів. Їх забезпечення відбувається через юридичний механізм охорони. Формальна визначеність у даному випадку є відмінною рисою міжнародно-правових стандартів. Вона визначається особливою чіткістю та конкретизацією

конструкцій і понять [72, с. 113]. Отже, в одному визначенні маємо констатацію договірної природи МПС, їх обов'язкової формалізації через закріплення кореспондуючих прав і обов'язків, наявність юридичного механізму охорони.

Дуже вдалим і нормативно продуктивним здається доктринальне визначення МПС вітчизняним дослідником М.О. Баймуратовим, який вбачає в них насамперед норми міжнародного права, що містяться в міжнародних багатосторонніх договорах, розроблених, ухвалених і підписаних державами-учасницями зазначених договорів з метою вироблення загальних підходів до вирішення важливих питань, котрі мають для них загальний інтерес, а потім й імплементованих ними у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держави за міжнародним договором в норми національного конституційного права через використання механізму національної імплементації [98, с. 19]. Вважаємо, що такий підхід окреслює правову природу МПС, суб'єктів їх розроблення, ухвалення та легалізації на міжнародному рівні, а також зобов'язання держав-учасниць міжнародних договорів щодо впровадження таких стандартів у норми національного конституційного законодавства саме як міжнародно-правових зобов'язань держави, що мають бути реалізовані.

Розглянувши наведені приклади доктринального розуміння МПС, ми бачимо властиві їм параметральні ознаки щодо інших суспільних норм поведінки. Вони тісно пов'язані з політичними, моральними, релігійними, етичними нормами тощо, і не можуть відокремлюватись від них.

Об'єкт регулювання і метод регулювання є двома чинниками, які зумовлюють ознаки МПС. Об'єкт регулювання є особливим різновидом суспільних відносин між суб'єктами міжнародного права, здебільшого – між державами, або між державами та їх сталими політичними й економічними об'єднаннями. Від цих відносин залежить і специфіка методів міжнародно-правового врегулювання на міжнародній політичній арені.

Традиційно створення МПС відбувається на підставі добровільної угоди між її учасниками-суб'єктами. Необхідно досягти певної кількості компромісних

рішень, взаємних поступок і політичних узгоджень, щоб держави досягли спільного рішення щодо правил взаємовідносин.

Отже, такі правила визначаються МПС, погоджувальний і координаційний характер яких закріплено в загальних юридичних формах і джерелах міжнародного права, тобто в актах міжнародних організацій, у договорах, традиціях, звичаях, сформованих історично [99, с. 163].

Це відбувається на відміну від національного права, яке формує норми у форматі субординацій, що виражають обов'язкові для них норми, встановлені державою за допомогою законодавства. Виконання цих норм гарантується органами державного примусу. Отже, вони ніяк не можуть бути узгоджені правилами поведінки окремих суб'єктів права.

Іншою ознакою, характерною для МПС, є той факт, що значна їх більшість не має загальнообов'язкового характеру. Це також відрізняє їх від національно-правових норм. Ані група держав, ані більшість держав взагалі не мають права створювати політичні, економічні та інші норми для решти держав. Будь-яка міжнародна угода або узгоджена звичаєва норма формують об'єктивне право лише для тих держав, які беруть участь у процесі створення норми, або хоча б висловлюють згоду з ними, явну чи мовчазну.

Є й інші особливості МПС, які полягають в особливостях їх внутрішньої конструкції та структури. Так, якщо більшість національно-правових норм традиційно формується із трьох частин – гіпотези (вказівки на умови, за яких застосовується відповідне правило поведінки), диспозиції (саме правила поведінки) та санкції (вказівки на заходи державного примусу у випадку порушення диспозиції), то міжнародно-правові стандарти містять найчастіше лише диспозицію, тобто правило належної поведінки. У більш рідкісних випадках вони можуть містити гіпотезу та диспозицію. Санкція, яка встановлює межі відповідальності за порушення диспозиції, як структурний елемент міжнародної норми відсутня.

Водночас слід підкреслити, що існує самостійний інститут міжнародного права – інститут міжнародно-правових санкцій, який визначає санкції, що мають

застосовуватись примусово державами, які індивідуально або колективно потерпіли від держав-правопорушниць. Ці санкції визначаються в договорах, укладених добровільно між державами, зацікавленими у вирішенні питань [100, с. 164].

Отже, резюмуючи можна зазначити, що ми виявили наступні характерні риси МПС: наявність об'єкту і методу правового регулювання; їх погоджувальний характер; їх координаційний характер; їх обов'язковість для тих сторін, які визнали її добровільно; форми їх існування – міжнародний договір або інші акти міжнародних організацій; забезпечення їх реалізації, що відбувається на рівні держав або міжнародних організацій як об'єднань держав; їх структурна особливість, якою є відсутність структурного елемента норми – санкції.

Враховуючи те, що в основі джерельної бази сучасного міжнародного права лежить звичай, який не втратив свого значення протягом часу, міжнародно-правові стандарти можна розподілити на дві групи: 1) норми звичаєвого права; 2) норми як результат узгодження воль держав, що формалізовано у відповідних документах договірному характеру.

Останній різновид норм міжнародного права особливо важливий для загального нормативного масиву. Договірні норми поступово витісняють норми права звичаєвого, оскільки існують об'єктивні вимоги стабільності міжнародного права, необхідність формування однозначності в реалізації прав і обов'язків всіх учасників міжнародної спільноти держав.

Треба зауважити, що в технологічно-онтологічній контекстуалізації, під час створення договірних нормативів міжнародного права проявляється марксистська теорія рівноваги та узгодження воль держав, яка лежала в основі радянської теорії нормоутворюючих процесів міжнародних відносин [100, с. 22].

Дійсно, значна кількість міжнародно-правових стандартів створена державами як основними авторами міждержавної системи, враховуючи позитивну реалізацію теорії, яку іноді називають теорією узгодження воль держав. Її положення, в тому числі, стосуються і створення суб'єктами міжнародного права міжнародно-правових стандартів.

Основні положення цієї теорії формуються наступними тезами:

– створення МПС є узгодженням волей держав. Результатом такого узгодження виступає угода, в якій розкривається конкретне правило поведінки, визнане юридично обов'язковим;

– міжнародно-правова позиція складає зміст волі держави. Позиція держави з усіх питань міжнародного права виявляються як у заявах, так і в практичних діях на міжнародній політичній арені.

Ця позиція носить системотворчий та системноутворюючий характер. Вона містить: а) загальне ставлення держави до міжнародного права, дотримання його норм і принципів, прагнення до його прогресивного розвитку і збереження традицій; б) уявлення про погоджувальний характер міжнародного права; в) уявлення про соціально-політичну роль у процесах функціонування суспільства і держави; г) принципи і норми, вироблені державою під час зовнішньополітичної діяльності (за їх впровадження у міжнародне право вона як раз і виступає); д) розуміння норм і принципів, засад чинного міжнародного права тощо.

Будь-яка держава є класовим утворенням, саме тому воля держави має класовий характер і не може вийти за ці рамки [100, с. 24–25]. На практиці зміст волі держави реалізується через волю того класу, який вважається пануючим. Мають вагу всі умови існування держави, в тому числі конституційний устрій держави, суспільно-економічні відносини, політична система, історично сформовані співвідношення між класами тощо. Ці умови під час створення МПС інтегруються у відповідні міжнародно-правові настанови та в сукупності виступають волею держави. Отже, міжнародно-правова позиція держави визначається усією сукупністю умов існування класу, який історично вважається панівним у цій державі. Воля народу може співвідноситись із волею держави і відповідати їй, але це як раз і залежить від класовості окремої держави, а також від рівня розвитку демократичних засад у ній, і від того, наскільки ці засади реалізуються на практиці.

Сучасні МПС викликають деколи суперечки між волею держав, однакових або різноманітних за своєю класовою природою. Разом з тим, така сутічка волей

може призвести як до конфлікту, так і до утворення нових стандартів, прийнятних для всіх сторін-учасниць суперечки. Під час створення МПС всі держави є суверенними і рівноправними суб'єктами, нікому не повинна надаватись перевага, в тому числі ініціатору утворення норми або державі, для якої утворення нової норми є найбільш вигідним. Волі держав є юридично рівноправними.

Основні положення цієї теорії, не зважаючи на її досить заідеологізований характер, не втрачають своєї наукової та праксеологічної актуальності й сьогодні. Сучасне сприйняття тих чи інших положень теорії може коливатись, відрізнятись або реалізовуватись не повністю, міняється й інтерпретація, і розуміння її положень з точки зору національних інтересів тої чи іншої держави. Отже, теорія волі держав отримує нові підтвердження і дає можливість заглибитись в ці політичні процеси для більш досконалого розуміння.

У процесуально-технологічному розумінні більша частина МПС реалізується в два етапи: 1) суб'єкти міжнародного права погоджуються на юридичну обов'язковість узгоджених правил поведінки; 2) суб'єкти міжнародного права узгоджують волі щодо правил поведінки [100, с. 26]. Хронологія цих етапів повинна збігатися хронологічно. Якщо міжнародний договір вступає в дію одразу після його підписання, то факт підписання договору є остаточним узгодженням тексту договору, тобто правил поведінки. Одночасно від надає тексту ознак міжнародної договірної норми. Реалізація лише першого етапу створення МПС відбувається тоді, коли в міжнародних правилах поведінки відсутня юридична обов'язковість.

Одночасно треба враховувати, що процесуальна характеристика формування та реалізації імперативних норм включає три етапи, на відміну від більшості міжнародно-правових стандартів. Згідно зі ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [80], міжнародно-правова норма як імперативне явище розкривається в наступному твердженні: вона «...приймається і признається у цілому світовим співтовариством держав як стала норма, відхилення від якої неприпустимо. Вона може змінитись лише утворенням наступної норми загального міжнародного права із подібним характером».

Порівняно з іншими міжнародно-правовими нормами імперативні норми більш чинні юридично. Всі нові норми мають відповідати їм, і ні в якому разі не можуть їм суперечити.

В процесі створення імперативних норм розкриваються наступні етапи:

- а) суб'єкти міжнародного права узгоджують волю щодо правил поведіння;
- б) узгодження волей суб'єктів, завдяки чому вони надають новому правилу поведіння вищу юридичну чинність у визначеній правовій системі;
- в) суб'єкти міжнародного права підтверджують юридичну обов'язковість правила поведінки, яке пройшло етап узгодження.

Процес створення імперативних норм міжнародного права можна пояснити тим, що такі норми є основою сучасного міжнародного права. Вони надають йому внутрішню узгодженість і взаємозв'язок, впливаючи безпосередньо на стабільність, обов'язковість і ефективність.

На цьому фоні конституційне право, виступаючи галуззю національного права держави, уявляє собою складну систему, що складається з тих чи інших структурних частин, елементів, підсистем [101, с. 14]. В його основі лежать принципи, норми та інститути, якими характеризується внутрішня побудова самої галузі права.

Необхідно зазначити, що наведена побудова має пряме та опосередковане відношення до виникнення МПС. По-перше, принципи і норми міжнародного права виникають як результат запозичення норм і принципів конституційного права держав-членів міжнародної спільноти, вони формулюються як відповідні норми міжнародного права в рамках міжнародних договорів та повертаються на національний рівень спочатку у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав, а потім у вигляді норм національного законодавства, через механізм національної імплементації (виникає своєрідний нормативний коловорот). По-друге, МПС приймаються у сферах, які регламентує та регулює національне конституційне право і які відповідають його нормам, інститутам, підгалузям тощо (права і свободи людини й громадянина, виборче право, місцеве самоврядування тощо). По-третє, побудова системи джерел конституційного права держави, до якої входять

міжнародні договори, дає змогу стверджувати, що МПС, які є нормами міжнародного права і містяться в міжнародних багатосторонніх договорах, підписаних державами та імплементованих ними в систему національного конституційного права через трансформацію в норми звичайних законів: а) можуть брати свій нормативний початок від будь-якого джерела національного конституційного права, перетворюючись в результаті міжнародної нормотворчості саме на погоджені державами норми міжнародного права, що містяться в міжнародних договорах; б) в рамках національної правової системи вони є ординарними та належними джерелами національного конституційного права, що можуть бути застосованими в практичній діяльності його суб'єктів, а потім конкретизовані та деталізовані в нормах інших галузей національного права і законодавства.

На наш погляд, для розуміння становлення системи МПС важливе значення має доктринальна позиція вітчизняного дослідника М. О. Баймуратова, який виокремлюючи критеріальну характеристику зазначених стандартів дає нам уявлення про їх взаємний зв'язок і взаємну залежність, що фактично і є тим «запускаючим» елементом у виникненні їх системи [102, с. 114].

Характеризуючи низку таких критеріїв МПС, наведений автор зазначає, що вони мають методологічні властивості, оскільки: а) носять системний характер, утворюючи своєрідний системний соціальний і нормативно-правовий комплекс (на нашу думку, це є характерним як для системи міжнародного публічного права, так і для системи національного конституційного права. – *Авт.*); б) визначають ступінь гуманізму, демократичності й правового розвитку сучасної держави і суспільства (на нашу думку, наведені принципи-вимоги є характерними не тільки для держав як членів сучасного міжнародного співтовариства, а й для кожної окремої держави в контекстуалізації становлення, розвитку і вдосконалення її національної демократичної правової державності. – *Авт.*); в) є складнішою в соціальному, політичному, правовому і гуманітарному аспектах системою публічно-соціальних і публічно-правових відносин (вважаємо, що цей критерій обумовлений тим, що МПС є концентрованим виразом, з одного боку, колективної позиції міжнародного

співтовариства держав, а з іншого – облігаторними відносинами, в яких бере участь держава-підписант міжнародного договору з обов'язкової реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань через їх закріплення та реалізацію в своєму національному конституційному законодавстві. – *Авт.*); г) характеризуються структуроутворюючими властивостями в процесі легітимації, легалізації, реалізації та функціонування (дійсно, в процесі здійснення зазначених телеологічно детермінованих дій держава через своє національне конституційне право реалізує як свої міжнародно-правові зобов'язання, так і норми національного конституційного права, в які було трансформовано договірні норми міжнародного права завдяки використанню механізму національної імплементації. – *Авт.*); г) виникають на території конкретних держав, причому як з метою виконання їх обов'язків держави перед своїм громадянином, так і з метою виконання міжнародно-правових зобов'язань держави перед іншими державами та міжнародними інституціями в рамках міжнародного співтовариства держав, що функціонує на основі міжнародного права [102, с. 114] (на нашу думку, тут виникає багаторівневий системний комплекс взаємних облігаторних зобов'язань, суб'єктами якого виступають як держави-члени міжнародного співтовариства, їх ММУО, так і держави як суб'єкти публічної влади на своїй території, а також уповноважені ними внутрішньодержавні суб'єкти, задіяні у виконанні державою її міжнародно-правових зобов'язань за міжнародними договорами. – *Авт.*).

Аналізуючи доктринальну позицію вітчизняного дослідника О. Г. Мучника, який визначає стандарти прав людини, що представляють переважну частину МПС, М. О. Баймуратов відзначає, що вона, по-перше, характеризується парадигмальним підходом, бо цей автор вважає, що під такими стандартами треба розуміти «...нормативний мінімум, котрий визначає необхідний і достатній рівень державної регламентації прав людини і громадянина, а також реалізації цих прав, із законодавчо допустимими відступами в тій або іншій ситуації у формі перевищення або конкретизації даного мінімуму» [103]. По-друге, що зазначений автор фактично розуміє під стандартами прав людини складну і багаторівневу суб'єктно-статутарну й об'єктно-функціональну систему, яка має кількісні й якісні

характеристики, до яких слід віднести такі: а) суб'єктами в цій системі виступають держава, її органи та її громадяни, а в широкому розумінні – всі фізичні особи, що перебувають на її території; б) об'єктами системи виступають права людини; в) статутарним чинником, що детермінує систему, виступає визнання прав людини; г) функціональним чинником, що детермінує систему, виступають легалізація, регламентація, реалізація, дотримання, захист, охорона прав людини. Слід враховувати, що якщо тут регламентація прав людини носить стійкий, сталий характер нормативного мінімуму, то реалізація прав людини і цьому випадку має досить високий і зростаючий потенціал – із законодавчо допустимими відступами в тій або іншій ситуації у формі перевищення або конкретизації даного мінімуму [102, с. 116].

Отже, можна констатувати визначення особливої значимості МПС як для міжнародного публічного, так і для національного конституційного права держав, завдяки чому відчувається не тільки взаємодія цих двох систем права, а й їх взаємний вплив одна на одну.

Більш того, аналізуючи в системному аспекті роль і значення МПС як для міжнародного публічного, так і для національного конституційного права держав, в розумінні їх колабораційної взаємодії, можна дійти висновку, що існування та розширення їх кола є яскравим свідомством не лише прояву, але й цілеспрямованої дії правової глобалізації. На думку російського дослідника В. А. Романова, глобалізація для права означає, по-перше, його денационалізацію, тобто юридичну глобалізацію, і по-друге – необхідність пристосування права до технічної та економічної глобалізації. Отже, юридична глобалізація означає універсалізацію юридичної мови, норм, створення універсальних юридичних інструментів (включаючи МПС. – *Авт.*) і загального визнання основних цінностей, таких як демократія, права людини, правова держава. Пристосування права до техніко-економічної глобалізації має враховувати мінливий статус держави (скорочення її суверенітету, посилення відносності понять територій і кордонів) [104, с. 192–196]. Звідси, на нашу думку, виникає складний і системно-комплексний симбіоз легально-легітимних, інструментально-технологічних та аксіо-гуманістичних

факторів, що лежать в основі як міжнародного, так і національного конституційного права, – до якого приєднуються та запозичують їх сучасні фактори розвитку і вдосконалення демократичної правової державності, що попри окремі особливості для кожної з держав-членів міжнародного співтовариства набувають загального парадигмального значення. Це надає сукупності наведених феноменологій – міжнародному праву, національному конституційному праву, самій національній державності – якісно нового звучання та суттєвого розширення можливостей для їх взаємодії та синергічного посилення один одного. Саме тому можна погодитися з думкою вітчизняної дослідниці Є. О. Львової, що це призводить до народження нового світового порядку з оновленою міжнародно-правовою основою [105]. Однак вважаємо, що такий висновок потребує більш розширеного уточнення – народження нового світового порядку супроводжується й оновленою конституційно-аксіологічною основою, бо саме міжнародне право активно та інтенсивно запозичує конституційно-правові цінності, котрі, безумовно, є основоположними у феноменології національної державності.

Якщо йти далі за наведеним релятивістським малюнком, то треба констатувати, що вироблення міжнародною спільнотою держав у рамках ММУО універсального, регіонального і субрегіонального характеру МПС є не тільки проявом, але й ознакою появи нового правового феномену – міжнародного конституційного права. На думку Є. О. Львової, перенесення конституційних положень у науку міжнародного права стало поштовхом для переходу правової системи на якісно новий (глобальний) етап свого розвитку. Істотним елементом сучасного конституціоналізму в умовах глобалізації виступає наявність особливих процесуальних та інституціональних механізмів захисту конституції, її верховенства над іншими нормативними актами та забезпечення реалізації демократичних принципів [105]. Також вельми продуктивною в цьому сенсі вбачається доктринальна позиція Ю. О. Волошина про те, що інтернаціоналізація конституційного права залежить від рівня суспільних відносин у тій чи іншій сфері в певній країні та рівня інтеграції держави в міжнародне та європейське співтовариство. При цьому можна визначити два основних джерела розвитку

інтернаціоналізації конституційного права держав Європи: 1) економіку, яка втілюється через розвиток спільного ринку, дедалі більше проникнення в національні економіки, 2) політичну або конституційну інтернаціоналізацію, ядром якої стали захист прав і свобод людини і громадянина, розвиток місцевого самоврядування та інститутів демократії [106, с. 269].

Подальший розвиток наведених вище теоретичних положень приводить нас до чіткого розуміння, що сам факт наявності МПС є проявом глобального конституціоналізму. В обґрунтування такої позиції італійський конституціоналіст М. Мадуро зазначає, що в наукових дебатах концепція глобального конституціоналізму та її нормативний потенціал часто-густо сприймаються з деякою підозрою, бо все більша критика Ради Безпеки ООН і глобальної фінансової діяльності вказує на необхідність створення системи стримувань і противаг на світовій арені. Але в процесі цієї діяльності виникають все нові й нові конституційні питання, пов'язані з конституціоналізацією і квазіконституційними інститутами, які протидіють сильним гравцям міжнародної системи та порушують норми міжнародного права, правила і процедури. Парадокс полягає в незбалансованому паралельному розвитку на міжнародній арені кількісних змін, пов'язаних з переговорами, укладанням угод і вирішенням спорів між безліччю груп, організацій і акторів – з одного боку, і недостатністю якісних конституційних засобів для додання їх рішенням обов'язкової сили і нормативності – з іншого [107, р. 8–9]. Отже, можна констатувати наявність відповідного стану турбулентності та хаотичності в самому процесі конституціоналізації, тому саме за допомогою МПС можна встановити та відновити цей баланс.

В контекстуалізації поглиблення тенденції конституціоналізації на міжнародній арені, в міжнародному договірному праві, і одночасно об'єктивного зростання в ньому і в національному конституційному праві ролі й значення МПС, можна навести жваву наукову дискусію профільного характеру, в процесі якої німецький конституціоналіст К. Вальтер, наприклад, задається питанням, наскільки це виправдано – як з політичної, так і з юридичної точки зору – прив'язувати правопорядок до вимог «загального блага» і «верховенства права».

Саме ці категорії він визначає в якості показника взаємодії конституційного права з міжнародним правом та впливу конституційного права на право міжнародне. У зв'язку з цим цей вчений посилається на існуючі полярні доктринальні думки щодо змісту зазначених понять, а також про роль кожного з них у процесі конституціоналізації міжнародного права [108, с. 197–198]. Своєю чергою, Б. Фасбендер надає принципу верховенства права ключову роль у названому процесі [109, с. 7–9]. А відома дослідниця-конституціоналіст із Гейдельберзького університету А. Петерс прямо стверджує, що класичні конституційні принципи, такі як верховенство права, демократичний політичний режим і федералізм, що становлять основу універсальної концепції конституціоналізму, не можуть існувати, не виходячи за межі замкненої системи конституційного права однієї держави [110, с. 260–262]. Тому варто погодитися з думкою Є. О. Васильєва, що це, фактично, «відкриває» для цінностей конституційного права широкий шлях до глобального використання та позитивного впливу на право міждержавне – міжнародне право, і веде до створення, інституціоналізації та конституювання міжнародного конституційного права [111, с. 75].

Ще одним важливим фактором, який підкреслює позитивну роль МПС у цьому процесі, є те, що з метою збереження конституціоналізму в епоху глобалізації актуальним уявляється розроблення світової Конституції, яка б увібрала в себе позитивний конституційний досвід держав і заповнила наявні недоліки національних конституцій, включаючи і сферу прав людини, втручання держави в особисте життя людини, місцеве самоврядування. Звісно, що концепція універсального конституціоналізму, на думку Ч. Макгруддена, пропонує подібні рішення для подібних конституційних проблем [112, с. 517–518], – тому відправною точкою для створення єдиної Конституції, а також необхідною умовою універсального конституціоналізму, є забезпечення принципу верховенства права на міжнародному рівні. А звідси можна констатувати, що створення такого універсального документу не тільки буде відігравати суттєву роль для стабілізації самої міжнародної системи, бо означає відповідну імператизацію міжнародного права, а також, безумовно, вплине на конституційний правопорядок держав, в

якому МПС будуть набувати якісно нового звучання та призначення, як у змістовному, так і в технологічно-реалізаційному аспектах, відкриваючи прозорий «канал» зв'язку, спілкування, обміну, взаємодії, взаємовпливу національного конституційного права з міжнародним правом.

2.3. Роль Української незалежної держави у запозиченні міжнародних правових стандартів в національне конституційне право

Після здобуття Україною статусу незалежної держави вона ратифікувала кілька основоположних міжнародно-правових актів, серед яких Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року, Факультативний протокол № 2 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 1966 року. Застереження ст. 20, 21, 22 до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, щодо невизнання компетенції та прав Комітету проти катувань, невизнання обов'язкової юрисдикції та прав Міжнародного Суду з питань про тлумачення Конвенції, були зняті 1998 року [113].

Після того як була здобута незалежність, Україна ратифікували інші міжнародно-правові акти ООН, МОП (Міжнародної організації праці), Ради Європи та інших міжнародних організацій. Наша держава була першою державою в світі, яка відмовилась від застосування ядерної зброї на добровільних засадах.

Україна також стала першою колишньою радянською республікою, яка приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру». У 1994 році президенти України, Росії та США провели нараду в Москві, де підписали Заяву про ліквідацію ядерної зброї на українській території.

У Будапешті 5 грудня 1994 року лідери України, Росії, США та Великої Британії (всі ці країни були державами-учасницями НБСЄ, тепер ОБСЄ) підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та про неядерний статус України. Угода містить пункти, що надають гарантії суверенітету та безпеки Україні [114].

Початок дії цієї Угоди збігся з моментом її підписання. Подібна декларація була передана Україні Францією, тоді як Китай підписав з цього приводу свою Заяву. На жаль, цей Меморандум не спрацював належним чином, коли Російська Федерація у 2014 році анексувала український півострів Крим та розв'язала війну на Сході України.

У 1995 році Верховна Рада України проголосувала переважною більшістю за приєднання України до Статуту Ради Європи. Закон з цього приводу передано на довічне зберігання до Страсбургу, у штаб-квартиру Ради Європи [115].

Комітет Міністрів Ради Європи 9 листопада 1995 року затвердив рішення щодо вступу України до Парламентської Асамблеї Ради Європи. Україна стала 37-им повноважним членом Ради Європи, і того ж дня відбулась урочиста церемонія підняття українського державного прапора у Страсбурзі, перед Палацом Європи.

Треба зазначити, що Міжамериканська конвенція 1933 року «Про права і обов'язки держав» (Конвенція Монтевідео) [116] у своїх положеннях визнає критерієм існування держави як суб'єкта міжнародного права наявність народу, території та влади. Україна володіє цими обов'язковими критеріями, виступаючи повноправним учасником міжнародного співтовариства держав. Вона в повному обсязі має універсальну правову суб'єктність на світовому рівні (міжнародній арені). Це відкриває найширші можливості та нові шляхи для участі у сферах політики і міжнародного життя. Так, Україна є членом близько 80 найвпливовіших міжнародних міжурядових організацій і фінансових інституцій, бере участь у понад 250 міжнародних договорах, у роботі ООН та її органів, уклала і підтримує дипломатичні відносини з понад 170 державами світу, її інтереси представляють 118 дипломатичних представництв у майже 80 зарубіжних країнах [117].

Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» [118] вперше було визначено завдання і шляхи міжнародної діяльності України, серед яких:

- реалізація її міжнародної правосуб'єктності;
- утвердження і розвиток України як демократичної держави;
- збереження територіальної та політичної цілісності;

- участь України у світовій економічній системі;
- розвиток здорової конкурентоздатності на світовому ринку;
- захист прав та інтересів громадян України;
- захист прав і свобод юридичних осіб України за кордоном;
- формування умов для підтримання контактів з українцями, що мешкають за кордоном тощо.

Постановою також вперше було сформульовано і закріплено основи (основоположні принципи) української зовнішньої політики, що фактично співпадають із загально визнаними принципами сучасного міжнародного права, закріпленими в Статуті ООН, – серед них такі: відкритість і добровільність; рівноправність і взаємоповага; незастосування сили або погроз силою; невтручання у внутрішні справи інших держав; вирішення будь-яких міжнародних суперечок лише мирними способами; неухильне дотримання міжнародних стандартів щодо прав людини; забезпечення прав національних меншин; визнання прав людини як всесвітньо важливого аспекту міжнародних взаємовідносин; різностороння підтримка міжнародного миру і безпеки; визнання, що міжнародне право переважає над національним у зовнішніх відносинах; сумлінне виконання всіх міжнародних зобов'язань.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року [119], що прийшов на зміну наведеній вище постанові Парламенту України, зазначені принципи було не лише деталізовано і конкретизовано у функціонально-діяльнісному аспекті, але ще й поєднано з визначенням системи принципів внутрішньої політики держави, – метою такого бінарного поєднання, взаємодії та реалізації було отримання мультиплікативного управлінського ефекту.

Отже можна стверджувати, що Україна як незалежна держава підтвердила свою згоду визначати власну зовнішньополітичну поведінку відповідно до загально визнаних норм і принципів міжнародного публічного права, більш того – співвідносити свою поведінку в межах держави з наведеними вище принципами міжнародного права. Це яскраво підтверджує готовність нашої держави до сприйняття МПС, які є нормами міжнародних міждержавних багатосторонніх

договорів та мають бути запозичені системою національного конституційного законодавства, а після цього повинні бути реалізовані вже як норми внутрішнього права держави у статусі норм звичайних законів.

Аналізуючи історико-правовий шлях України щодо становлення і розвитку її міжнародної правосуб'єктності як повноцінного суб'єкта міжнародного публічного права, необхідно зазначити, що по-перше, паралельно цим процесам відбувався процес формування зовнішньоправової свідомості українського народу; по-друге, в цьому процесі спостерігались тектонічні зміни народної свідомості, бо на неї суттєво впливали як позитивні, так і негативні чинники, серед яких складний та багатовекторний розвиток України-Русі, Київської Русі, навали татаро-монголів, правовий масив запорізької вольниці, життя в умовах великоросійського шовінізму і радянського централізму тощо. Але вже після розпаду СРСР молода держава отримує реальну можливість розвивати національну міжнародно-правову свідомість. Про це свідчить чинна Конституція України 1996 року, активна участь України в міжнародній правотворчості та пряме визнання організаційно-діяльнісних і функціонально-технологічних переваг сучасного міжнародного права.

Національними правовими основами міжнародної правосуб'єктності України, включаючи її міжнародно-договірну складову, стали наступні нормативні акти: Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [120]; Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [121]; Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року [122]; Декларація прав національностей України від 1 грудня 1991 року [123]; Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 року [124]; Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року [39].

Декларація про державний суверенітет 1990 року, ухвалена Верховною Радою УРСР, стала фактично фундаментом для утворення нового суб'єкта міжнародного права, бо нею проголошувався державний суверенітет України, її верховенство і самостійність, неподільність влади в межах Республіки, рівноправні

стосунки на арені міжнародних відносин тощо. Необхідно зазначити, що цей перший крок до міжнародного визнання державності став значним етапом на шляху визнання України як повноправного учасника міжнародних відносин і суб'єкта міжнародного права.

Декларація стала основою для нової Конституції України та її законів, вона визначає позиції республіки під час укладання міжнародних угод. В ст. 10 Декларації, яка саме носить назву «Міжнародні відносини», містяться важливі настанови діяльнісного спрямування, згідно з якими УРСР є суб'єктом міжнародного права.

Також Україна може здійснювати безпосередні відносини зі світовими державами і виступати повноцінним учасником міжнародного спілкування (активні дії держави через її поліоб'єктні відносини з іншими державами-членами міжнародного співтовариства, включаючи дипломатичні, консульські й торгівельні та ММУО. – *Авт.*). Декларація визнає перевагу цінностей загальнолюдського складу над класовими, визнаючи пріоритети норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права (визначення діялісно-поведінкової парадигми у поведінці органів зовнішніх зносин держави. – *Авт.*).

Стаття 4 Декларації «Громадянство УРСР» встановлювала факт, що всі громадяни УРСР мають гарантовані права і свободи, передбачені Конституцією і нормами міжнародного права та визнані УРСР (визнання рівності правового статусу всіх громадян держави. – *Авт.*). Отже, міжнародне співтовариство здобуло переконливі докази, що незалежна УРСР засновує свою політику на ухваленні примату міжнародного права.

В Акті проголошення незалежності України 1991 року, ухваленого Верховною Радою УРСР, окреслюється створення «самостійної української держави – України», визнається її недоторканність і територіальна цілісність (визнання телеологічної домінанти у створенні феноменології державності. – *Авт.*). Створення незалежної держави ґрунтується на самовизначенні народу, передбаченому Статутом ООН (визнання використання і реалізації одного з визначальних і загальновизнаних принципів сучасного міжнародного права у

формуванні національної державності. – *Авт.*). На території України силу мають «виключно Конституція і закони України» (встановлення і легалізація національної правової системи. – *Авт.*). Спочатку законодавці не зазначили можливість визнання Україною міжнародних договорів, але цю помилку згодом виправили. Так, у ст. 7 Закону України «Про правонаступництво України» 1991 року зафіксовано, що «Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами СРСР, що не суперечать Конституції України й інтересам республіки» (визнання правонаступництва з міжнародних договорів. – *Авт.*). Пізніше у спеціальному Законі України «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991 року було зафіксовано, що «...ратифіковані Україною міжнародні договори складають невід'ємну частину національного законодавства» (визнання міжнародного договору джерелом національного конституційного права і національного конституційного законодавства. – *Авт.*).

Закон України «Про правонаступництво України» 1991 року містить наступні профільні положення:

1) Україна підтверджує свої обов'язки виконувати міжнародні договори, укладені ще з УРСР, до моменту проголошення незалежності (ст. 6) (підтвердження правонаступництва з виконання міжнародних договорів. – *Авт.*);

2) Україна визначається правонаступником прав і обов'язків, зазначених у міжнародних договорах СРСР, якщо вони не суперечать Конституції України та республіканським інтересам (ст. 7) (підтвердження повного правонаступництва з прав, що витікають із міжнародних договорів Союзу РСР. – *Авт.*);

3) Україна відповідно до міжнародно-правових актів про права людини надає кожному громадянину України гарантії забезпечення прав людини, незалежно від національної приналежності та інших ознак (ст. 9) (визнання та надання державою гарантій забезпечення прав людини, що витікають із міжнародних договорів профільного характеру. – *Авт.*).

Декларація прав національностей України 1991 року закріплює норми, які гарантують рівність економічних, політичних, культурних і соціальних прав народів, національних груп і громадян. Декларація приймалась, базуючись на

«...Всесвітній декларації прав людини і ратифікованих Україною міжнародних пактів про права і свободи особи». Цей документ мав закріпити у внутрішньому державному праві принцип національної рівності, заборонивши дискримінацію за національними ознаками. Отже, Україна зобов'язалась згідно зі своїми міжнародно-правовими зобов'язаннями, що витікають із профільних міжнародних договорів, гарантувати усім громадянам, незалежно від їхньої національності: право вільного використання рідної мови у будь-яких сферах життя (мовний фактор. – *Авт.*); право на їх традиційне розселення (локально-просторовий фактор. – *Авт.*); право використовувати національну символіку (репрезентативний фактор. – *Авт.*); право сповідувати свою релігію (духовно-релігійний фактор. – *Авт.*); право створювати національні культурні товариства, центри, об'єднання тощо (інтерсуб'єктивний фактор. – *Авт.*).

Верховна Рада України звернулась до парламентів і народів світу з проханням визнати Україну на міжнародному рівні, з метою розбудови демократичної держави, яка володіє політичною правосуб'єктністю та повинна дотримуватись норм міжнародного права. В основі таких норм лежить Всесвітня декларація прав людини, Міжнародні пакти про права людини, ратифіковані Україною, а також інші профільні міжнародні документи.

Україна заявила про свою готовність приєднатися до світових інституцій з прав людини та до документів, що лежать в основі їх діяльності: до Ради Європи та Європейської конвенції з прав людини і захисту основоположних свобод 1950 року, до НБСЄ (з 1993 року – ОБСЄ) та до актів, прийнятих у рамках НБСЄ (наприклад, до Гельсінського Заключного акту НБСЄ 1975 року і Паризької хартії для нової Європи 1990 року тощо). При цьому загально визнані принципи міжнародного права признавались основою зовнішньої політики нашої держави.

Прийняття в 1996 році Конституції України стало великою історичною подією і в міжнародно-правовому контексті розвитку демократичної правової державності. Бо саме Конституція є фундаментальним документом, призначення якого – формувати зовнішню політику держави і розвивати систему її міжнародно-правових відносин. В Конституції України знайшли відображення державний

устрій і принципи діяльності Української держави. Вони повинні перебувати у повній відповідності до положень і принципів міжнародного права, які виражено і закріплено у Статуті Організації Об'єднаних Націй.

Статті 1 і 2 Конституції України обумовлюють суверенну рівність держави у міжнародному співтоваристві, а це положення відображається в Статуті ООН, де зазначено, що «Організація Об'єднаних Націй заснована на принципі суверенної рівності всіх її учасників».

Своєю чергою, положення ст. 3 Конституції, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, повною мірою відповідають вимогам сучасного міжнародного права, які викладені у Всесвітній декларації прав людини 1948 року. Більш того, саме Генеральна Асамблея ООН визнала це положення необхідною умовою для реалізації чи не найважливішого завдання, сформульованого у Статуті ООН. Тому необхідно утвердити основні права людини, цінність людської особистості, рівноправність чоловіка і жінки, як і рівність великих та малих націй.

Конституція України не обмежується гуманістичними положеннями, викладеними у ст. 3 Конституції. Її розділ II «Права, свободи й обов'язки людини і громадянина» містить 67 статей, 63 із яких присвячено саме правам, свободам і обов'язкам людини й громадянина України. Системний аналіз цих норм дає змогу констатувати, що за своїм змістовно-семантичним навантаженням вони є запозиченням положень міжнародних правових норм, що містяться в міжнародних договорах, у національне конституційне законодавство України. В більшості випадків такі положення введено в Конституцію України із застосуванням механізму прямого запозичення (прямої рецепції /трансформації). Саме це, на наш погляд, підкреслює правовий характер державності України.

У ст. 5 Конституції закріплюється фундаментальне положення, що саме народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Це підтверджує і підкреслює одну з найбільш важливих ідей Статуту ООН і сучасного міжнародного права – що визнання державного суверенітету в наш час є визнанням суверенітету

народу, а не правителів, як раніше. Цей факт закріплено в п. 2 ст. 1 Статуту ООН, де проголошується принцип рівноправності та народного самовизначення.

Стаття 9 Конституції в контексті дослідження, що проводиться, має основоположне значення, бо вона закріплює національний механізм імплементації норм міжнародного права в систему національного конституційного законодавства, а більш спрощено – в конституційно-правовий механізм запозичення норм міжнародного права національною правовою системою. У ст. 9 зафіксовано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

На нашу думку, наведені положення мають не тільки системно-комплексний, але й методологічний характер. По-перше, вони визначають примат міжнародного права в Україні. По-друге, вищенаведені діяльнісні характеристики визначають Україну як правову і демократичну державу, де діє принцип верховенства права. По-третє, вони є свідцтвом про її повну міжнародну правосуб'єктність, особливо про її договірну складову, і фіксують право, можливість, готовність, спроможність держави щодо укладення, підписання міжнародних договорів та впровадження їх у національну правову систему (систему законодавства). По-четверте, вони містять управлінську парадигму, до якої входить системокомплекс організаційних і організаційно-правових дій уповноважених суб'єктів, який має за мету запозичення норм міжнародного права до національної системи законодавства.

Необхідно підкреслити, що Конституція України як внутрішньодержавний акт, безпосередньо пов'язана з міжнародним правом, враховує його найбільш важливі положення, визнає на конституційному рівні юридичну чинність міжнародних правових актів. Про це свідчить і положення ст. 18 Конституції України: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права».

Це положення підкреслює не тільки телеологічні доміанти зовнішньополітичної діяльності нашої держави – забезпечення її національних

інтересів і безпеки, але й виключну та координуючу роль міжнародного права у їх досягненні, з прямою вказівкою на відповідні функціонально-діяльнісні настанови – підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства (вказівка на загальновизнані принципи сучасного міжнародного права – принцип мирного існування і принцип підтримання взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства – державами. – *Авт.*), що призведуть до цього, а також з вказівкою на нормативну базу, використання якої буде сприяти досягненню мети зовнішньої політики України – загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права.

Весь зміст Статуту ООН проникнутий необхідністю мирного співробітництва держав. Це відображається в ч. 1 ст. 1 Статуту ООН, де говориться про необхідність «підтримувати міжнародний мир...», а також в ч. 3 ст. 1 Статуту ООН, де йдеться про необхідність «Здійснювати міжнародне співробітництво у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманного характеру, у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, віку, релігії».

Отже, Україна підтверджує відданість принципам і нормам загального міжнародного права, що стає значним фактором міжнародного визнання України як повноправного учасника міжнародних відносин. У цьому процесі велику роль відіграє готовність і можливість держави через систему договірного права, виконання та реалізацію договірних норм, впровадження їх в систему національного конституційного права виконувати їх приписи, в тому числі приписи МПС.

Висновки до розділу II:

Резюмуючи положення, що були викладені вище, можна дійти наступних висновків:

Наявність численних доктринальних і нормативних підходів до визначення номенологічно-видової характеристики МПС у контексті як міжнародного, так і національного конституційного права, свідчать не стільки про відповідну наукову і юридичну новизну наведеної проблематики, скільки про її особливу важливість

для розвитку цих двох самостійних нормативних систем, котрі враховуючи складні тенденції правової глобалізації становлення і розвитку феноменології глобального конституціоналізму починають все активніше взаємодіяти між собою, одночасно стимулюючи взаємний розвиток і вдосконалення.

Конституційне право держави виступає як основоположна та єдина профілююча галузь національного права, бо саме її правові норми регулюють основні відносини, що виникають в процесі становлення, існування, функціонування та взаємодії між собою особистості (людини), суспільства і держави, – отже, враховуючи такий конституюючий характер зазначених правових відносин саме конституційному праву належить особлива роль в моделюванні національної системи права та національної системи законодавства, включаючи й важливий процес запозичення норм міжнародного права.

Відсутність вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «міжнародні правові стандарти» (тобто розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України), нерозвиненість відповідного законодавства, недостатнє узагальнення практики та зарубіжного досвіду щодо зазначених питань, – актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і детермінують її надважливе теоретичне та практичне значення для розвитку національного конституційного нормопроекування (законопроекування) і нормотворення (законотворення) у сфері імплементації МПС до національного законодавства України.

Наявність численних доктринальних підходів до розуміння МПС все ж не вирішує завдання їх оптимального визначення, – разом з тим, теоретичні нароби у цій сфері йдуть продуктивним шляхом – через визначення правової природи досліджуваних стандартів, суб'єктів їх розроблення, нормативізації процесів їх прийняття та легалізації на міжнародному рівні, а також через розуміння їх функціоналу в облігаторному контексті через зіставлення із зобов'язаннями держав-учасниць міжнародних договорів, що транспонуються в норми

національного конституційного законодавства через механізм імплементації саме як міжнародно-правові зобов'язання держави, що повинні бути реалізованими.

Характерними нормативними рисами МПС у міжнародному праві виступають наступні: наявність об'єкта і методу правового регулювання; їх погоджувальний характер; їх координаційний характер; їх обов'язковість для тих сторін, які визнали її добровільно; форми їх існування – міжнародний договір або інші акти міжнародних організацій; забезпечення їх реалізації, що відбувається на рівні держав або міжнародних організацій як об'єднань держав; їх структурно-архітектонічна особливість, якою є відсутність одного із структурних елементів правової норми – санкції.

МПС, які є нормами міжнародного права, що містяться в міжнародних багатосторонніх договорах, підписаних державами та таких, що імплементовані ними в систему національного конституційного права через трансформацію в норми звичайних законів, – є ординарними та належними джерелами національного конституційного права, що можуть бути застосовані в практичній діяльності його суб'єктів як і інші норми національного права та законодавства.

Хоча розвиток конституційного права як фундаментальної галузі національного права дещо гальмувався, здебільшого через його специфіку та соціальне призначення, бо його головним покликанням виступає не стільки регулювання найважливіших відносин, що виникають між державою, соціумом і людиною, скільки системне забезпечення безпеки та захисту інтересів людини від етатистських намагань держави, – вирішення такого завдання стає можливим лише за наявності демократичного державного режиму, оскільки при пануванні абсолютизму майже виключена можливість розвитку системи норм, які зможуть обмежити подібну владу. Отже МПС та їх запозичення національним конституційним правом є яскравим прикладом демократичності державного режиму, що реалізується за допомогою та на підставі найважливіших настанов міжнародного права.

Заглиблення в історичну ретроспективу конституційного права свідчить, що основною і стратегічною тенденцією його еволюції залишається зростаюча

демократизація – отже, сучасний етап розвитку конституційного права потребує вивести на перший план охорону, захист, забезпечення, гарантії реалізації прав і свобод людини (особистості) й громадянина, – і саме МПС суттєво посилюють такі його стратегічно-параметральні ознаки.

Хоча до недавнього часу основним призначенням конституційного права вважалося лише регулювання відносин всередині публічної влади, сьогодні соціальним призначенням даної провідної галузі національного права і законодавства виступають зовсім інші питання, – причому не стільки управлінського, скільки гуманітарного та гуманістичного характеру. Тому об'єктивно необхідно уточнити і питання предмету конституційного права, що еволюціонує в бік забезпечення прав і свобод людини (особистості) й громадянина. Саме тому важливим методологічним і технологічним засобом вирішення зазначених тенденцій виступає імплементація норм міжнародного права у вигляді МПС в національні правові системи через їх запозичення і трансформацію в норми національного конституційного права.

РОЗДІЛ III.

МЕХАНІЗМ ЗАПОЗИЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

3.1. Способи імплементації міжнародних правових стандартів у національне законодавство України

Насамперед треба підкреслити, що в правовому регулюванні держави безпосереднє впровадження міжнародно-правових стандартів виявляється доволі складним завданням. Це детерміновано тим, що в цьому процесі ми стикаємось із проблемою, яку викликає імплементація МПС в сучасні національні правові системи через національне конституційне право.

Отже, тут термін «імплементація» виступає як опорний, тому об'єктивно необхідною є його дефінітивно-етимологічна характеристика, в процесі якої слід враховувати, що саме профільне терміно-поняття може мати кілька трактувань.

Насамперед треба визначитися з просторовим рівнем дії МПС. Мова може йти про імплементацію МПС (або, як зазначають деякі представники міжнародно-правової доктрини, – міжнародно-правових стандартів. – *Авт.*) на міжнародному та національному рівнях загалом, або лише на національному як протиположності міжнародному рівню. Про те, що імплементація може відбуватись також на міжнародному рівні, побічно говорить З. Саад, підкреслюючи, що імплементація МПС дає можливість реалізувати їх на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях за умови ефективного сприяння держав. Для впровадження використовуються національні та міжнародні засоби [125, с. 9]. Тобто тут йдеться про низку ідентифікаційних критеріїв імплементації, які створюють відповідне комплексне уявлення про цей феномен, його існування, формування, розвиток, реалізацію на рівні феноменології, а саме:

– по-перше, про наявність відповідної управлінської парадигми стосовно феноменології імплементації як у міжнародному, так і в національному праві (управлінський критерій. – *Авт.*);

– по-друге, про наявність відповідної телеологічної парадигми стосовно феноменології імплементації, що скерована, з одного боку, на забезпечення процесу входження норм міжнародного права в національну систему законодавства, а з іншого – на запозичення національною системою законодавства норм міжнародного права (телеологічний критерій. – *Авт.*);

– по-третє, акцентується увага на відповідній альтернативності феноменології імплементації на зазначених рівнях (альтернативно-видовий критерій. – *Авт.*);

– по-четверте, вказується на конституюючу умову реалізації феноменології імплементації на зазначених вище рівнях – ефективне сприяння держав, причому як на рівні міжнародного співтовариства (міжнародна імплементація), так і на рівні конкретної держави (національна імплементація), що на практиці проявляється у вигляді необхідних діяльнісно-функціональних настанов поведінки організаційного та організаційно-правового характеру (організаційно-нормативний критерій. – *Авт.*);

– по-п'яте, підкреслюється технологічне забезпечення реалізації цього феномену – безпосередньо стверджується, що для реалізації феноменології імплементації використовуються національні та міжнародні засоби (технологічний критерій. – *Авт.*);

– по-шосте, із наведеного можна зробити висновок, що і на міжнародному, і на національному рівнях формуються відповідні та самостійні механізми імплементації (системно-реалізаційний критерій. – *Авт.*).

Дійсно, і тут можна погодитися з дослідником З. Саадом, що механізм імплементації МПС пов'язує та дає можливість органічно взаємодіяти між собою всім засобам арсеналу суб'єктів міжнародного права, які використовуються під час розкриття і впровадження їх на міжнародному і національному рівнях [125, с. 9]. Водночас тут слід звернути увагу на відповідні протиріччя у позиції наведеного автора, який пов'язує всі засоби арсеналу суб'єктів міжнародного права, що використовуються під час розкриття і впровадження МПС на міжнародному і національному рівнях. Вони насамперед обґрунтовуються тим, що з

основоположних позицій конституційного права – виходячи з теорії державного суверенітету, кожна держава як основний і основоположний суб'єкт державної публічної влади діє самостійно, у спосіб та у межах повноважень, закріплених у конституції держави та її законодавстві. Звідси, настанови міжнародного права щодо поведінки держав у процесі імплементації норм міжнародного права видаються недоречними.

В цьому контексті найбільш прийнятною видається доктринальна позиція професора П. М. Рабіновича, який, по-перше, вважає, що імплементація МПС є напрямом діяльності держави (пріоритетно-номенологічний критерій. – *Авт.*); а по-друге, окреслює механізм імплементації МПС і принципів розкриття прав людини у вигляді системи юридичних засобів реалізації охорони і захисту прав у тій чи іншій державі, створених міжнародними організаціями та самою державою [126, с. 20] (спеціально-технологічний критерій. – *Авт.*).

Отже можна стверджувати, що наведена точка зору найбільш вдало відображає роль і значення саме держави та настанов її конституційного права в досліджуваному процесі, більше того – тут спеціально наголошується, що саме держава використовує юридичні засоби реалізації охорони та захисту прав, створені міжнародними організаціями та самою державою (тобто треба розуміти, що таке використання здійснюється на розсуд держави). Звідси логічно виникає зрозумілий та обґрунтований процесуально-технологічний ланцюжок, для існування якого держава повинна:

а) здійснити відповідні дії телеологічного характеру, скеровані на здійснення імплементації МПС через супроводження і забезпечення такої діяльності шляхом закріплення її основних організаційних форм у конституції або конституційному законодавстві;

б) визначити органи публічної влади та їх посадових осіб, що несуть відповідальність за здійснення такої профільної діяльності;

в) визначити організаційну (функціонально-діяльнісну) та нормативну технологію здійснення імплементації через реалізацію відповідних засобів, методів тощо та її телеологічну домінанту.

Аналогічні підходи до розуміння інституту імплементації має дослідниця Н. Раданович, аналізуючи можливі шляхи імплементації в українську національну правову систему рішень Європейського суду з прав людини як один із актуальних міжнародних засобів імплементації Конвенції з прав людини [127, с. 36–37].

Більш однозначно саме в досліджуваному нами контексті формулює своє розуміння інституту національної імплементації дослідниця Н. І. Цись, яка, своєю чергою, окреслює його в суто внутрішньодержавному аспекті й більш вузькому значенні – як сукупність засобів реалізації міжнародно-правових стандартів, створених державою [128, с. 14], тобто мова йде насамперед про пріоритет та виключне право держави на застосування сукупності засобів реалізації МПС, створених нею ж самою. Більш того, ця дослідниця формує відповідне розуміння механізму національної імплементації, виокремлюючи її відповідні елементні складові, до яких вона відносить:

- національно-правові засоби (імперативно-технологічний інструментарій. – *Авт.*);
- національні інститути (органи державної влади, управління з оформленою законодавчими методами регламентацією їх діяльності щодо імплементації) (інституційно-компетенційний інструментарій. – *Авт.*);
- специфічні методи (внутрішньодержавні та галузеві) [128, с. 14] (діяльнісно-технологічний інструментарій. – *Авт.*).

Своєю чергою, один із найвідоміших фахівців у зазначеній сфері ще радянського періоду, вітчизняний дослідник А. С. Гавердовський, визначав імплементацію як «...цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється як індивідуально, так і колективно, або в межах міжнародних організацій з метою своєчасної, повної та всесторонньої реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань» [129, с. 62].

Вважаємо, що наведена вище доктринальна позиція має не тільки значний методологічний, а й архітектонічний потенціал в контексті проводимого дослідження, оскільки:

– по-перше, вона однозначно визначає імплементацію як діяльність держави (імперативно-суб'єктний критерій. – *Авт.*);

– по-друге, вона визначає характер такої діяльності держави – організаційно-правову, тобто таку, що характеризується відповідними функціонально-діяльними настановами в діяльності уповноважених органів держави, котрі реалізуються через здійснення відповідної діяльності в організаційних і нормативних формах (засадничо-управлінський критерій. – *Авт.*);

– по-третє, вона скеровує нас на телеологічно обґрунтований характер такої діяльності держави – є цілеспрямованою щодо своєчасної, повної та всесторонньої реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань (телеологічний критерій. – *Авт.*);

– по-четверте, вона вказує на встановлений заздалегідь характер дій щодо імплементації, яка може здійснюватися як індивідуально (одноосібно державою), так і колективно або в межах міжнародних організацій (колективна імплементація) (факультативно-суб'єктний критерій. – *Авт.*). Тлумачення цього положення дає нам можливість виокремити національну імплементацію, що здійснюється одноосібно державою, та міжнародну імплементацію, що реалізується колективно державами в процесі підготовки міжнародного договору або в межах міжнародних організацій, якщо процес такої підготовки міжнародного договору здійснюється під їх егідою [232, с. 222].

Доктринальна позиція російського дослідника І. Баршиця характеризується більш високою ознакою умовної та корисної технологічності, бо він відзначає потенціал цього інституту в зазначеній сфері, підкреслюючи, що «...інститут імплементації міжнародно-правових норм в національні правові норми слугує створенню державою необхідних правових умов для реалізації взятих на себе міжнародних зобов'язань». Тому він обґрунтовано вважає, що рішення держави – в який спосіб буде виконано взяті зобов'язання, є цілком суверенним, так само як і процедура, що обирається для реалізації міжнародно-правових норм у національному законодавстві [130, с. 61].

Одночасно Н. І. Цись, фактично піддаючи сумніву інтегративно-легалізуючі можливості конституційного права як профілюючої та єдиної фундаментальної галузі національного права держави, стверджує про неможливість реального одночасного імплементації всієї сукупності МПС в Україні. Вона вважає за необхідне врахувати всі особливості галузей національного законодавства, а для цього пропонує створити галузеві механізми імплементації, які б брали до уваги загальні методи й основоположні принципи правових галузей [128, с. 15].

Вважаємо, що наведена пропозиція є не тільки недоцільною в корні як з методологічних, так і з теоретичних настанов теорії національного конституційного права, але й такою, що дискредитує та нівелює положення ст. 9 Конституції України, яка закріплює механізм національної імплементації норм міжнародного права. Наведена авторка пропонує здійснювати імплементацію «знизу вгору», фактично ігноруючи принцип верховенства права і принцип верховенства Конституції, закріплений у чч. 1, 2 Конституції України. Більш того, пропозиція щодо необхідності враховувати всі особливості галузей національного законодавства в контекстуалізації створення галузевих механізмів імплементації, а також загальні методи й основоположні принципи правових галузей, – безумовно призведе до нівелювання і нейтралізації єдиного конституційного механізму національної імплементації норм міжнародного права та виникнення безсистемної сукупності зазначених галузевих механізмів імплементації, що не тільки ніяким чином не будуть узгоджені між собою, але й будуть суперечити один одному завдяки галузевій компетенційній конкуренції, що апріорі вже має місце.

Більш того, крім доктринально-змістовних суперечностей щодо визначення дефінітиву самої імплементації як інституту, процесу, виду діяльності тощо, – немає єдності й у виборі терміно-понять, що можуть бути використані для позначення конкретного – виду, способу, засобу, варіанту, форми, технології тощо, – юридичної техніки щодо запозичення внутрішнім законодавством норм міжнародного права. Зокрема, різні представники міжнародно-правової доктрини визначають *методи узгодження* національно-правових актів з міжнародно-правовими приписами [131, с. 32]: відсилання, рецепція, паралельна

правотворчість, уніфікація, перетворення, створення спеціального правового режиму, скасування внутрішньодержавних актів, які суперечать міжнародним зобов'язанням тощо; або *форми узгодження*: відсилання, інкорпорація, легітимація, адаптація, рецепція і трансформація [132, с. 8].

Своєю чергою Н. І. Цись виділяє такі *засоби і варіанти* для сприйняття національним правом міжнародних норм і стандартів, як відсилання, інкорпорація, легітимація, адаптація, рецепція, уніфікація, паралельна правотворчість [128, с. 13–14].

А прихильники концепції трансформації, до яких можна віднести російського фахівця-міжнародника Є. Т. Усенка, залежно від використовуваної юридичної техніки при формулюванні норм внутрішньодержавного права виділяють *види трансформації*, до яких відносять рецепцію, відсилку і ратифікацію, або її *правові форми*: видання спеціального закону, різних адміністративних актів, відсилку, ратифікацію договору, його публікацію у збірнику законів [133, с. 69].

Тобто ми бачимо, що в доктрині міжнародного права вже побудована відповідна ієрархія функціонально-діяльнісних настанов (моделей поведінки) щодо праксеологічного втілення механізму національної імплементації, причому, по-перше, вони здебільшого належать до міжнародно-правових діяльнісних характеристик діяльності держав; по-друге, лише незначна їх частина (видання спеціального закону, різних адміністративних актів, відсилання, ратифікація договору, його публікація у збірнику законів тощо) може бути віднесена до конституційно-правового поля діяльності держави, але такі настанови є вже другорядними, тобто такими, що витікають з міжнародно-правових настанов, хоча саме в рамках національного конституційного права вони мають суттєве значення, хоча й демонструють феномен «вторгнення» міжнародного права в конституційний правопорядок держави. По-третє, всі такі моделі мають за мету – з одного боку, пристосувати норми міжнародного права для використання в національній правовій системі держав (системі національного конституційного законодавства), а з іншого – дати можливість приписам міжнародного права, що узгоджені

колективною волею держав і закріплені в нормах міжнародного права, реалізуватися в національній правовій системі через відповідну діяльність органів публічної влади держави, в контекстуалізації реалізації ними її міжнародно-правових зобов'язань, – і через це фактично створити єдиний правовий простір у широкому міжнародно-правовому та конституційно-правовому розумінні.

Звідси, суттєво посилюється роль і значення формально-змістовного компоненту національної імплементації норм міжнародного права, – причому, зростає не тільки інтеграційна й нормотворча роль цього процесу в національній правовій системі, а й її трансформаційна, оновлююча, прогресивна, перспективна та ін. ролі (аспекти, контексти, значення, сенси), включаючи насамперед просторово-нормативні. Це знаходить своє підтвердження у доктринальній позиції А. Г. Хачатуряна, котрий вважає приведення внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань принципово можливим лише у двох основних формах:

1) через створення, зміну чи відміну норми національного права, об'єктивованої у законодавстві даної держави (динамічно-проектувальний аспект. – *Авт.*);

2) через створення норми національного права, об'єктивованої хоча б у двох джерелах, одне з яких – міжнародний договір, а друге – закон (так звана бланкетна формула чи відсилання) [134, с. 30–31] (легалізаційно-імплементаційний аспект. – *Авт.*).

Наведений авторський підхід, фактично, характеризує високий функціонал у просторовій дії норм міжнародного права, які можуть існувати в національній системі конституційного законодавства лише у вигляді норм національного права, причому об'єктивованих у законодавстві даної держави через зазначений механізм імплементації норм міжнародного права, а також в обов'язковому порядку мають бути зафіксовані у двох джерелах, що належать двом самостійним правовим системам – у міжнародному договорі та національному законі, який видається на основі міжнародного договору. Причому, вельми цікавим є цей авторський підхід і в формально-реалізаційному контексті, бо він передбачає не пряму рецепцію або

трансформацію міжнародної норми для її закріплення в нормі національного конституційного права, а лише дотримання бланкетної формули, тобто в тексті національного закону достатньо лише відсилання до норми міжнародного права.

Разом з тим, далі А. Г. Хачатурян уточнює, що перша форма, своєю чергою, можлива у вигляді створення норми, яка повністю збігається текстуально з правилом міжнародного договору (рецепцією) або тотожна йому. Відсилання може бути зроблено до всіх міжнародних договорів (загальне відсилання) або до конкретного кола угод, що уніфікують правила певної галузі права чи сфери законодавства (часткове відсилання) [134, с. 30–31].

Наведена позиція містить вельми важливі питання технологічного характеру, що повинні виконуватись державою в процесі запозичення норм міжнародного права національною системою законодавства.

Отже, резюмуючи слід зазначити, що в досліджуваній проблематиці відсутні єдині критерії уніфікованої термінології та її класифікації, а погляди на природу, особливості та способи імплементації МПС значно відрізняються один від одного. Тому, на наш погляд, треба погодитися з позицією вітчизняного дослідника О. А. Тарасова, який виокремлює деякі проблеми методологічного характеру, що об'єктивно потребують свого вирішення, зважаючи на наявність розбіжностей думок у доктрині та необхідність побудувати чітку конституційно-правову парадигму в реалізації механізму національної імплементації норм міжнародного права в норми національного законодавства [135].

Отже, насамперед необхідно уніфікувати термінологію, яка стосується механізмів імплементації МПС і приписів норм міжнародного права в національну правову систему України. Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку міжнародного права прав людини важливо активувати всі процеси його імплементації.

В цьому контексті особливого значення набувають слова американського правознавця Е. Швальбе, сказані ним наприкінці 60-х років ХХ століття: «На даній стадії розвитку міжнародних відносин і права процедурні питання, заходи з імплементації і міжнародні механізми, – важливіші за створення нових стандартів

з прав людини у формі договору» [136, с. 122–123]. Отже, мова йде передусім про особливу важливість процедурних заходів імплементації в міжнародному праві, але вони мають бути відповідною мірою застосовними і в національному законодавстві держав – насамперед в національному конституційному законодавстві.

Вважаємо, що тут має місце алогізм, бо попри наявність численних відмінностей міжнародне і державне право мають спільні риси, оскільки найважливішим чинником обох є людина. Саме спираючись на це, тобто підкреслюючи неабияку роль гуманістичного аспекта, професор Г. Лаутерпахт зазначав, що «...міжнародне право складається для держав, а не держави для міжнародного права. Але це правильно тільки в тому розумінні, що держава створюється для людей, а не люди для держави» [137, с. 431].

Вважаємо, що використовуючи положення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року ми можемо розкрити суть імплементації МПС в національні законодавства держав.

Багато держав, таких як Франція, Кіпр, Греція, Іспанія та інші, визнають наведену Конвенцію частиною національного законодавства поряд з іншими ратифікованими міжнародними договорами. Конвенція визнається вищою за статусом від звичайних законів, але посідає друге місце після Конституції. Україна наслідує практику цих держав, але всі її міжнародні договори апріорі після проходження імплементації стають звичайними законами і за своєю правовою силою не відрізняються від інших законодавчих актів.

У ст. 55 Конституції Франції передбачено проміжне положення Конвенції. В 1975 році Касаційний суд ухвалив рішення про застосування ст. 55 Конституції Франції від 1958 року, а 1989 року Державна рада підтвердила це рішення. Згідно з цим рішенням всі підписані, ратифіковані та опубліковані договори, незалежно від дати набуття ними чинності, отримували пріоритет над французькими законами [138, с. 499]. Тобто ми спостерігаємо встановлення пріоритету норм міжнародного права (що пройшли відповідні процедури національної легалізації. – *Авт.*) над нормами національного законодавства.

У Нідерландах (Голландії) судді частіше застосовують положення Конвенції безпосередньо, завдяки наявності аналогічного конституційного положення [138, с. 499].

У Німеччині та Італії положення прямої дії Конвенції здебільшого діють за принципами норм звичайного законодавства. Вони переважають над положеннями законодавчих актів, прийнятими раніше, ніж Конвенція набула чинності в національному праві. Водночас законодавчі акти, що були прийняті пізніше, можуть переважати над положеннями Конвенції. Але Федеральний Конституційний суд Німеччини постановив у 1987 році, що Основний Закон має тлумачитися в контексті Конвенції, яка переважає над законодавством, прийнятим вже після моменту набуття нею чинності. Тобто тут має місце зберігання юридичної сили Конвенції в прямому і зворотному темпоральному порядку. В інших випадках має бути чітко встановлено, що законодавчим органом висловлюється протилежна воля [138, с. 499].

Щодо питання інкорпорації Конвенції, тут найпрогресивнішою стала Австрійська Республіка, згідно рішень уряду якої Конвенція отримала статус норм Конституції [139, с. 27]. Отже, норма міжнародного договірного права за своєю юридичною силою була визнана рівною з юридичною силою норми Основного Закону. Своєю чергою, судова практика Голландії також є досить послідовною у визнанні примату міжнародних стандартів, бо не тільки тлумачить закони в контексті міжнародних договорів, але й може відмовитися застосовувати їх за умов суперечності нормам договору [140, с. 109]. Отже, міжнародні договори вважаються пріоритетними відносно всього законодавства, в тому числі й конституційного.

Певна кількість договірних сторін стверджує, що національне право і договірне право є різними правовими системами, між якими практично немає нічого спільного. До тих пір, поки договори не впроваджуються спеціальними законами, вони не можуть набувати статусу національного законодавства. Така позиція є прийнятною, бо вона свідчить не лише про актуальність застосування договірних норм у національному законодавстві, але й про особливу процесуальну

значимість національного конституційного права та його процедур для застосування міжнародних договірних норм у національному правопорядку.

Водночас І. Камерон звертає увагу, що деякі держави відмовляються інкорпорувати Конвенцію протягом багатьох років. Дослідник пояснює це досить своєрідно, а саме – страхом, що суди отримають більшу владу через послаблення урядової влади [141, с. 21]. Але в цьому випадку, оскільки національне право не інкорпорувало Конвенцію, суди могли відхилити позов заявника як необґрунтований з позиції національного права.

В національній конституційній практиці держав-членів Ради Європи існують й інші варіанти інкорпорації Конвенції. Так, наприклад, Сполучене Королівство керується Законом про права людини (*the Human Rights Act*), який інкорпорував Конвенцію в національне законодавство лише частково. Відбулось це аж у 1998 році, тобто через 48 років після її прийняття, і досить своєрідно, фактично шляхом згадування, а саме: в розділі 1 цього Закону іде співставлення зі ст. 2–18 (Розділу 1 «Права і свободи» Конвенції, ст. 1–3 Протоколу № 1, ст. 1–2 Протоколу № 6 до Конвенції). Але водночас серія актуальних статей Конвенції (наприклад, ст. 41, яка стосується справедливої сатисфакції) не була інкорпорована британським Законом про права людини.

Треба зазначити, що стосовно деяких питань британські суди орієнтувались на право Європейських співтовариств, завдяки участі в яких Велика Британія ближче познайомилась із континентальним правом, домінуючим у праві Співтовариств, в тому числі у Європейському суді справедливості [140, с. 119]. Але вважаємо, що після Брекзиту, тобто виходу Великої Британії з Європейського Союзу, такі надбання будуть втрачені.

Поступове впровадження законів про інкорпорацію Конвенції в національне право відбувалось в європейських державах з плином часу. Так, у Данії це відбулось у 1992 році, в Ісландії – в 1994 році, у Швеції – в 1995 році [138, с. 499]. У Швеції згідно із Законом про інкорпорацію Конвенції вона набуває статусу звичайного закону. Але уряд також ухвалив спеціальне положення до Конституції, згідно з яким закон або інший нормативний акт не може бути прийнятий проти

зобов'язань Швеції у відповідності до Конвенції. Отже, закон або нормативний акт, що суперечить положенням Конвенції, буде суперечити також і Конституції Швеції.

Треба відзначити, що на сьогодні лише декілька правників, які займаються міжнародним правом, продовжують дотримуватись ідеї інкорпорації Конвенції в національне право. Європейський суд вважає, що такий юридичний обов'язок відсутній – про це свідчить його ухвала у так званій справі «Ірландія проти Сполученого Королівства», яка розглядалась 1978 року [139, с. 29–30]. Але навіть ті держави, які до сих пір не інкорпорували Конвенцію у власне внутрішнє право, посилаються на Конвенцію та її положення, якими послуговується Європейський суд у своїх рішеннях. Отже, вони намагаються уникати колізій та інших конфліктних ситуацій між Конвенцією і національним правом.

Ймовірність ухвалення національними судами рішень, які стануть суперечити Конвенції, значно зменшується через існування та запровадження в судову практику деяких презумпцій. Так, одна із презумпцій полягає у твердженні, що за наявності тлумачення національного права, узгодженого із Конвенцією, суд повинен взяти до уваги саме це тлумачення, а не таке, яке б суперечило Конвенції (застосовується пріоритет норм Конвенції. – *Авт.*). У другій презумпції передбачено, що Конвенція може сприяти процесу розвитку права і усувати непевні моменти, хоча вона не є формально частиною національного права (зафіксовано роль Конвенції як джерела, що сприяє прогресивному розвитку національного права. – *Авт.*). У третій презумпції відзначається, що всі посадові особи зобов'язуються знати міжнародні договори та обов'язки своєї держави, враховуючи передбачені у Конвенції права окремих осіб під час реалізації власних повноважень [142, с. 64] (зафіксовано обов'язок посадових осіб держав знати міжнародні договори та міжнародно-правові зобов'язання своєї держави, що з них витікають. – *Авт.*).

Дійсний статус міжнародного права може визначатися в правовій системі національного рівня не лише на основі конституційних норм. Перш за все тут враховується реальне бажання судів застосовувати міжнародно-правові стандарти

у власних рішеннях. Суди більшості європейських держав прямо застосовують положення Конвенції.

Так, наприклад, Конституційний Суд Російської Федерації визнав окремі положення Кодексу Законів про працю антиконституційними, оскільки вони не відповідали загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Конституційний Суд РФ у Постанові від 23 червня 1992 року про перевірку конституційності практики застосування права у справах про відновлення на роботі посилається якраз на Загальну декларацію прав людини 1948 року [143].

Але сучасні суди, які застосовують Конвенцію, значно відстають від конституційних положень такого ж характеру. Наприклад, у Голландії визнається пряме застосування Конвенції, але суди, перш за все Верховний Суд, продовжують розглядати її як допоміжне джерело права. Вони прагнуть уникати посилання на Конвенцію і надають перевагу традиційним нормам Конституції. В Австрії суди буквально і обмежено тлумачать положення Конвенції. Справа в тому, що в цих державах існує декілька систем захисту прав людини, тому суди договірних сторін не завжди можуть прямо застосувати Конвенцію. Швеція, прикладом, користується двома системами захисту конституційних прав, не рахуючи самої Конвенції [142, с. 64].

Системно аналізуючи концепції імплементації як такої, включаючи й національну її форму, необхідно зазначити, що міжнародне і національне конституційне право держав-членів міжнародного співтовариства називає наступні *основні способи* імплементації:

- рецепція,
- інкорпорація,
- відсилання,
- трансформація.

Концепція трансформації, своєю чергою, включає:

- інкорпорацію,
- відсилання,

– легітимацію.

Отже, в теорії імплементації рецепція та трансформація є основними способами впровадження норми міжнародного права в національне законодавство, тоді як теорія трансформації виділяє легітимацію.

Рецепція правил міжнародних договорів національним правом є початком процесу імплементації норм міжнародного права.

Термін «рецепція» означає процес правової імплементації, на чому наполягають П. Ф. Мартиненко та І. І. Лукашук. Вони стверджують, що «...за своєю суттю виконання міжнародно-правових приписів у нормах внутрішньодержавного права формує частину загального процесу імплементації міжнародно-правових норм, для назви яких ми віддаємо перевагу терміну “рецепція”» [144, с. 59]. Отже, рецепція стає своєрідним запозиченням моделі поведінки в міжнародному праві, надаючи їй юридичного обов'язку для суб'єктів національного права у стосунках на внутрішньодержавному рівні.

Більшість держав на національному рівні закріплює правило загальної рецепції здебільшого на рівні Конституції, тому вони проголошують, що «міжнародні договори є частиною національного права».

Інші держави для імплементації тих чи інших норм міжнародного права застосовують часткову рецепцію, при цьому загальна рецепція у них відсутня. Часткова (або індивідуальна) рецепція норм міжнародного права національним законодавством може реалізовуватись як трансформація, інкорпорація та конкретне відсилання.

Італійський фахівець-міжнародник Д. Анцилотті говорить про рецепцію наступне: «...сам факт рецепції норми іншим правопорядком означає, що вона набуває сили відносно суб'єктів іншого первинного правопорядку. ... Будь-яка правова норма може бути складовою правової системи, до якої вона входить, тільки пристосувавшись до неї, а це впливає на зміст самої норми, розширює й обмежує її так, що одна й та сама норма у двох різних правопорядках може мати або має цілком різні значення» [145, с. 75]. Отже він наполягає, що правова норма зазвичай органічно розташована в одній національній правовій системі, бо є пов'язана з нею

через внутрішньосистемні зв'язки, але результатом рецепції може стати і різний зміст однієї норми у різних правопорядках – міжнародному і національному, а це буде негативно впливати на моделі поведінки суб'єктів таких правопорядків.

Спосіб, властивий як концепції імплементації, так і концепції трансформації, реалізується як інкорпорація, яку визначають фактичним включенням норм міжнародного договору до національного права держави. Приймається новий закон або підзаконний акт, який за своїми зовнішніми характеристиками є повністю ідентичним міжнародному договору і повторює його назву, структуру та формулювання [146, с. 133–134].

Вважається, що доктрина «інкорпорації» була розроблена на підставі практики Великої Британії. Вона бере свій початок від доктринальних напрацювань Блекстона. Разом з тим, багато англійських юристів-конституціоналістів держав Британської Співдружності переважно дотримуються ідеї інкорпорації норм міжнародних договорів у національне право за наявності деяких застережень. Так, К. Холлоуей наголошує, що «...існує загальна згода вважати, що коли англійські судді протягом більш ніж півтора століття стверджували, що міжнародне право є частиною англійського права, вони мали на увазі право звичаєве» [147, с. 213]. Отже, цей представник доктрини розуміє норму міжнародного права як звичаєву, тобто таку, що не є обов'язковою для реалізації порівняно з нормою письмового нормативно-правового акту (закону).

При цьому канадський правознавець Р. Макдональд помічає певну схожість між судовими практиками Канади та Великої Британії. Він зазначає, що договір може імплементуватись законодавцем у національне законодавство будь-яким із трьох способів: 1) парламент може видати низку статутів чи доповнень до них; 2) парламент може видати загальний закон, яким закріплюються основні положення договору, – отже, закон тоді приймається з метою імплементації договору; 3) парламент може ввести цей договір до складу англійського права одночасно із відповідною преамбулою. Більш того, суд може звертатися до договору, щоб тлумачити його за допомогою останніх двох способів. Отже, він використовує договір як допоміжний спосіб застосування статуту [148, с. 224].

Відсилання (бланкетування) є своєрідним способом впровадження в національне право норм міжнародного права. За допомогою відсилання створюється норма, яка відсилає до традицій міжнародного права. Таким чином, норми міжнародного права можуть діяти незмінно в національному законодавстві, резонуючи з ідентичними нормами, закріпленими в міжнародній угоді.

Відсилання реалізується у різних формах. Його прикладом є конституційні положення Французької Республіки та Королівства Іспанії. У ст. 96 Конституції останнього зафіксовано, що «в Іспанії укладені законно та опубліковані офіційно міжнародні договори являються частиною її законодавства на внутрішньому рівні». У Конституції Франції (ст. 55) стверджується: «...угоди чи договори, ратифіковані та схвалені належним чином, мають силу, яка перевищує силу внутрішніх законів і активізується з моменту опублікування за умови застосування кожного договору чи угоди іншою стороною». Загальне (генеральне) відсилання створено для цих випадків.

Дехто із авторів вважає, що міжнародно-правова норма може регулювати внутрішньодержавні відносини при відсиланні. Так, радянський дослідник Р. А. Мюллерсон констатує: «...даний процес відбувається тільки після того, як його санкціонує держава. Відсильна норма начебто саме й санкціонує його» [149, с. 62]. Але А. С. Гавердовський не розглядав відсилання як спосіб (форму) трансформації, вказуючи на те, що при його використанні «...немає місця для перетворення змісту та форми міжнародно-правової норми» [129, с. 90].

Дослідники, які послуговуються концепцією трансформації, відносять подібний різновид впровадження норми міжнародного права до національного. Вони вважають, що необхідно знайти «трансформаційну норму», яка буде правилом узгодження між міжнародним правом і державним (конституційним) правом та слугуватиме реалізації останнього.

Такими нормами є норми національного права, згідно з якими правила міжнародного договору значно переважають над законодавчими актами національного характеру. Також деякі норми вказують на обов'язок держави розглядати міжнародний договір як частину внутрішнього права.

Своєю чергою, дослідники концепції імплементації відзначають, що відсилання не застосовується до міжнародних договорів у випадку регулювання відносин на внутрішньодержавному рівні. У цьому контексті А. С. Гавердовський справедливо пише, що «...подібна вказівка закону не може розглядатися як санкція для безпосередньої дії норм міжнародного права» [129, с. 90].

Незважаючи на це, Р. А. Мюллерсон вважає, що відсилання як спосіб виконання норм міжнародного права на території держави є можливим щодо положень норм міжнародного права, сформульованих повно та конкретно. Він стверджує, що вони «...за своїм характером готові до застосування для регулювання відносин за участю суб'єктів національного права. Такі норми часто називають самовиконуваними. Лише вони можуть застосовуватися без конкретизації й адаптації до права держави для регулювання відносин за участю суб'єктів національного права. У цьому випадку можливе застосування самих норм міжнародного права, хоча і не безпосередньо, а опосередковано – за допомогою відсильної норми національного права» [148, с. 63].

Трансформація може бути різновидом способу впровадження норм міжнародного права до національного права в концепції імплементації. В такому випадку вона розуміється як перетворення на норму внутрішньодержавного права через ухвалення нормативно-правового акту на державному рівні. Трансформація може бути як загальною, так і індивідуальною. Загальна трансформація означає, що держава встановлює правило, згідно з яким всі або деякі міжнародно-правові норми, прийняті нею, є частиною права такої держави. Індивідуальна трансформація потребує впровадження міжнародних норм до права держави в кожному випадку за допомогою спеціального акту.

Трансформація також може бути:

– прямою, коли незважаючи на різновид надання обов'язковості міжнародному договору, норми міжнародного договору породжують тотожні положення в національному праві,

– опосередкованою, коли на базі міжнародного договору видається нормативний акт, відтворюючий положення цього міжнародного договору [149, с. 224].

Свою чергою, С. В. Черниченко як прихильник концепції трансформації розглядає легітимацію як спосіб впровадження норм міжнародного права до національного. Легітимація, згідно з думкою цього автора, є ухваленням особливого національного акту для забезпечення виконання норм міжнародного права державою. Такий національний акт не повинен копіювати міжнародно-правового договору, через що С. В. Черниченко акцентує увагу на особливостях легітимації міжнародних договорів і міжнародних звичаїв. Дослідник говорить, що «...трансформація міжнародного звичаю не може здійснюватися в порядку інкорпорації... Відповідний внутрішній правовий акт, нормативний чи індивідуальний, прийнятий у порядку легітимації, може виступати одночасно і як акт трансформаційного характеру» [146, с. 134–135].

Сучасні конституції держав стають дедалі більше екстравертними, тобто такими, що схильні до зовнішнього впливу, – оскільки скеровуються на врегулювання проблем зовнішньої політики. Отже, у стратегічному телеологічному регулюванні, програмуванні, прогнозуванні та реалізації вони призначаються не тільки для встановлення основних засад демократичного суспільства та ефективного існування системи органів влади внутрішньодержавного характеру, але й для вирішення питань зовнішньої політики держави, включаючи її активну участь у міжнародній правотворчості через міжнародний договірний процес, а також через входження в єдиний глобальний правовий простір, що формується в процесі позитивної взаємодії загального міжнародного права (міжнародного публічного і міжнародного приватного права) та національних конституційних правопорядків держав через їх конституційне законодавство.

Саме тому низка держав, які прийняли нові конституції після Другої світової війни, закріпили в них ряд базових принципів, скерованих на встановлення добрих відносин між різними державами та самих основ міжнародного миру. Більшість

конституцій європейських держав сьогодні визнає принципи та норми міжнародного права, а до національних правових систем входять норми міжнародних договорів.

Після появи міжнародних організацій з визнаною міжнародною правосуб'єктністю, особливо ММУО інтеграційного характеру, міжнародне право виходить на новий етап, що не може не призвести до змін у національних конституціях. Тому конституційного значення набувають наступні питання:

- про участь держав у міжнародних інтеграційних організаціях;
- про делегування таким організаціям частини суверенних прав держави;
- про реалізацію певним чином рішень міжнародних інтеграційних організацій в конституційному правопорядку тощо.

Отже, в даних умовах «...міжнародне право є інструментом інтернаціоналізації внутрішнього права, скеровуючи його на потреби зовнішніх відносин, з одного боку, а з іншого – на приведення до певного рівня стандартів. Це диктується необхідністю забезпечення взаємодії правових систем з міжнародним правом та одна з одною» [150, с. 81–82]. Звідси, позиція І. І. Лукашука свідчить про тектонічні зміни в міжнародному правопорядку, що виникають в результаті його взаємодії з конституційними правопорядками держав-членів міжнародного співтовариства. Причому останні також зазнають суттєвого впливу з боку норм міжнародного права, особливо щодо їх контекстуалізації в МПС.

Сфера міжнародно-правового регулювання відносин поступово та невпинно розширюється, крім того відбувається запровадження численних контрольних механізмів міжнародного права. Тому виникає питання, чи є можливість провести імплементацію норм чинного міжнародного права в ті чи інші національні правові системи, бо вони, своєю чергою, повинні не тільки запозичити такі контрольні механізми, але і виконувати їх на рівні національного правопорядку. Враховуючи, що механізм національної імплементації встановлюється державою та конституцією, а від нього залежить реалізація норм міжнародного права, наведені

контрольні механізми міжнародного права також повинні запозичуватись національною правовою системою як невід'ємна функціональна частина МПС.

Сьогодні рівень розвитку міжнародних відносин свідчить про те, що вимогам забезпечення міжнародного права національним правом відповідає так звана моністична концепція примату міжнародного права. Держави при цьому зобов'язані добросовісно виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання, хоча і можуть на свій розсуд визначати способи імплементації норм міжнародного права на внутрішньому державному рівні. Загальними способами вважаються відсилання, рецепція та інкорпорація, допоміжними – легітимація та трансформація. Отже, конституційний механізм національної імплементації відіграє важливу роль в процесах впровадження до національної правової системи норм міжнародного права.

3.2. Особисті права і свободи людини в конституційному праві України та їх відповідність міжнародним стандартам

Для розкриття змістовного наповнення, ролі та значення МПС у сфері прав, свобод і обов'язків людини й громадянина в національному конституційному праві України вважаємо за потрібне навести декілька положень методологічної властивості.

По-перше, у розумінні ретроспективного історичного дискурсу треба зазначити, що концепція прав людини починає своє виникнення і розвиток ще в старі часи. Так, саме в Біблії висвітлено положення про важливість людського життя, його цінність і недоторканність. Старі трактати описували поняття рівності та свободи людини, її розвитку і вчинків. Християнська релігія зародилась у період рабовласництва, і з самого свого початку відіграла роль критерію справедливості та свободи. Процес формування прав людини як низки універсальних понять зародився саме тоді. Християнство стверджує, що всі люди – «Божі діти», і «немає ні Еллина, ні Іудея, ні обрізання, ні необрізання, варвара, Скіфа, раба, вільного, але все і в усьому Христос (Колос. 3, 11)» [151, с. 34].

Із самого початку розвивалась ідея прав вільних громадян, уперше сформована в первісних містах-полісах Стародавньої Греції. Там же виникли ідеї демократії, республіканізму, громадянства як такого [152, с. 47].

Всі вільні мешканці полісів мали власні права й обов'язки, могли брати участь у керуванні державними справами на так званих еклесіях (тобто народних зібраннях). Крім того, вони займались справами правосуддя, оформляли право на приватну власність, укладали угоди. Формувалось поняття свободи слова [153, с. 23–29].

Громадянство як явище, за якого публічна влада наділяє індивіда відповідним переліком прав і свобод, виникає вже в VI–V ст. до н. е. Насамперед Афіни і Рим були тими регіонами світу, де поставала доволі висока культурна традиція. І саме давньогрецькі філософи вперше усвідомили потребу в правах людини, спочатку як відповідну технологічну цінність та засіб її оптимальної комунікації з публічною владою і поміж індивідами. Дехто із вчених вважає, що в певних районах Стародавнього Єгипту за часів третьої династії (у XXVIII ст. до н. е.), у Китаї та Фінікії також розвивалась ідея людських прав. Причиною цьому є розвиток купецтва, приватного господарства, комерції тощо [151, с. 34].

У наступні часи права людини поступово формуються в різноманітних куточках світу, і їх розвиток пов'язується з традиціями культури, релігії, філософії, суспільної моралі та світогляду. Все це визначається цивілізацією, але одночасно і впливає на неї.

Майже сучасного вигляду, принаймні у своїй універсальності, вони набувають під час буржуазних революцій у Європі в XVII–XVIII ст. Основними гаслами того часу були гасла рівності, свободи, незалежності, справедливості тощо.

Установчі збори Франції 26 серпня 1789 року ухвалили Декларацію прав людини і громадянина. Це стало відправною точкою в історії розвитку прав і свобод. У ст. 2 Декларації визначається наступне: «Метою усякого політичного Союзу є забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Цими правами є свобода, власність, безпека й опір гнобленню» [154, с. 31].

Такі самі віхи ми можемо спостерігати в інших державах. У США Декларація незалежності від 4 липня 1776 року затвердила невідчужувані права людини, серед яких були життя, свобода та прагнення до щастя [155].

Україна також не могла не визнавати права людини. Ще Богдан Хмельницький, видатний гетьман Війська Запорізького та досвідчений політичний діяч, казав, що «...усі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє, свободу і власність» [156, с. 67].

Нова сторінка розвитку прав людини і громадянина розпочалася вже після Другої світової війни. Більшість розвинутих держав формували відповідне гуманістичне законодавство, основні профільні положення якого закріплювались в їх конституціях. На швидкість і стабільність формування законодавчої бази впливало економічне і соціальне положення людини в державі, роль держави на міжнародній арені.

Наприклад, Конституція Японії від 3 травня 1947 року містить значну кількість прав людини. Згідно зі ст. 13 Конституції, «Всі люди мають поважатися як особистості. Їх право на життя і на свободу, на прагнення до щастя є, оскільки це не порушує суспільного добробуту, вищим предметом турботи у галузі законодавства й інших державних справ» [157].

По-друге, необхідно звернути увагу на онтологічну сутність МПС прав людини, до якої входить їх особлива орієнтуючо-прикладна роль, яку вони відіграють як на рівні міжнародного, так і на рівні національного конституційного права. Така орієнтуюча роль, на наш погляд, має високий методологічний і технологічний потенціал, бо несе в собі інформаційну, усвідомлюючу, перспективну, нормуючу, нормативізуючу, нормопроєктну, регламентуючу, регулюючу, облігаторну складові, – що підлягають відповідній реалізації з боку конкретної держави-учасниці міжнародного договору через застосування конституційного механізму національної імплементації. Своєю чергою, П. М. Рабінович, акцентуючи увагу на орієнтуючій ролі МПС, вказує на їх юридично-регулюючу роль, а також на їх інтерпретаційну роль, яка повинна бути (принаймні у рамках певної сфери суспільних відносин) справді достатньо

уніфікованою. При цьому особливо підкреслює, що це стосується стандартів міжнародних [96, с. 20]. Отже, вважаємо важливим акцентуацію уваги саме на уніфікаційній ролі МПС, яка проявляється на національному рівні, особливо вважаючи на процес розроблення національного законодавства у профільній сфері.

По-третє, важливим чинником тут виступає класифікаційна ознака, яка прямо залежить від розуміння терміносистеми «міжнародні стандарти прав людини». Її важливість, на думку П. М. Рабіновича, обґрунтовується тим, що вона може набувати і практичного значення, оскільки відображатиме такі видові особливості МПС, які не можуть не братися до уваги у правозабезпечувальній діяльності [96, 20].

По-четверте, треба звернути увагу на аксіологічно-діяльнісну складову розуміння терміносистеми «міжнародні стандарти прав людини». Досліджуючи дане питання О. М. Руднева стверджує, що проблема прав людини належить до традиційної проблеми методології права загалом. Тільки на початку ХХ століття юридична наука почала розвивати принцип антропологічного підходу, але підступи до нього робилися вже в період Античності та Середніх віків, у Новому часі, у німецькій філософії класичного етапу, марксизмі тощо. При цьому автор звертається до різноманітних сторін даної проблематики, намагаючись розширити її розуміння, доповнити поняття прав людини, яке лежить в основі сучасного розвитку права і суспільства загалом [158, с. 184–185].

Отже, розглядаючи МПС у їх видовій класифікації, зокрема особисті права і свободи людини, закріплені в конституційному праві України, та їх відповідність міжнародним стандартам, треба зазначити, що Конституція України 1996 року [39] висвітлює права і свободи, а також обов'язки людини та громадянина, в другому розділі, який складається із 48 статей (ст. 21–68 Конституції України), утворюючи таким чином не лише складний системний нормативний комплекс, а й найбільшу структурну одиницю цього законодавчого акту.

Однак не всі держави дотримуються такого підходу. Так, Конституція Франції 1958 року зовсім не має окремого розділу щодо конституційних прав, свобод і обов'язків громадян. Але базові параметри інституту конституційних прав

і свобод людини зумовлює сам зміст французької Конституції. Так, цей документ звертає увагу на Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, проголошену Національними зборами Франції, а також послуговується Преамбулою Конституції Франції від 27 жовтня 1946 року. Отже можна констатувати, що політичний авторитет Конституції посилюється посиленнями на правові акти минулих часів, оскільки, по-перше, свідчить про сталість правових норм, а по-друге, про правонаступність інституту статусу людини і громадянина в конституційно-правовому сенсі.

Стаття 21 Конституції України передбачає, що «всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Це питання тісно пов'язано із серією пунктів Декларації прав людини і громадянина від 1789 року. Конституція закріплює права та свободи людини, забезпечуючи їх захист. Альфою й омегою конституційної регламентації та регулювання є визнання, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України).

Наведені конституційні положення мають основоположний та імперативний характер стосовно тексту всього основного Закону, бо вони:

– по-перше, вибудовують систему координат, в якій права людини та її основні екзистенційні характеристики (життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека) виступають не тільки основними об'єктами діяльності держави, її органів та їх посадових і службових осіб (абсциса), – вони виступають характерними функціонально-діяльними характеристика самої держави (координата) в контекстуалізації саме їх визнання, легалізації, захисту, охорони, супроводження, забезпечення, реалізації, гарантування (онтологічний критерій. – *Авт.*);

– по-друге, людина в межах держави виступає як телеологічна домінанта в реалізації діяльності останньої, бо вона визначається як найвища соціальна цінність в державно організованому соціумі, – тобто попри всі існуючі засади державного етатизму саме держава визнає людину основним суб'єктом-об'єктом своєї діяльності, а також метою, результатом і підсумковою оцінкою всіх її діяльнісних настанов (телеологічний критерій. – *Авт.*);

– по-третє, основною функціональною характеристикою держави виступають права і свободи людини та їх гарантії, бо саме організація їх визнання, легалізації, охорони, захисту, супроводження, забезпечення, реалізації, гарантування лежить у площині діяльності держави через пріоритетне визначення змісту і спрямованості такої діяльності, що здійснюється у відповідних організаційних та організаційно-правових формах (функціонально-діяльнісний критерій. – *Авт.*);

– по-четверте, важливим праксеологічним наслідком профільної діяльності держави виступає те, що вона відповідає перед людиною за свою діяльність, – тобто фактично виникає системний комплекс взаємних облігаторних зобов'язань між людиною і державою, в основі якого лежать, з одного боку, права і свободи, а також екзистенційні настанови існування людини, а з іншого – цілеспрямована, телеологічно обґрунтована, раціонально вивірена, формалізована, належна, – тобто така, що реалізується уповноваженими органами і посадовими або службовими особами держави, правова, а саме така, що реалізується в межах завдань і функцій держави, компетенційних повноважень її органів, посадових і службових осіб – щодо супроводження та забезпечення прав і свобод людини. Своєю чергою, держава очікує від людини адекватної поведінки щодо виконання своїх нормативних настанов і модифікації її поведінки відповідно до них (облігаторний критерій. – *Авт.*);

– по-п'яте, треба визначити ціннісний підхід прав і свобод людини через закріплення конституційного положення, що їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави, – тобто мова йде про дуже складний і системний комплекс повноважень держави, які через формування системи горизонтально-

вертикальних управлінських і компетенційних зв'язків органів держави, їх легалізацію і реалізацію, з наступною легітимацією з боку людини та її асоціації, включаючи й інституції громадянського суспільства, – визнають та визначають таку діяльність як загальну цінність, скеровану на досягнення соціально і державно важливих результатів (аксіологічний критерій. – *Авт.*);

- по-шосте, системний підхід до наведених вище настанов наводить нас до визначення і розуміння рольових позицій держави щодо людини, її екзистенційних характеристик, її прав і свобод в контекстуалізації їх загального або спеціального захисту, феноменологія якого виникає не тільки об'єктивно, а й закономірно, бо іноді людина потребує не лише захисту своїх прав і свобод, а й захисту від самої держави, від її органів та їх посадових і службових осіб. Тому саме Конституція покликана закріпити універсальні права людини на захист через утвердження та забезпечення її прав і свобод (правозахисний критерій. – *Авт.*);

– по-сьоме, наведені настанови носять імперативно-загальний характер, тобто спочатку вони визначають генеральну і стратегічну лінію поведінки держави стосовно людини та її прав і свобод, а потім фактично вказують, що така поведінка Української держави повинна стосуватися всіх фізичних осіб, незалежно від їх правового стану (громадянства, іноземства, апатридіства, біженства тощо), інших найважливіших соціальних індивідуально-групових і індивідуально-колективних ознак-цензів (раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками – віку, національності, статевої орієнтації тощо) та наявності політико-правових зв'язків з патримоніальною державою або державою знаходження (загально-суб'єктний критерій. – *Авт.*);

– по-восьме, наведені настанови, що фактично створюють управлінсько-нормативний алгоритм для існування, функціонування, розвитку і вдосконалення демократичної правової державності в умовах фундаментальної екзистенційної трансформації [159, с. 6], коли фактично функціонують і превалюють складні та суперечливі умови правової глобалізації (конвергенція, уніфікація, адаптація, рецепція, імплементація, трансформація тощо). Причому роль таких

трансформаційних факторів є настільки великою, що на думку одного із дослідників політико-правових процесів у світі – Л. Даймонда зі Стенфордського університету, «Ми десятиліттями не бачили нічого подібного. Ми не знаємо, куди це нас приведе. Ми не уявляємо, наскільки все серйозно». Ці слова, які найбільш влучно відображають не лише розгубленість, що панує серед фахівців, бо світ вже зараз переживає період «реcesії демократії» [160] в контекстуалізації відповідного демонтажу державності та державного суверенітету, але й відповідний оптимізм, бо в умовах таких турбулентних змін світ залишає в якості морально-нормативних орієнтирів права і свободи людини, котрі, безумовно, уявляють собою конституційні цінності як конкретної держави, так і цивілізаційні (тобто міжнародного співтовариства держав), що знаходять прояв у МПС (трансформуючо-аксіологічний критерій. – *Авт.*).

Отже можна зазначити, що наукові дослідження сутності прав і свобод є можливими після ретельного аналізу змісту питання, логічного перегляду всіх нюансів та аспектів, оскільки права і свободи, висвітлені в Конституції, є цілісною та сталою системою. Однорідність змістовного функціонально-діяльнісного наповнення конституційних прав є головним критерієм під час їх класифікації, тоді як різні літературні джерела надають найрізноманітніші ознаки класифікації. Якщо брати до уваги однорідність змісту, то система конституційно-правового статусу особи виокремлює наступні права і свободи: громадянські (особисті), економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні тощо.

Правова теорія та практика утворення прав і свобод на державному рівні в громадській та особистій сфері розглядаються, перш за все, як можливість людини усвідомлено і самостійно приймати рішення без участі держави, незалежно та вільно. Ці права є основними та основоположними, оскільки, по-перше, покликані забезпечити реалізацію екзистенційних потреб людини, а по-друге – забезпечити статус людини як повноправного члена соціуму у функціонально-діяльнісному його розумінні.

Згідно Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка зафіксувала положення, що «люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах;

суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі» (п. 1), держава вже апіорі повинна визнавати за людиною правовий статус – у вигляді її загальної правосуб'єктності, та всіляко його охороняти, захищати, сприяти його реалізації та гарантувати останню.

Отже, метою будь-якого політичного об'єднання залишається збереження прав людини, природних і невід'ємних, серед яких – свобода, власність, безпека, опір гнітові тощо (п. 2). Саме вони фіксуються у цій Декларації як природні та невід'ємні права людини, на чому ми окремо акцентуємо увагу, оскільки саме цей аспект викладає всю сутність прав людини.

Враховуючи на найважливіше значення більшості особистих прав і свобод для існування людини як істоти, що володіє ідентифікаційними особистісними ознаками, вони є абсолютними за характером і природними. А звідси, їх не можна скасувати, обмежити чи змінити.

Конституція України закріплює низку особистих прав і свобод людини й громадянина, першим з яких є безпосереднє право на життя, що у ст. 27 Конституції сформульовано як невід'ємне право на життя.

Крім того, в Основному Законі держави закріплюється системний комплекс особистих прав і свобод, який логічно і об'єктивно витікає з права людини на життя, пристосовуючи це право до реалізації нею поведінкових настанов в умовах існування і функціонування державно організованого суспільства, а саме – право:

- на захист свого життя і здоров'я (ст. 27);
- на життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27);
- на повагу до своєї гідності, включаючи захист від поведінки чи покарання, що її принижують (ст. 28);
- на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- бути невідкладно повідомленим про мотиви свого арешту чи затримання (ст. 29);
- захищати себе особисто від моменту затримання, користуватись правовою допомогою захисника (ст. 29);
- оскаржити затримання в суді (ст. 29);

- на недоторканність житла (ст. 30);
- на таємницю особистого листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо (ст. 31);
- на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32);
- ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях з відомостями про себе, які не вважаються державною або іншою таємницею, захищеною законом (ст. 32);
- на спростування через суд недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї (ст. 32);
- вимагання вилучення будь-якої інформації (ст. 32);
- на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації (ст. 32);
- вільного вибору місця проживання (ст. 33);
- на свободу пересування (ст. 33);
- вільно залишати територію держави, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33);
- на повернення в Україну громадян України у будь-який час (ст. 33);
- на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35);
- на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49);
- на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування шкоди, завданої порушенням даного права (ст. 50);
- на вільне укладання шлюбу (за взаємною згодою жінки і чоловіка) (ст. 51);
- на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства тощо (ст. 51);
- звертатися до міжнародних органів і установ, членом або учасником яких є Україна, у випадку використання всіх національних засобів правового захисту (ст. 55);
- на судовий захист, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55);

- захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань засобами, не забороненими законом (ст. 55);
- на відшкодування державою та органами місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними повноважень (ст. 56);
- знати як власні права, так і обов'язки (ст. 57);
- на звільнення від відповідальності за діяння, які не визнавалися законом як правопорушення на час їх вчинення (або заборона зворотної сили закону) (ст. 58);
- на правову допомогу (ст. 59);
- не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60);
- на заборону повторного притягнення до юридичної відповідальності (ст. 61);
- на презумпцію невинуватості та на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої у випадку безпідставного засудження (ст. 62);
- на звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (що є гарантією проти самообвинувачення) (ст. 63);
- на захист (ст. 63).

Конституція та закони України встановлюють певні кваліфікаційні вимоги, не порушуючи принципів рівності, визначених в даному акті (ст. 24). Усі громадяни, якщо вони відповідають кваліфікаційним вимогам, визначеним законодавчо, мають право обіймати ті чи інші посади.

Першим правом, яке вважається основним, є право на життя. Це право невід'ємне і невідчужуване, загальне і універсальне, вічне і незмінне, природжене і природне тощо.

Його реалізація здійснюється безпосередньо й об'єктивно, маючи однакову силу в усіх куточках світу. Перший раз право на життя в сучасному його трактуванні було визначено і закріплено в Декларації незалежності США 1776 року.

Варто підкреслити, що сьогодні ми можемо розглядати право на життя в кількох аспектах. Перш за все, воно є природним правом, оскільки існувало у первісні часи, задовго до появи державних утворень як таких (онтологічна ознака. – *Авт.*). По-друге, завдяки феноменології життя людина здійснює та реалізує свій життєвий цикл (екзистенційна ознака. – *Авт.*). По-третє, це найважливіша властивість живої істоти, якою є людина (імперативна ознака. – *Авт.*). По-четверте, це право є природженим, тобто виникає з часу народження людини (кваліфікуюче-темпоральна ознака. – *Авт.*). По-п'яте, воно невід'ємне й невідчужуване, і це – його базова ознака (імперативно-конститууюча ознака. – *Авт.*). По-шосте, право на життя реалізується у своїх загальних та універсальних аспектах в умовах повсякденності (універсально-повсякденна ознака. – *Авт.*). По-сьоме, це право людина реалізує переважно в рамках локального соціуму (соціально-топосна ознака. – *Авт.*). По-восьме, всі люди загалом і кожна людина зокрема володіють даним правом (індивідуально-групова інтерсуб'єктивна ознака. – *Авт.*). По-дев'яте, тут не має бути ніякої дискримінації, бо право на життя є вічним і незмінним, всюди має однакову силу, здатну реалізовуватись безпосередньо, без будь-яких правових актів (вільно-дискурсивна ознака. – *Авт.*). По-десяте, це право здійснюється незалежно від волі людей (об'єктивна ознака. – *Авт.*). І, нарешті, по-одинадцяте, право на життя реалізується в межах життєвого циклу людини, тобто повсякденного життя індивіда, яке, на думку Е. Еріксона, складається з восьми стадій: 1) дитинства (момент народження. – *Авт.*); 2) раннього дитинства; 3) віку 4–5 років; 4) віку з 6 років до початку періоду статевого дозрівання; 5) підліткового періоду; 6) юності; 7) дорослого періоду; 8) похилого віку [161]. Причому кожному з наведених періодів відповідають специфічні для нього потреби, життєві устремління, інтенції, атитюди, інтереси.

Отже, людина отримує право на життя в момент свого народження. На сьогоднішній день не існує загальновизнаного правового визначення терміну «людина». Зазначаючи, що проблематика прав і свобод людини у повсякденному житті набула спрощеного та ординарного розуміння, завдяки чому поза нею залишається багато проблем, які дають можливість з онтологічних позицій

визначити її неминуще значення для стабільного існування та функціонування конкретної особистості, соціуму і держави, а також їх сталого розвитку в належних умовах соціально-політичної та соціально-економічної злагоди, дослідник Б. Кофман зауважує, що однією з таких проблем є проблематика визначення характеристики поняття «людина» з позицій сучасного конституційного права, що є не тільки опорною, але й має імперативно-функціональну характеристику щодо інших проблем і питань існування та функціонування як сучасної державності в її демократично-правовій моделі, так і міжнародної спільноти держав [162, с. 117–118].

Дійсно, виступаючи складним біосоціальним феноменом суспільства і держави, людина володіє численними характеристиками, що дають їй можливість активно впливати на соціальні та державотворчі процеси. Втім, ми можемо знайти ознаки, притаманні лише людині: жива істота, яка є самостійно існуючим організмом (біологічним та суб'єктом соціуму), що становить цілісність фізичного, духовного, природного, соціального, успадкованого, надбаного за життя тощо. Разом з тим доцільно згадати, що правові норми, які стосуються права на життя, сформульовано заради уникнення згадки про сам момент утворення даного права.

Це особисте право належить до першого покоління людських прав. Теперішні норми міжнародних прав, які вимальовують право на життя, називаються нормами звичаєвого характеру. Вони є імперативними, а отже, не допускається ніякого відхилення від них. Водночас це право не є абсолютним, оскільки існує таке поняття, як смертна кара, що є винятком із права.

Отже, право на життя стало фундаментальним природним правом людини, яке закріплюється різноманітними міжнародно-правовими документами про права людини не тільки на універсальному, але й на регіональному рівнях. Все це безпосередньо вплинуло і на національну імплементацію цього найважливішого права людини у вигляді МПС.

Загальна декларація прав людини 1948 року в ст. 3 передбачає наступне: «...кожна людина має право на життя, на свободу і особисту недоторканність». Отже, даний документ не тільки проголошує це право окремо, не тільки

усвідомлено поширює його на невизначене коло неперсоніфікованих суб'єктів, а й пов'язує його в єдиний комплекс із правами на свободу й особисту недоторканність, що трансформує сукупність наведених прав у своєрідний екзистенційний системний комплекс прав імперативного характеру, яким повинні володіти всі фізичні особи без винятку.

Своєю чергою, Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року зазначає у ст. 2, що право на життя захищається законом, тому жодна людина не може бути умисно позбавлена його.

Аналогічні положення, що містяться в різноманітних міжнародно-правових актах щодо зазначеного права, знайшли своє відображення і в Конституції України. Так, у преамбулі цього акту вищої юридичної сили стверджується, що держава забезпечує права і свободи людини, гідні умови її життя. Ст. 3 Конституції України стверджує, своєю чергою, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Стаття 27 Конституції проголошує, що кожна людина володіє невід'ємним правом на життя, тому ніхто не може бути позбавлений життя свавільно. Втім, необхідно зазначити, що змістовне наповнення терміну «свавільно» є досить неоднозначним, бо включає і розуміння дії необмеженої влади, і відсутність законності та справедливості, а також самовілля, схильність діяти на власний розсуд, незважаючи на волю й думку інших людей, – тобто такий, що суперечить установленим законам, позбавлений справедливості, беззаконний тощо [163].

Частина 1 ст. 6 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року, який був ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року [164], стверджує, що термін «свавільно» вказує на основне правило, згідно з яким «право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Держави, які не скасували смертну кару, допускають твердження, згідно якого «смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону», про що стверджується у наведеному Міжнародному пакті.

Треба зазначити, що після проголошення Україною державної незалежності сфера застосування смертної кари у темпоральному розумінні поступово зменшувалась. Ще раніше, в рамках Союзу РСР, смертна кара передбачалась в багатьох статтях Кримінального кодексу Української РСР. Згідно Закону України від 17 червня 1992 року [165] смертна кара була скасована у разі здійснення злочинів, які визначались як зрада Батьківщини (ч. 1 ст. 56), а також шпигунство (ст. 57) і бандитизм (ст. 69). Перестали застосовувати санкцію у вигляді смертної кари за наступні злочини:

- дезорганізація роботи виправно-трудових установ (ч. 2 ст. 69-1),
- виготовлення та збут підроблених грошей і цінних паперів (ч. 2 ст. 79);
- порушення правил про валютні операції (ч. 2 ст. 80);
- розкрадання державного та громадського майна в особливо великих розмірах (ст. 86-1);
- згвалтування (ч. 4 ст. 117);
- угон повітряного судна (ч. 3 ст. 217-2) тощо.

Такі зміни було запроваджено в результаті системного вивчення світового та українського досвіду, який свідчив, що смертна кара не виправдовує себе як ефективний засіб боротьби зі злочинністю і не стримує подальші злочини, навіть не зменшує їх кількість. Отже, як міра покарання вона не є актуальною і потребує усунення у значній кількості випадків.

Вступ України до Ради Європи у 1995 році (далі – РЄ) також вплинув на факт скасування смертної кари, бо наша держава під час свого вступу до РЄ урочисто взяла на себе зобов'язання встановити мораторій на виконання смертної кари, який мав набрати сили з моменту її вступу до цієї організації (Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПА РЄ) щодо заявки України на вступ до РЄ від 26 вересня 1995 року [166]). ПА РЄ мала досить тверду позицію, яку висвітлила в Резолюції від 27 січня 1998 року № 1145 «Виконання Україною смертних вироків» [167], де в п. 1 прямо посилається на Висновок № 190 від 1995 року. В ньому, по-перше, зафіксовано, що Україна зобов'язується «ввести мораторій на виконання смертних вироків, що набирає чинності з моменту вступу».

Але після вступу до РЄ 9 листопада 1995 року Україна ще не запровадила необхідний мораторій на виконання смертного вироку. По-друге, в подальшому ПА РЄ отримала офіційне підтвердження, що протягом 1996 року було страчено 89 осіб, а також виконання смертних вироків продовжувалося після 29 січня 1997 року, – за цей час (протягом 1997 року) було виконано не менше 13 смертних вироків. Отже, було прямо порушено низку зобов'язань, які Україна взяла а себе після вступу до РЄ, в тому числі порушення Резолюції Комітету з правових питань і прав людини ПА РЄ № 1112 від 1997 р. «Про дотримання Україною зобов'язання, взятого при вступі до Ради Європи, щодо введення мораторію на виконання смертних вироків» [168].

Результатом констатування такого стану справ стало попередження України з боку ПА РЄ (Резолюція № 1145 «Виконання Україною смертних вироків» від 27 січня 1998 року), що у випадку подальшої відсутності мораторію на виконання смертних вироків буде розглядатись питання про скасування усіх повноважень парламентської делегації України. Це могло надовго дискредитувати державу на міжнародній політичній арені, і такого розвитку подій не можна було допустити.

Тому Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (Справа № 1-33/99) [169] положення ст. 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Доцільно підкреслити визначення урядів держав-членів РЄ, що право на життя кожної людини охороняється законом. Це положення було закріплено в Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, хоча при його ухваленні до уваги було взято положення Загальної декларації прав людини 1948 року. Необхідно зазначити, що прийняте рішення відповідало статутним цілям РЄ,

бо її метою є досягнення єдності між всіма її учасниками з найважливіших питань гуманітарного співробітництва, а основним засобом досягнення даної мети і є забезпечення та подальше здійснення прав і основних свобод людини. Держави-члени РЄ прийняли рішення, що людина може бути умисно позбавлена життя лише за вироком суду, який виноситься після визнання вини особи у вчиненні злочину, за умов, коли закон передбачає саме таке покарання.

Серед виключень стосовно позбавлення життя є такі, які не порушують ст. 2 (1) Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Якщо позбавлення життя відбувається внаслідок виключно необхідного застосування сили під час захисту особи від незаконного насильства, або під час здійснення законного арешту, для запобігання втечі особи, яка утримується під вартою законно, або під час вчинення правомірних дій для припинення повстання чи заворушення, – то наведені обставини не порушують вищезазначену статтю.

Після прийняття Конституції України 1996 року соціально-правова ситуація в державі дещо змінилася. У першій же статті Конституції Україна проголошується соціальною, демократичною і правовою державою. Життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека людини визнаються вищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Отже, смертна кара як вид покарання перестає відповідати нормам, визначеним у положеннях Конституції України. Крім того, як вид покарання смертна кара суперечить ст. 28 Конституції, яка відображає положення, зазначене в ст. 3 Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року, і в якій говориться, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню».

Крім того можна констатувати, що на конституційному рівні право на життя має досить високий рівень нормативно-правового супроводження і забезпечення, що створює досить ефективний рівень охорони, захисту, реалізації та гарантування цього права. Так, закріплюється, що право на життя є невідчужуваним і непорушним, належить людині від самого народження. Воно захищається державою і є невід'ємним (ст. 21 та ч. 1 ст. 27 Конституції України). В Конституції

України також проголошується, що права і свободи конституційного характеру, серед яких і право людини на життя, гарантовані та не можуть бути скасованими (ч. 2 ст. 22 Конституції України). Держава не може звужити або змінити зміст і обсяг наявних прав і свобод за умов внесення змін або прийняття нових законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України). Крім того, до Конституції України не можна вносити зміни, які передбачають звуження або скасування прав і свобод людини (ч. 1 ст. 157 Конституції України).

Зміст положення, викладеного в ч. 2 ст. 22 Конституції України, передбачає, що держава добровільно бере на себе обов'язок гарантування конституційних прав і свобод, серед яких і право людини на життя. При цьому держава утримується від прийняття тих чи інших актів, які можуть призвести до скасування конституційних прав і свобод. Отже можна зробити висновок, що держава може позбавити людину життя через застосування покарання у вигляді смертної кари, – у тому числі в межах положень, які визначаються законом, а це є прямим порушенням власних конституційних настанов, оскільки скасовує невід'ємне право людини на життя, що суперечить Конституції України.

Варто підкреслити, що право на життя має системно-комплексний характер, тому Конституція України розкриває його в багатьох своїх положеннях, серед яких – заборона катування, покарання або поводження, яке є жорстоким, нелюдським або принижує гідність. Крім того, забороняються медичні, наукові та інші дослідження на людині без отримання згоди з її боку.

Опосередковано право на життя забезпечується через низку інших зафіксованих у Конституції України прав: так, забезпечується право на належні умови праці, безпечні та здорові згідно з санітарними та медичними нормами (ст. 43 Конституції України), право на охорону здоров'я людини (ст. 49 Конституції України), безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України) тощо. Кожна особа має повне право розвивати особистість, право на свободу та безпечне життя. Цих прав не можна позбавити лише при виконанні законних процедур за умов, визначених заздалегідь законом.

Якщо держава буде орієнтуватися на перелік цінностей, які визначено у Конституції, то основну увагу необхідно приділити забезпеченню безпечних умов існування кожної людини. Держава повинна створити всі необхідні умови, які би унеможливили злочини, забезпечуючи життя, здоров'я, волю та гідність кожної особи.

До особистих прав людини належать й інші конституційні права. Так, відповідно до ст. 33 Конституції України кожна особа, яка перебуває на території держави на законних підставах, має право на вільне пересування, може обирати місце проживання, вільно залишати територію держави. Винятком є обмеження, які встановлюються законодавством. Крім того, громадяни України мають право повернутися на територію України в будь-який час.

Системний аналіз наведених конституційних положень свідчить, що Основний Закон держави Україна закріплює всі права людини, які передбачаються у низці міжнародно-правових актів, що є імplementованими в національну систему законодавства та є національними законодавчими актами, – серед них:

- Загальна декларація прав людини 1948 року (ст. 13);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ст. 12);
- Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року;
- Протокол № 4 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року (ст. 2–5);
- інші міжнародно-правові акти.

У державі існують і функціонують уповноважені органи судової влади, які покликані реалізувати значну частину повноважень держави, забезпечувати дотримання законності, здійснення правосуддя, охорону й захист конституційних права і свобод людини та кожного громадянина держави. Останнім часом, з розвитком правової культури населення, все частіше громадяни України звертаються до власного конституційного права на судовий захист, передбачений у ст. 55 Конституції України. Відбуваються численні оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо.

Особливо слід звернути увагу на ст. 28 Конституції України, де на підставі міжнародних стандартів прав людини закріплено норму, згідно якої ніхто не може піддаватись катуванню, поведженню або покаранню, яке є жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність людини. Ця стаття також містить норму стосовно заборони проведення над людиною медичних, наукових та інших дослідів без її згоди на це. Треба зазначити, що наведені конституційні положення фактично дублюють зміст міжнародної норми, що викладена в ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 року (документ ООН/PES/217 A), а також ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 року (документ ООН A/RES/2200 A (XXI)).

Вже зазначалось, що Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 року, в якій забороняються катування та інші поведження й покарання, які є жорсткими, нелюдськими та такими, що принижують гідність людини, була ратифікована Україною в 1987 році [170]. Положення Конвенції розвивають та уточнюють галузеві стандарти міжнародного характеру в цій галузі. Отже, Україна визнає дефінітивне визначення «катування», що міститься в тезаурусі цієї Конвенції (ст. 1) та означає будь-яку дію, під час якої особі заподіюється сильний біль або страждання, фізичне або моральне, метою чого є отримання від даної або від третьої особи відомостей або зізнання, покарання її за власні дії або дії третьої особи, в тому числі за такі, в яких вона підозрюється, з метою залякування або примусу. Також сюди включається будь-яка причина, що ґрунтується на будь-якій дискримінації, в тому числі у випадках, коли біль або страждання заподіюють державні посадові особи або інші офіційні особи, з їх підбурювання, відома або мовчазної згоди.

Всі випадки катувань розглядаються державними органами як злочин згідно з кримінальним законодавством держави.

У ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачено свободу особи від катувань та поведження і покарання, жорсткого, нелюдського та такого, що принижує її гідність. Україна з 1995 року є учасником

даної Конвенції з відповідними застереженнями [171], але дотримується її основних положень. Крім того, 24 січня 1997 року Україною ратифікована Європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (1987) [172]. Хоча вона і не містить дефінітивного визначення катування, але передбачає дієві міжнародні механізми процесуального характеру та шляхи реалізації ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини 1950 року, перевірені часом і міжнародним досвідом.

Отже, резюмуючи можна зазначити, що особисті або громадянські права і свободи людини в процесі їх реалізації треба оцінювати як такі, що мають більш індивідуальний характер, бо за своїм змістом, онтологією, аксіологією, праксеологією, нарративним спрямуванням, конотацією, контекстуалізацією мають одноосібний, особистісний характер. Вони здебільшого є запозиченими із міжнародно-правових актів універсального характеру та виступають як МПС. За допомогою їх посередництва підкреслюється найвища соціальна цінність людини (особистості) у тій чи іншій державі, її життя, цінність її прав і свобод тощо.

3.3. Політичні права і свободи громадян у конституційному праві України та їх відповідність міжнародним правовим стандартам

Громадяни держави беруть участь у формуванні та розвитку суспільства не тільки в його соціальній сфері, а й у сфері владно-правових відносин, що виникають між державою та її громадянами. Умови і мета такої участі окреслюються в політичних правах, за допомогою яких формується, функціонує та здійснюється публічна влада, – причому як публічна державна влада, так і публічна самоврядна (муніципальна) влада у формі місцевого самоврядування [173, 174, 175, 176].

Публічна політика держави реалізується завдяки політичному праву як такому. Як політичні, так і громадянські права покликані виражати та проявляти «негативну» свободу, оскільки вони вимагають від держави утримання від

постійного втручання в межі особистої свободи, створюючи умови для участі громадян у щоденному політичному житті держави [177, с. 167]. Отже, на наш погляд, йдеться про складний системний комплекс можливостей людини діяти в рамках державно організованого соціуму власним чином, на свій розсуд, виходячи із власних устремлінь, інтенцій, потреб, атитюдів та інтересів, з метою реалізації своїх суб'єктивних настанов. До речі, можуть становити інтерес правові наслідки такої поведінки, – якщо людина, діючи у сфері громадянських прав, розраховує на настання відповідних правових наслідків тільки щодо себе, то діючи у сфері політичних прав, які мають суттєве публічне-правове підґрунтя, вона може спричинити правові наслідки не лише для себе, а й для широкого кола неперсоніфікованих фізичних суб'єктів, що є громадянами даної держави (особливо це проявляється у виборчому або в референдному процесах).

Слід констатувати, що громадянські й політичні права набули сучасного формулювання під час численних буржуазно-демократичних революцій у європейських державах, і частково після завершення боротьби за власну незалежність Сполучених Штатів Америки. Державна влада не контролювалась, практично, ніякими законодавчими актами та органами, і нові політичні права скеровувались на приборкання наявного свавілля. Програмною вимогою було обмеження державного етатизму через невтручання держави у сферу свободи й автономії людини, і держава зобов'язувалась виконувати цю умову. Це стало можливим тоді, коли відбувся розподіл влади і затвердився принцип рівності громадян перед чинними законами, незалежний від їх соціального стану [178, с. 243].

Чинна в нашій державі республіканська форма правління передбачає проведення демократичних виборів для формування органів публічної влади. Через використання демократичного інституту виборів, відповідно до ст. 3 Виборчого кодексу України 2019 року [179] в Україні проводяться такі типи виборів з обранням наступних посад:

- 1) вибори Президента України;
- 2) вибори народних депутатів України;

3) місцеві вибори:

- а) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (не проводяться з моменту окупації території Криму військами Російської Федерації в 1914 році. – *Авт.*);
- б) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради;
- в) вибори сільського, селищного, міського голови;
- г) вибори депутатів районної ради;
- г) вибори депутатів обласної ради;
- д) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворено районні у місті ради).

Важливим аспектом політичних прав громадян держави є їх участь у громадських формуваннях, у тому числі політичного характеру – в політичних партіях. Відповідно до ст. 36 Конституції України, її громадяни мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Конституція України (ч. 2 ст. 36) встановлює, що членами політичних партій можуть бути тільки громадяни України. Причому ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій, які всі є рівними перед законом.

Системне тлумачення політичних прав людини і громадянина дає змогу констатувати їх системно-комплексний характер і взаємозв'язок з іншими правами – особистими, економічними, соціальними тощо. Спостерігається наявність взаємного зв'язку генетичного та діалектичного характеру між самими політичними правами та іншими правами, що належать до інших груп прав людини і громадянина, наприклад, між правом громадянина на участь у виборах та між його правом на свободу вираження своєї точки зору; між правом на участь у

громадських заходах (зборах, мітингах, походах, демонстраціях – ст. 39 Конституції України) та правом на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, вільний збір, зберігання, використання і поширення інформації різним чином – усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34 Конституції України).

Одним із найважливіших політичних прав громадян України виступає їх право на участь у керуванні державними справами. Воно легалізовано у ст. 38 Конституції України і носить системний характер, бо містить у собі право громадян: а) на участь у референдумах – всеукраїнських або місцевих; б) вільно обирати, бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування; в) на рівний доступ до державної служби і служби в органах місцевого самоврядування.

У Резолюції 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН «Скликання міжнародної конференції з питання про свободу інформації» від 14 грудня 1946 року [180] говориться, що «свобода інформації є основним правом людини і критерієм усіх інших свобод». Своєю чергою, як уже зазначалось, Конституція України у ст. 34, гарантуючи будь-кому право на свободу думки і слова, дозволяючи вільно виражати свої погляди і переконання, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, – тлумачить це право системно і комплексно, визначає не лише варіанти об'єктів інформації, але й засоби її розповсюдження та діяльнісні характеристики і поведінкові настанови фізичних осіб. Тому при визначенні політичного характеру таких настанов вони повинні торкатися тільки громадян України, в інших випадках – всіх фізичних осіб, що законно перебувають на території нашої держави.

Наведене конституційне положення (ст. 34 Конституції України) цілком відповідає ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 року, причому дублювання положень зазначених міжнародних документів є свідомим прямої рецепції міжнародних норм, тобто є МПС, котрі завдяки національним механізмам

імплементатії набули силу норм національного конституційного права, що забезпечує їх виконання на території нашої держави.

Необхідно підкреслити, що наведене право людини і громадянина, яке є МПС, отримало більш детальну конкретизацію та тлумачення на рівні національного законодавства України. Так, відповідно ст. 5 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року [181] кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. При цьому реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Уявляє науковий і праксеологічний інтерес встановлення й тлумачення державою гарантій реалізації права на інформацію, що, з одного боку, забезпечується: а) створенням механізму реалізації права на інформацію; б) створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; в) обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; г) обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; ґ) здійсненням державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; д) встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію, – тобто встановленням необхідності здійснення організаційних форм діяльності, а також здійснення суб'єктами владних повноважень конкретних діяльнісних і поведінкових настанов. А з іншого боку – повним відтворенням у п. 2 ст. 6 тексту профільного Закону нормативних положень ч. 3 ст. 34 Конституції щодо обмежень права на інформацію, а саме: «Право на інформацію може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав

інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Важливим каналом комунікативної взаємодії між людиною та публічною владою виступає право кожної особи спрямовувати індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, а також звертатися до них особисто, що закріплено в ст. 40 Конституції України.

Взаємний характер цього права підкреслює його кореспондуюча парадигма – органи публічної влади, своєю чергою, зобов'язуються розглядати звернення та надавати обґрунтовану відповідь у строки, встановлені законом. Отже можна стверджувати, що сутнісний зміст цієї конституційної норми міститься не тільки в організації системи комунікативної взаємодії в системі координат «людина – публічна влада», а й у створенні системи оперативної допомоги для кожного в реалізації власних конституційних прав, створенні можливості законно їх захищати.

Чинне законодавство України, зокрема Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року [182], більш детально, з акцентуацією на організаційну та процедурно-процесуальну складові врегульовує проблему практичної реалізації права кожного вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту, пропозиції про поліпшення діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії як посадових осіб, так і державних, громадських органів громадянами України. Таке право надається їм Конституцією України.

Варто звернути увагу на суб'єктний склад осіб, що можуть бути суб'єктами звернення відповідно до цього закону (ст. 1), – це насамперед громадяни, а також особи, які не є громадянами України, але законно перебувають на її території, – отже, вони мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами.

Під зверненнями таких осіб слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги (ст. 3).

Слід зупинитися на появі якісно нових форм у сфері звернення громадян, що відповідають світовій практиці та рівню науково-технічного прогресу в державі. Так, 2 липня 2015 року Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року було доповнено ст. 23-1, де зазначено новий інструмент звернення – електронну петицію. Так, громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний вебсайт органу, якому вона адресована, або через вебсайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

Президент України 28 серпня 2015 року видав Указ «Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України», відповідно до якого на сайті глави держави запрацював спеціальний канал для електронних петицій [183].

Треба акцентувати увагу, що поряд із законодавчим закріпленням інституту електронних петицій і встановленням організаційно-правових вимог щодо їх подання Президент України забезпечив ґрунтовний нормативний порядок розгляду поданих на його ім'я петицій. Це відбулося, як вважаємо, не лише завдяки високому рівню законопроектної (нормопроектної) роботи щодо регламентації цього питання, а й завдяки накопиченому досвіду стосовно інституту петицій в іноземних державах та міжнародних організаціях.

Разом з цим, на думку представників конституційно-правової доктрини, існує ряд законодавчо невирішених питань – по-перше, це питання термінологічного характеру – вимагає свого дефінітивно-нормативного визначення поняття «електронна петиція»; по-друге, це питання змістовного наповнення документу через його формалізацію, тобто потребує розширення перелік вимог до самого змісту електронних петицій, які б попереджали можливість внесення тотожних або аналогічних за змістом пропозицій. По-третє, це питання організаційно-процедурного характеру – наразі законодавством України встановлено, що електронна петиція, яка у встановлений строк не набрала підтримки необхідної кількості голосів, після завершення строку збору підписів на підтримку розглядається як звернення громадян відповідно до Закону «Про звернення

громадян», – однак не вирішено питання щодо механізму реалізації петицій, які будуть розглядатися як індивідуальні звернення. По-четверте, іншим питанням, яке потребує організаційно-правового вирішення, є ризик голосування одних і тих же осіб з різних електронних адрес, що спотворюватиме репрезентативність даних збору підписів на підтримку електронної петиції [184, с. 113].

Наявність таких недоліків не є чимось надзвичайним, бо для України інститут електронних петицій є порівняно новим інструментом демократичної взаємодії.

У семантичному розумінні термін «петиція» походить від лат. *petitio* – «вимога», «прохання», «домагання». У вітчизняній юридичній науці традиційно він визначається як колективне письмове звернення громадян з того чи іншого питання, яке подається главі держави чи іншим органам державної влади та місцевого самоврядування [185, с. 513]. Разом з цим, офіційного законодавчого визначення терміну «петиція» на сьогодні не існує.

Досліджуючи історичну ретроспективу виникнення конституційного права на звернення до органів публічної влади необхідно констатувати, що його батьківщиною виступає Велика Британія, на території якої воно було вперше закріплено юридично як право на петиції. «Біль про права» 1689 року передбачав «необмежене право підданих звертатися з клопотаннями до короля», причому будь-яке затримання і переслідування за таке клопотання визнавалося незаконним [186, с. 39].

Проголошене під час англійської революції XVII ст. право петиції було реалізовано і законодавством Великої французької революції XVIII століття. Конституція Франції від 3 вересня 1791 року наділила кожного як правом природним і громадянським «свободою звертатися до встановлених органів влади з петиціями, підписаними окремими громадянами» [186, с. 98].

Досягнення англійської революції XVII ст. вплинули і на конституційно-правовий розвиток США, бо перша із десяти поправок, прийнятих до Конституції США 1787 року, встановлює «право звертатися до Уряду з петиціями про задоволення скарг». Більш того, зародження інституту народної законодавчої ініціативи в праві США пов'язано з прийняттям у 1715 році у штаті Массачусетс

закону, який закріпив право народної правотворчої ініціативи на місцевому рівні. У 1898 році аналогічна за змістом поправка була внесена до Конституції штату Дакота. Наразі інститут народної правотворчої ініціативи на регіональному рівні закріплено Конституціями 24 штатів США [187, с. 52–53].

У наш час право на звернення до органів публічної влади закріплено в конституціях різних держав світу (ФРН, Японія, Швейцарія, Румунія, Італія та ін.). Причиною такого кроку держав (щодо його закріплення в національному законодавстві) стало, по-перше, усвідомлення значущості даного права для громадян, а по-друге, визнання його ефективності в контекстуалізації інформування органів публічної влади про процеси, що відбуваються на рівні локального соціуму, і по-третє – можливість каналізувати соціальне невдоволення через оперативну і своєчасно отриману інформацію. Наведені характерологічні особливості права на звернення до органів публічної влади стали і причиною його запозичення міжнародним публічним правом через відповідну регламентацію та регулювання в низці міжнародних і регіональних документів.

Так, найважливішими міжнародними документами, що так чи інакше закріплюють право на звернення до органів публічної влади, є Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (обидва від 16 грудня 1966 року).

Загальна декларація прав людини закріплює за кожною людиною «рівне право на захист» (ст. 7), а також «право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами» (ст. 8); її ст. 19 проголошує, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення». Ці положення Загальної декларації дублюються і низкою статей Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [188], до якого 25 грудня 1990 року приєдналась Україна (вступив в силу для України 25 жовтня 1991 року) [189], передбачає механізм захисту індивідуальних прав. Отже, громадяни України отримали можливість подавати індивідуальні повідомлення (скарги) до Комітету з

прав людини ООН. Комітет з прав людини ООН, який почав функціонувати в 1977 році, а для України – в 1991 році, з березня 2006 року в рамках перебудови діяльності ООН, з метою підвищення її ефективності, згідно Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 3 квітня 2006 року № 60/251 [190] перетворено на Раду з прав людини в якості допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН. При цьому Асамблея повинна знову розглянути статус Ради протягом п'яти років. Рішення Ради мають рекомендаційний, а не обов'язковий для держав характер. Проте слід констатувати, що більшість рішень Комітету з прав людини державами виконувалась [191, с. 307–309].

Поява електронних петицій як засобу і форми колективного звернення громадян є новелою у світовій практиці, що детермінована цифровізацією та діджиталізацією, характерними для сучасного інформаційного суспільства. Вона отримала широкого розповсюдження завдяки порівняній легкості оформлення й подання через застосування новітніх телекомунікаційних засобів. Ця форма передбачає особливу процедуру реагування адресата у вигляді публічної відповіді на петицію та підтверджує свою соціальну дієвість не просто як форма оперативного реагування влади на потреби групи людей, об'єднаних інтересом до конкретної проблеми-питання, але і як ефективний механізм систематичного суспільного діалогу.

Наразі електронна петиція як інструмент електронної демократії передбачена правовими актами Ради Європи, зокрема Рекомендаціями CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи від 18 лютого 2009 року [192]. Враховуючи, що в Україні тривалий час не існувало дієвих механізмів комунікації громадян з органами влади, зокрема шляхом застосування інформаційно-комунікаційних засобів, законодавче встановлення інституту електронних петицій не тільки започаткувало новий для нашого суспільства та ефективний спосіб суспільного діалогу на постійній основі, але й, фактично, формує відповідні права людини як МПС у профільній сфері.

Вже зазначалось, що право громадянина на свободу об'єднання (свободу асоціацій), що належить до МПС прав людини, закріплено у ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 року. Але таке закріплення носить вельми умовний

та узагальнений характер і торкається лише двох аспектів цього права: а) права кожного на свободу асоціацій; б) права заборони примусу вступу до будь-якої асоціації. Водночас ст. 22 Міжнародного Пакту про громадянські й політичні права 1966 року тлумачить профільне право у більш широкому розумінні. Так: а) право кожної людини на свободу асоціації з іншими тлумачиться в більш широкому аспекті, бо до нього окремо включається право створювати профспілки і вступати до них для захисту власних інтересів; б) зафіксовано, що користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції; в) встановлено, що ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям.

На підставі Конституції України законодавець зробив право на асоціацію невід'ємним, його гарантує Конституція та законодавча база держави, яка сприяє розвитку активності у сфері політики й активності та формує внутрішню мотивацію людини, що витікає з факту її громадянства. Тут увага звертається, насамперед, на становлення внутрішньої мотивації людей та розвиток їх творчої ініціативи навколо впровадження в життя політичних та інших соціальних цінностей суспільства і держави, оскільки саме через це право формуються максимально рівні умови для діяльності різноманітних громадських об'єднань. Визначаючи в ст. 36 Конституції України рівне право всіх громадян на свободу об'єднання та створення політичних партій і громадських організацій, конституція фіксує, що саме вони є соціальним каналом для здійснення і захисту їх власних прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Тобто, фактично, по-перше, закріплюються наявність, потреба,

визнання, легалізація, захист, охорона і гарантування системи інтересів у громадян держави, а потім, по-друге, наводиться перелік організаційних інституцій, через які наведені вище інтереси можуть бути реалізовані.

Разом з тим, прямо в Конституції зазначається, що для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, захисту прав і свобод, охорони здоров'я людей встановлюються відповідні обмеження як ефективний механізм охорони феноменології державності та забезпечення гарантування її інституцій. Одночасно наводиться, що законодавство забороняє примусовий вступ у будь-які громадські об'єднання, а також обмеження у правах за належність або неналежність до тих чи інших політичних партій і громадських організацій. Отже, будь-які об'єднання громадян є абсолютно рівними перед законом.

Також громадяни держави можуть брати участь у професійних спілках, телеологічною домінантою чому є захист їх соціальних, економічних, трудових прав та інтересів. Всі професійні спілки вважаються громадськими організаціями, які покликані об'єднувати громадян за спільними інтересами, пов'язаними з їхньою професійною діяльністю. Частина 3 ст. 36 Конституції України прямо фіксує порядок утворення таких спілок: формуються без попереднього обов'язкового дозволу і заснуються на базі вільного вибору їх учасників. Крім того встановлено, що тільки закони України та Конституція можуть встановлювати обмеження стосовно участі у професійних спілках, а також фіксується рівність прав усіх професійних спілок перед законом.

У ст. 39 Конституції закріплено право громадян на мирні беззбройні збори і мітинги, демонстрації та походи. Це право також вважається невідчужуваним, непорушним, і гарантовано Основним Законом. Треба зазначити, що воно зафіксовано лише в номенологічному вигляді (шляхом найменування) у ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 року та у більш розширеному змістовному аспекті в ст. 21 Міжнародного Пакту про громадянські й політичні права 1966 року, хоча наведений аспект торкається: а) фіксації найменування такого права на мирні збори; б) визнання права на користування правом на мирні збори; в) фіксації

неможливості обмеження такого права; г) встановлення випадків, коли таке обмеження можливо тільки законом.

Особлива цінність права на мирні збори, причому як у змістовному, так і в процесуально-діяльнісному вимірюванні, полягає в тому, що саме воно виступає конституційною гарантією права на свободу світогляду та віросповідання громадянина, на свободу думки і слова, вільне вираження поглядів і переконань. Тому це право органічно і генетично пов'язано з правом людини використовувати та поширювати інформацію усно або письмово, а також в інші способи на власний вибір. А це, своєю чергою, інституційно забезпечує існування права на вільний і гармонійний розвиток власної особистості. Звідси витікає, що під час здійснення зазначених прав і свобод не повинно здійснюватися посягання на права і свободи інших людей, на їх честь і гідність.

Важливим інституціональним фактором у системному комплексі конституційних прав і свобод людини виступають її конституційні обов'язки. Так, згідно ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції та законів України. Отже, для того, щоб законно провести збори, мітинг, похід чи демонстрацію, громадяни обов'язково мають завчасно сповістити про це органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування.

Завдяки Конституції України 1996 року в державі покращилася ситуація з політичними правами і свободами громадян. Кожен громадянин України має гарантію виконання політичних прав і свобод:

- право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36);
- право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38); свободу мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39);
- право на звернення (ст. 40).

Водночас необхідно констатувати: незважаючи на те, що наведені права і свободи реалізуються у сфері публічно-власних відносин, є природним, що їх використання може обмежуватись законом у демократичному суспільстві у випадку об'єктивної необхідності. Так, ст. 37 Конституції містить заборону

створювати та провадити діяльність політичних партій і громадських організацій, якщо їх програмні цілі спрямовуються на ліквідацію незалежності України або на насильницьку зміну конституційного ладу, оскільки саме таким шляхом можуть бути порушені інші засади Конституції, в тому числі й право на життя, котре як гуманітарна домінанта демократичної правової державності лежить в основі всього законодавства.

До речі, базовим принципом політико-правової концепції народної влади в Україні ще донедавна було здійснення влади колективістськими методами. Згідно з таким підходом кожен окремий громадянин держави хоча і володів політичною владою, але тільки спільно з іншими громадянами. Головним суб'єктом повновладдя був народ – цілісна знеособлена одиниця. Представники конституційної доктрини вважали такий підхід досить однобоким і таким, що не міг не призвести до фактичного зниження ролі окремого громадянина, відсторонення його від здійснення влади. Такий стан справ був детермінований і тим, що система нормативних актів була лише формальною й умовною, закріплювала політичні права і свободи лише декларативно, хоча насправді була практично недієвою [193, с. 11–12].

Разом з тим, протягом останніх років у суспільній свідомості відбулись численні зміни об'єктивного характеру, обґрунтовані відповідною «відкритістю» світу, його інформатизацією та діджиталізацією, що потребувало відмови від застарілих підходів до оцінювання суб'єктивних прав і свобод людини (громадянина) у сфері політики. Сучасна наука конституційного права потребує визнання очевидного факту, що всі громадяни окремо є суб'єктами політичної, а точніше – публічної влади, а в підсумку – саме громадяни вирішують судьбу і питання систематичного оновлення публічної влади – як на рівні держави – у сфері публічної державної влади, так і на рівні місцевого самоврядування – у сфері публічної самоврядної (муніципальної) влади [194], що витікає із систематичного тлумачення ст. 5 Конституції України.

Звідси витікає, що нові підходи до розуміння взаємовідносин між громадянином, державою та її публічною владою обумовлюються не лише

потребою в корінних змінах оцінки правового змісту прав і свобод, але й в тому, що саме політичні права і свободи людини й громадянина потребують розроблення нової системи законодавчої бази, яка б відповідала новим формам демократичної участі людини в процесах державотворення, правотворення, локальної демократії (партисипаторна, деліберативна, агональна, агрегативна моделі демократії) [195; 196], регулювання їх на новітніх умовах і правомірних засадах.

Однак наведені процеси потребують повільної еволюції демократії, хоча, як вважає Ф. Шміттер, це не вдасться «без задоволення сподівань своїх громадян і без установлення прийняттого і передбачуваного кодексу правил для політичного змагання і співробітництва» [197, с. 187].

До такого кодексу правил у контекстуалізації вирішення основних проблем становлення української демократії повинні увійти наступні:

- зміцнення конституційних засад демократії – в контекстуалізації конституційного реформування;

- створення надійних гарантій еволюційного розвитку українського суспільства, які б виключали можливість соціальних потрясінь, забезпечували незворотний характер суспільних перетворень – у контекстуалізації широкого кола трансформації державної політики щодо провідних галузей економічного і соціального розвитку;

- забезпечення динамічного переходу до ринкової економіки як економічного фундаменту демократії – у контекстуалізації легалізації найбільш ефективних та апробованих іншими державами ринкових механізмів в економічній системі держави;

- обрання адекватної моделі демократичних перетворень – в контекстуалізації зберігання гуманістичного і гуманітарного потенціалу реформування.

Важливо усвідомлювати, що наведені правила одночасно є стратегічними умовами реформування не тільки політичної, а й економічної системи держави, що детермінує широкий фронт реформування, яке потребує нормативного (законодавчо, конституційно) супроводження і забезпечення.

Отже, реалізуючи на практиці комплекс конституційних прав і свобод людини і громадянина, держава, з одного боку, виконує свої міжнародно-правові зобов'язання, втілюючи МПС у норми національного законодавства, а з іншого – дає можливість розвиватись та вдосконалюватись людині й громадянину через наявність належного регулювання з боку інституцій державної влади. Все це, зрештою, має сприяти формуванню, розвитку і втіленню в суспільну свідомість конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина як конституційних цінностей. А це, своєю чергою, сприятиме формуванню належної соціальної практики реалізації невідчужуваних прав і свобод людини, повномірному нормативному закріпленню та реалізації усіх конституційних гарантій.

Враховуючи, що ст. 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права, в основі якого лежить ідея справедливості, саме її інтерпретація у правовому аспекті лежить в основі національного конституційного законодавства, а через неї і в інших галузях національного законодавства. Отже, інститут прав і свобод людини, що є найважливішим інститутом конституційного законодавства, не лише деталізує і конкретизує політичні права та свободи, але й окреслює їх засади на державному рівні. Звідси – можна перерахувати низку законодавчих актів, які з метою деталізації профільних прав, закріплених Конституцією держави, покликані забезпечувати права і свободи людини та громадянина України. Цим законодавчим актам надається важливе місце, бо без них законодавча база держави, яка регулює політичні права, була б не тільки неповною, але й недостатньою як у матеріально-змістовному, так і в процесуально-діяльнісному розумінні та реалізації. Отже, до них можна віднести наступні:

- Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року;
- Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року;
- Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року;
- Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року.

Розглядаючи давню історію становлення, розвитку і вдосконалення політичних прав доцільно констатувати, що їх проголошення та документальне

нормативне закріплення не завжди було показником демократичності суспільства. Лише безпосередня реалізація їх на практиці закріплює конституційні політичні права та свободи, це потребує створення дієвих механізмів впровадження, реалізації та подальшого забезпечення таких прав і свобод. Для цього необхідним є не тільки постійний вплив міжнародного права у формі міжнародно-правових зобов'язань держави, що зрештою втілюється шляхом імплементації МПС в її конституційне законодавство, але і динамічне внутрішнє регулювання з метою реалізації таких МПС, що вже інтерпретовані в норми внутрішніх законів держави. Це, своєю чергою, передбачає не тільки наявність сформованої за допомогою МПС нормативної бази, але й врахування суб'єктно-діяльнісного фактору – організаційної дієвості та компетентної спроможності уповноважених державних і правоохоронних органів, які повинні професійно знати та реалізовувати свої повноваження. Недопустимим тут є втручання наведених органів у процеси здійснення прав і свобод, не передбачених законодавством.

Наразі виникає потреба в суттєвому оновленні законодавчої бази, яке б стосувалось прав і свобод, закріплених у Конституції. Такий закон, як Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року [198], що приймався ще за Конституцію Української РСР, втратив чинність, а Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року [199] внаслідок недотримання конституційно визначеної процедури його розгляду та ухвалення був визнаний неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 4-р/2018 від 26 квітня 2018 року [200]. Отже, виникає об'єктивна потреба ухвалення профільного закону, який буде відповідати чинним нормам Основного Закону.

На нашу думку, це є вельми важливим, бо наявність повноцінного системного комплексу законів, що деталізують і конкретизують політичні права людини й громадянина, є запорукою існування стабільного конституційного правопорядку в державі. Тут слід погодитися з Б. Г. Макаренком, який висловлює цікаву думку стосовно системи взаємозв'язків між правами людини і політичною стабільністю в окремо взятій країні [201, с. 121–122]. Згідно його твердження,

можна знайти три базові парадигми такого взаємозв'язку перехідного суспільства, прав людини та політичної стабільності.

Мова йде насамперед про парадигму теоретико-концептуального рівня, в межах якої можна обґрунтувати концепцію сполучення та взаємної залежності процесів суспільства. З точки зору науки публічного управління, пріоритетів розвитку сучасної політичної науки та державознавства розглядається практика захисту прав людини, мета і завдання розвитку суспільства в його транзитивній формі. Згідно з даною парадигмою утверджується доцільність логічного підходу до політичного процесу, згідно з яким результати суспільної трансформації будуть оцінені в межах прогресу, який відбувається у сфері захисту прав людини. Прогрес буде включати в себе весь спектр політичних і суспільних процесів, його можна порівняти з ситуацією у вірцевих країнах світу. На нашу думку, такий підхід можна визначити як парадигму інтерсуб'єктивно-праксеологічної властивості. Отже, стабільність політичної сфери є результатом домовленості між основними суспільно-політичними силами стосовно параметрів демократичного розвитку на макрорівні.

Далі можна розглядати парадигму політико-правового рівня, в якій акцентується увага на своєрідному розумінні правового забезпечення політичних правил гри та їх дотримання, при якому пріоритет залишається за правами людини. Усі зміни на макрорівні стосовно конституційних документів держави набувають для України важливого значення, впливаючи на майбутній розвиток політичної стабільності. Ці зміни повинні бути узгоджені, враховуючи пріоритет захисту людських прав. Основними правами є загальна доступність засобів реалізації прав, їх рівність і прозорість забезпечення. На нашу думку, такий підхід можна визначити як парадигму нормативно-організаційної властивості. Бо якщо таке гармонійне співвідношення не досягається будь-якими методами, ніякий демократичний транзит не вважається цілком успішним.

Існує також парадигма політико-ситуативного рівня, коли відбувається політична взаємодія провідних політичних осіб, влади та суспільства, яка має базуватися на підставі спільної толерантності, партнерства та взаємоповаги. Як

результат – політична стабільність набуватиме міцності, отримуючи подальшу перспективу, хоча залишаться цілком можливими ті чи інші елементи змагань, конфлікти тощо, оскільки вони взагалі притаманні політичній боротьбі в демократичному суспільстві. На нашу думку, такий підхід можна визначити як парадигму колаборативно-праксеологічної властивості, оскільки і права людини й громадянина, і політична стабільність у державі залишаються однаково важливими чинниками, які впливають на розвиток України, на її суспільний і політичний стан. Зв'язок між ними обумовлює успіх демократичних перетворень, забезпечуючи незворотність вектору формування сталого добробуту народу.

3.4. Економічні, соціальні, культурні та інші права людини в конституційному праві України та їх відповідність міжнародним правовим стандартам

Особлива значимість економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини як конституційних прав і свобод полягає в тому, що вони, по-перше, відображають, закріплюють і реалізують діяльнісно-поведінкові настанови людини екзистенційного характеру; по-друге, вони достатньо чітко й однозначно відображають її життєві устремління і потреби, а також інтереси, що виникають на підставі останніх у процесі здійснення людиною свого життєвого циклу в умовах повсякденності; по-третє, закріплення таких прав у Конституції держави є ознакою їх визнання з її боку, а також ознакою того, що держава внаслідок їх легалізації бере на себе обов'язки щодо їх охорони, захисту та реалізації через механізми державних гарантій; по-четверте, процеси охорони, захисту, реалізації, гарантування конституційних прав і свобод людини формують відповідну управлінську парадигму дій, в реалізації якої бере участь система органів публічної державної влади і система органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, їх посадові та службові особи, інститути громадянського суспільства; по-п'яте, системний комплекс економічних, соціальних, культурних прав і свобод людини насамперед скерований не тільки на задоволення її найважливіших екзистенційних

потреб, але й на формування особистості – людини, що пройшла загальну і правову соціалізацію та може успішно брати участь у системі комунікативної міжсуб'єктної взаємодії в рамках державно організованого соціуму.

Якщо розглянути це явище в історичній ретроспективі, то під час тривалої боротьби народів за покращення власного життя, економічного рівня, зростання культурного статусу народу та індивіда, тобто за «позитивні права», відбувались численні економічні, соціальні та культурні зрушення. Для реалізації потреб суспільства державні інститути об'єктивно мали розробляти й реалізовувати правотворчі норми та принципіві засади, розвивати діяльність держави щодо задоволення потреб і забезпечення прав людини та її груп у контексті та у відповідності до завдань і функцій держави.

Ось перелік всього лише кількох значних заходів, скерованих на активізацію процесів становлення державності та правових норм сучасного типу.

Так, у 1881 році в Німеччині було прийнято Маніфест німецького кайзера, – цей акт встановлював єдину систему соціального забезпечення у вигляді соціального страхування. Далі, Веймарська Конституція 1919 року дозволила кожній людині здобувати собі кошти вільною та добровільною працею, надаючи право на соціальне страхування у випадках старості, хвороби тощо.

Першою державою, яка на конституційному рівні зафіксувала певні соціально-економічні права громадян, стала Мексика. Це відбулось 1917 року.

Росія та Україна також розробляли соціально-економічні права у своїх перших конституціях радянського періоду. Так, у п. 17 Конституції РРФСР 1918 року [202] забезпечувалась гарантія повної, всебічної та безоплатної освіти. Аналогічне положення щодо освіти містилося у п. 27 Конституції УРСР 1919 року [203]. Це мало свої наслідки – за світовими стандартами освіта в зазначених регіонах дотепер вважається однією із найкращих у всьому світі.

У своєму семантичному розумінні економічні права людини мають соціально-економічний характер і є однорідними за своїм змістовним наповненням. Такими є і права культурної сфери – вони зумовлюють відповідні права та свободи особи і детермінують керування освітньо-культурними й

духовними засадами держави. Серед них – право на освіту (ст. 53 Конституції України), право на свободу художньої, літературної, технічної, наукової творчості (ст. 46 Конституції України).

Визначальне місце, і не лише в економічній сфері, а насамперед у загальній системі людських цінностей, посідає право на працю. Це право формує економічне та соціальне обличчя суспільства загалом і впливає зокрема на кожного його члена. Людина отримує можливість заробляти собі на життя працею, яку обирає для себе вільно або на яку добровільно погоджується. Такий зміст права на працю визначається у ст. 43 Конституції України та визнається за кожним громадянином країни, за кожною особистістю. Особа може вільно обирати працю та вільно погоджуватись на неї, і таким чином отримує право розпоряджатися власними можливостями та здібностями.

Необхідно зазначити, що дане положення втілює в українському законодавчому масиві зміст ч. 1 ст. 23 Загальної декларації прав людини 1948 року.

Одним із зобов'язань держави було створення умов для реалізації права громадян на працю. Держава має забезпечити гарантії рівних можливостей стосовно вибору спеціальності, професії, роду трудової діяльності. Реалізуються програми професійно-технічного та профільного навчання, відбувається підготовка та перепідготовка кадрів відповідно до суспільних потреб, що передбачено у ч. 2 ст. 43 Конституції України.

Людина, яка вільно обирає вид діяльності та рід занять, може здійснювати це право, створюючи власне підприємство, фермерське господарство, вступаючи до кооперативу, акціонерного товариства. Крім того існує можливість займатись індивідуальною трудовою діяльністю, укладати трудовий договір (контракт) з підприємством, установою, організацією. Згідно зі ст. 38 Конституції, кожен громадянин отримує право доступу до державної служби, що також є формою трудової діяльності.

Чинне законодавство додає, що незайнятість не заборонена і не вважається підставою для відповідальності, а примусова праця забороняється (ст. 43 Основного Закону). Отже, виконується вимога ст. 8 Міжнародного пакту про

громадянські та політичні права 1966 року, яка гарантує всім громадянам України можливість обирати собі рід занять, роботу за здібностями, за місцем і часом, зручні або прийнятні.

Кожен громадянин, будучи працівником тієї чи іншої установи, має повне право на безпечні умови праці, які відповідають нормам гігієни праці та є нешкідливими для здоров'я. Держава повинна створювати належні умови праці, які забезпечуються системою правових, організаційно-технічних, соціально-економічних, медико-санітарних, оздоровчо-профілактичних заходів. Всі вони формують інститут охорони праці, правовий статус якого включає в себе право на повну достовірну інформацію про виробничі фактори, небезпечні для здоров'я і життя людини, а також профілактику та захист від професійних захворювань і ускладнень, виробничого травматизму. Людина має право відмовитись від роботи, якщо існує загроза для здоров'я або життя, право на контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, право на незалежну експертизу тощо.

Стаття 44 Конституції України зазначає, що громадяни, які працюють, мають право на страйк, якщо виникає потреба у захисті власних економічних і соціальних інтересів. Під час здійснення цього права враховується необхідність у забезпеченні національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод всього суспільства. Примушувати брати або не брати участь у страйку заборонено. Заборона страйку (локауту) може відбуватися тільки на підставі закону.

Україна забезпечує також і право громадян України на підприємництво, що є умовою розвитку ринкових відносин, стабілізуючи економічне становище в Україні. Підприємницька діяльність дозволяється в ст. 42 Конституції України, за виключенням законодавчо означених випадків.

Закон обмежує підприємницьку діяльність посадових і службових осіб органів влади, депутатів тощо. Також державою забезпечується захист конкуренції всередині підприємницької діяльності. В умовах ринкового розвитку забороняється зловживання монополіями, обмеження конкуренції на неправомірних засадах, неправомірна конкуренція. Права монополії визначаються законодавчо.

Держава зобов'язується захищати права споживачів, здійснюючи контроль якості й безпеки продукції, послуг і робіт, сприяючи діяльності громадських споживчих організацій.

Одним із провідних обов'язків держави є утвердження і забезпечення права громадянина отримати освіту, і це стосується будь-якої країни. Сучасні темпи глобалізації та інформатизації стають важливим чинником прогресу суспільства, обумовлюють національну безпеку, повагу до прав і свобод, впливають на розвиток людської особистості, детермінують появу її особливостей тощо. Без освіти сучасна людина не здатна забезпечувати своє життя на належному рівні, реалізуватись як особистість, повноцінно захищати власні права і навіть повноцінно усвідомлювати їх. Отже, рівень освіченості людини є тією умовою, яка впливає на формування достатніх умов для реалізації її прав і свобод повною мірою.

У ст. 26 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошено право кожної людини на освіту. Конкретні механізми впровадження та забезпечення цього права висвітлено у ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 року. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року визнає, що жодну людину не можна позбавити права на освіту. Там же визначено, що держава має поважати права батьків забезпечувати навчання й освіту своїх дітей згідно з їх релігійними та філософськими переконаннями. Ці положення відображено в Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 року [204], яка набула чинності для України з 22 травня 1962 року [205]. Подальший розвиток законодавчої бази у цій сфері набув закріплення в Конвенції про права дитини 1989 року [206], що була ратифікована Україною 27 лютого 1991 року [207].

Варто констатувати, що освітні норми, закріплені в Конституції України, відповідають міжнародним стандартам у даній галузі. У ст. 53 Конституції передбачено, що кожен громадянин має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в навчальних закладах державного і комунального типу.

Обов'язковою є повна загальна середня освіта. Також держава забезпечує розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, а також післядипломної освіти. В Україні є можливість навчатися за різними формами навчання. Учням і студентам надаються державні стипендії та різноманітні пільги.

У громадян є право здобувати вищу освіту на конкурсній основі безоплатно в державних і комунальних навчальних закладах. Національні меншини згідно із законом отримують право навчатися рідною мовою та вивчати її в державних і комунальних навчальних закладах. У країні діють численні національні культурні товариства, які також забезпечують реалізацію цього права.

Конституція гарантує право на освіту кожній особі. Держава забезпечує утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Задовольняються національно-культурні та мовні потреби, дозволяється вільний розвиток особистості, надається право на свободу світогляду, віросповідання. Забезпечується право набувати такі спеціальні знання, які даватимуть змогу обирати професію та рід трудової діяльності громадянина.

Найвищими цінностями залишаються життя і здоров'я людини. Наразі вони стають своєрідним інтегрованим показником суспільного розвитку і закріплюються на рівні Основного Закону в значній частині розвинутих цивілізованих держав світу. Ці права проголошено в Загальній декларації прав людини 1948 року, у Конвенції ООН про права дитини 1989 року, в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права 1966 року та в інших міжнародних документах.

У ст. 49 Конституції України визначається право кожної людини (тобто будь-якої фізичної особи, не зважаючи на її правовий стан. – *Авт.*) на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування, які забезпечуються державним фінансуванням згідно соціально-економічних, оздоровчо-профілактичних і медико-санітарних програм. Державою створюються достатні умови для медичного обслуговування, ефективного і доступного для кожного громадянина. Державні та комунальні заклади охорони здоров'я надають безоплатну медичну

допомогу. Заборонено скорочення мережі таких закладів. Держава повинна сприяти розвитку лікувальних і медичних закладів усіх форм власності.

Відповідно до ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я 1992 року [208] право на охорону здоров'я та медичну допомогу тлумачиться досить детально та має при цьому не лише комплексний, але й системний характер. Крім того, характерним у такій регламентації та регулюванні є те, що вони здійснюються на різних рівнях функціонування соціуму і сформульовані у вигляді різних діяльнісно-поведінкових настанов людини у профільній сфері: а) стосовно відносин з різним суб'єктно-об'єктним складом; б) стосовно різних аспектів існування та функціонування держави і соціуму як в ординарних, так і в екстраординарних умовах; в) стосовно різних суспільних відносин, які мають вихід на інші конституційні права людини.

Отже, наведене право передбачає врахування наступних чинників:

- життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування і забезпечення, що є необхідними для підтримання здоров'я людини;
- безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- санітарно-епідемічне благополуччя території та населеного пункту, де людина проживає;
- безпечні й здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;
- кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його побажань, вибір закладу охорони здоров'я;
- достовірну та своєчасну інформацію про стан власного здоров'я і здоров'я населення, включаючи наявні й можливі фактори ризику та їх ступінь;
- участь в обговоренні проєктів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;
- можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;

– правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я;

– відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;

– оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;

– можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу у разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я порушуються права громадянина України на охорону здоров'я;

– право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду;

– інформування про доступні медичні послуги із застосуванням телемедицини.

Тобто можна констатувати, що змістовне наповнення права людини на охорону здоров'я обумовлено не тільки нормативним регулюванням, включаючи і можливості МПС, але й рівнем розвитку науково-технічного прогресу, економічними можливостями держави і, насамкінець, усвідомленням своїх прав кожним, з метою реалізації відповідних поведінкових настанов, реальними можливостями та ініціативою самої людини.

Безпосередньо із забезпеченням кожному права на охорону здоров'я та медичну допомогу Конституція України як Основний Закон держави одночасно закріплює основоположні принципи та засади діяльності держави у сфері ефективного природокористування, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я людини. Згідно з цими положеннями держава

відповідає за підтримання екологічної рівноваги та здійснення природоохоронних функцій на всій своїй території перед власними громадянами. У ст. 50 і 66 Конституції гарантується не тільки право кожної особи на довкілля, безпечне для життя і здоров'я, а й покладається конституційний обов'язок не заподіювати шкоду природі, а також відшкодовувати завдані їй збитки.

Україна бере участь у низці міжнародних природоохоронних конвенцій як глобального, так і регіонального рівнів, що також містять в собі МПС. Серед них:

- Конвенція про водно-болотні угіддя міжнародного значення (переважно як середовища існування водоплавних птахів) від 1971 року;
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 1972 року;
- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 1979 року;
- Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування в Європі від 1979 року;
- Віденська конвенція про охорону озонового шару від 1985 року;
- Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 1992 року;
- Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року;
- Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер від 1992 року;
- Конвенція про ядерну безпеку від 1994 року;
- Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, від 1999 року (Орхуська конвенція).

Україна, крім того, отримала додаткові зобов'язання, закріплені в міжнародних документах з питань екології, через особливу важливість природних ресурсів держави і з метою належного забезпечення екологічних прав громадян.

Нові міжнародно-правові зобов'язання держави щодо охорони навколишнього природного середовища, що трансформуються в МПС прав людини у профільній сфері, накладаються завдяки Паризькій угоді 2015 року (фр. *L'accord de Paris*) [209], угоді в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату

(UNFCCC) від 1992 року [210], щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 року. Паризька угода укладена на зміну Кіотському протоколу, вона набула чинності 4 листопада 2016 року, після того, як на завершення XXI Конференції зі зміни клімату 12 грудня 2015 року її остаточний текст був погоджений консенсусом всіх 195 держав-підписантів Рамкової конвенції ООН та Європейського Союзу [211].

Україна підписала Угоду 22 квітня 2016 року в м. Нью-Йорк. Верховна Рада України ратифікувала її 14 липня 2016 року [212]. Закон України «Про ратифікацію Паризької угоди» був підписаний Президентом України 1 серпня 2016 року [213].

Серед невід’ємних прав людини, що знайшли своє закріплення на міжнародному універсальному рівні та набули статусу МПС, є право на достатній рівень життя, покликане забезпечити не тільки свободу від бідності, але й такий його рівень, що забезпечує відповідну якість життя, не впливаючи негативно на людську гідність і рівноправ’я. На міжнародному універсальному рівні це право відображається в наступних документах: Загальна декларація прав людини 1948 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року; Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року; Конвенція про права дитини 1989 року тощо.

Ст. 48 Конституції України тлумачить це право системно, передбачаючи, що кожна людина (без врахування ознаки громадянства і вказівки на правовий стан. – *Авт.*) має право на достатній життєвий рівень для себе (індивідуальний вимір цього права. – *Авт.*) і своєї сім’ї (колективно-груповий вимір цього права. – *Авт.*). Крім того, має місце вказівка на об’єктно-предметний зміст цього права – воно включає достатнє харчування, одяг, житло.

Треба зауважити, що це конституційне положення частково віддзеркалює ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини 1948 року, де висвітлюється потреба у забезпеченні високої якості життя. До речі, положення Декларації містять більш широкий спектр тлумачення цього права, – крім того, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та

необхідне соціальне обслуговування (розширення предметно-об'єктного складу цього права. – *Авт.*), він має бути достатнім для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї (якісна оцінка реалізації такого права. – *Авт.*). Крім того, Декларація включає в розуміння профільного права і право людини на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (системно-комплексна регламентація і регулювання страхових випадків щодо забезпечення реалізації профільного права. – *Авт.*). Але тут варто сказати, що законодавець, здійснюючи конституційну регламентацію та регулювання такого права в Україні, пішов шляхом його системно-видового тлумачення і розуміння, поділивши відповідальність за наведені вище в Декларації параметри за іншими інститутами-правами людини.

Незважаючи на особливості національної юридичної техніки треба зазначити, що в основі подібного підходу все ж лежать засади соціальної справедливості, рівності, досягнення гідних умов проживання та належного життєвого рівня.

У процесі свого життєвого циклу людина продукує відповідні інтереси у вигляді конкретних потреб фізичного, особистісного (громадянського), процесуального (юридичного), політичного, економічного, соціального, культурного характеру тощо. Отже, сприймаючи такі фактично колективні потреби, що мають не лише колективну, а й суттєву індивідуальну цінність, держава відповідає на них через активізацію своєї нормопроектної та нормотворчої (законодавчої, конституційної) діяльності.

Разом з тим необхідно зазначити, що не всі представники соціологічної та політологічної доктрини визнають соціальні права, віддаючи перевагу в рамках політичної соціології саме політичним правам [214, с. 7].

Системне розуміння економічних, соціальних, культурних та інших прав людини в конституційному праві України та визначення їх відповідності міжнародним стандартам актуалізує дискусію про важливість кожної групи прав.

Дійсно, можна стверджувати, що сама ідея демократичної правової державності є невід'ємною від провідної компоненти – гуманітарної, бо саме під соціальними правами розуміються вимоги людини до держави стосовно соціального захисту, страхування, охорони здоров'я та освіти. Якщо визначити соціальні права як такі, що лежать в основі забезпечення решти прав, ми повинні включити їх до загальних і основних прав людини.

Для забезпечення прав людини третього покоління є об'єктивно необхідними дії різних соціальних груп, або навіть всіх соціальних сил світу. Індивідуальні права пов'язуються з колективними правами кожного типу прав. До сих пір залишається актуальним питання – чи всі наявні покоління прав є однаково важливими і пріоритетними для людини, – воно обговорюється науковцями з різних галузей – соціологами, політологами, державознавцями тощо, але всі представники доктрини єдині в розумінні особливої важливості соціальних прав.

Деякі вчені поділяють права людини на основні, або фундаментальні (*fundamental*), та неосновні (*minor*). Ці групи прав перебувають у певних взаємовідносинах і залежать одна від одної.

Досліджуючи зазначене питання Д. Клейн стверджує, що основні права людини необхідно відокремити від прав, які забезпечуються конституціями або законами держав. Вони є настільки основоположними нормами, що визнаються в усьому світі. Досвід міжнародних конвенцій і практики підтверджує це, оскільки всі права з універсальним загальносвітовим визнанням вважаються імперативними нормами *jus cogens* [215, р. 354]. Такий підхід ще раз підкреслює важливість МПС та їх запозичення національним законодавством.

Існує й інша – фактично протилежна точка зору, згідно з якою основні права людини входять до основних законів держав і до міжнародно-правових документів, у тому числі до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Європейської соціальної хартії 1961 року, Міжнародної хартії прав людини тощо. При цьому основні права людини повинні визнаватись у кожній державі-учасниці незалежно від того, яким чином вони в ній закріплені [177, с. 135–136].

Так вважає і вітчизняний дослідник І. Ю. Ліщина, називаючи фундаментальними правами саме конституційні права, оскільки вони закріплені в конституціях держав і є важливими та пріоритетними. Саме на їх основі формується статус людини в сучасному суспільстві [216, с. 11].

Своєю чергою І. О. Шумак називає пріоритетними громадянські права, які лежать в основі реалізації інших конституційних прав і свобод, є їх передумовою. Без їх дотримання марно проголошувати політичні права, як і економічні, соціальні, культурні або екологічні [217, с. 43].

Водночас у дослідженнях Б. Вестона зазначено, що пріоритети людських прав залежать від багатьох чинників, тому що люди проживають у різних частинах світу, різних країнах із різною законодавчою базою. Всі вони мають власні уявлення про права людини, згідно з тим, яку політику провадить держава. Пріоритети залежать від обставин часу, місця, ступеня кризи тощо [218, с. 269].

Вітчизняний дослідник М. М. Антонович, своєю чергою, бере до уваги ширше розуміння поняття права, тобто включає сюди вимоги, претензії, привілеї та можливості. Вона вважає, що сьогодні права людини найбільш доцільно сприймати як вимоги громадян держав до своїх урядів з метою забезпечення їхніх потреб і втілення можливостей [219, с. 16].

Вважаємо, що необхідно погодитися з науковцями, які називають основними правами людини цінності, визнані універсально і закріплені в міжнародних конвенціях та конституціях держав. До них належать норми, які наука міжнародного права називає *jus cogens*. Протягом минулого століття перелік таких прав об'єктивно розширився завдяки включенню до їх кола економічних, соціальних і культурних прав. Але попри хронологічні рамки появи, визнання та легалізації кожної із груп таких прав людини, всі вони – громадянські, культурні, економічні, політичні й соціальні – є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємозв'язаними, тобто є цілісною сталою системою, що підкреслює і Генеральна Асамблея ООН [220].

3.5. Міжнародно-правові стандарти у визначенні правового статусу негромадян в Україні

Конституційний статус особи є визначальним фактором правового статусу індивіда в суспільстві, який відображається і закріплюється в основному законі у вигляді відповідного кадастру прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, визначається через застосування категорії «конституційний статус особи», змістовне наповнення якого розкривається насамперед в інституті громадянства.

Дійсно, інститут громадянства залишається основним засобом інституціоналізації принципів відносин між державою та особою, оскільки його стан формує взаємні права та обов'язки, що виникають між ними. Публічна влада держави поширюється і впливає на громадянина, причому як на своїй території, так і поза її межами. При цьому держава має право вимагати від громадян виконання національних законів і здійснення певних дій, тоді як громадяни можуть претендувати на захист власних інтересів державою, – причому як на її території, так і за межами її теренів, у тому числі на захист їх від протизаконних дій самої держави, втіленої у державних владних органах. Але у відповідь громадяни зобов'язані дотримуватися законодавчих настанов держави, виконуючи їх вимоги.

Треба зазначити стратегічне значення інституту громадянства – тільки завдяки йому фізична особа отримує весь перелік прав, свобод і обов'язків, закріплених на конституційному рівні. Так, наприклад, стан громадянства вказує на обсяг правоздатності особи у сфері майнових відносин.

Традиційним визначенням громадянства є дефініція особливого правового зв'язку між окремою особою та державою, завдяки якому породжуються взаємозв'язки та права і свободи [221, с. 375]. Деякі представники конституційно-правової та міжнародно-правової доктрин вказують на стійкий, сталий характер такого зв'язку, акцентуючи увагу на можливість його переривання внаслідок виходу з цього стану або позбавлення його [222, с. 427].

Отже, враховуючи особливе значення цього інституту як для конституційного права (встановлення правового статусу людини і громадянина),

так і для міжнародного публічного права (захист прав людини), конституційна теорія і практика визначають дві сторони громадянства залежно від втілення:

- державно-правова,
- міжнародно-правова.

В термінології міжнародно-правових відносин часто вживається поняття «державна приналежність» [223], що свідчить про наявність юридичного зв'язку між особою і державою, який має особливий характер, тоді як особа може і не бути громадянином цієї держави. Поняття приналежності до держави, а точніше до її правопорядку (*lex societatis*), вважається ширшим за поняття громадянства, хоча багато вчених не завжди розрізняють ці два терміни, оскільки обидва вони пов'язуються з правами, визначеними юридично. В обох випадках існує співвідношення держави й особи, яке є різним у конкретних випадках. Для того, щоб визначити сенс громадянства, потрібно поєднати права й обов'язки особи і держави, а також визнати наявність конкретних прав особи, серед яких – політичні права, і насамперед виборче право, яке протягом тривалого часу розглядається як певна ознака самої наявності стану громадянства.

Необхідно відзначити критерій стійкості, сталості правового зв'язку між державою та особою, що існує і в часі, і в просторі. Просторово такий зв'язок акцентується тоді, коли особа зберігає громадянство в разі виїзду за кордон. Деякі права й обов'язки, зумовлені станом громадянства, не можуть реалізуватися за кордоном, хоча особа і не втрачає їх (виборче право, право на участь в управлінні державою тощо). Існують такі права й обов'язки, які якраз і можуть реалізуватися лише під час перебування особи за межами своєї держави.

Безперервність громадянства, що визначає його сталість, і є основною ознакою, яка відрізняє його від правових взаємозв'язків між державою та іноземцями, що тимчасово або постійно проживають на її території.

Крім того, громадянство базується на особливому характері зв'язку між особою і державою (наявність взаємних прав і обов'язків), хоча така риса не набуває абсолютного значення. Якщо особа має зв'язок із державою, це не може

означати, що в неї є громадянство. Бувають, втім, і випадки, коли громадянин втратив зв'язок із державою, але зберіг при цьому громадянство.

Правовий статус населення будь-якої держави регулюється її внутрішнім законодавством, серед якого – конституції, закони про громадянство, інші нормативні акти держави. Разом із тим існує визначена група питань, які регулюються на основі міжнародно-правових норм і принципів. Наприклад, це режим іноземців, захист національних меншин, захист корінного населення тощо. Зазвичай усе населення держави знаходиться під юрисдикцією національного законодавства.

Існує низка універсальних міжнародних документів, які є підставою для широкого визнання прав усіх категорій населення будь-якої держави.

У міжнародному праві під громадянством розуміється стійкий правовий зв'язок між фізичною особою та певною державою, який виражається у використанні взаємних прав і обов'язків [224].

Інституту громадянства історично передував інститут підданства, за якого особа підпорядковувалась монарху. Термін «громадянин» було вперше проголошено і юридично закріплено у французькій Декларації прав людини і громадянина від 1789 року. Потім цей інститут отримав міжнародно-правове значення і став виразом юридичного статусу особи, її державної приналежності.

Отже, громадянство як правове поняття означає відповідну сукупність правових зв'язків між індивідом і державою, акцентуючи при цьому увагу на приналежність особи до відповідної держави. Найбільш типовим і міцним видом фактичного зв'язку особи з державою є її постійне проживання на території держави. В громадянстві акумулюються як політико-правові, так і соціальні, морально-етичні та психологічні (комунікативні зв'язки/відносини на рівні індивіду, їх груп, колективів) відносини і зв'язки, які існують між особистістю та державою. Іншими словами, громадянство має не лише юридичне значення, яке визначає правовий зв'язок між особою і державою, але й соціальне значення, яке визначає приналежність особи до певного суспільства і участь в його житті.

У суб'єктному розумінні громадянство слід розглядати і як правову категорію, пов'язану з населенням держави. Необхідно розрізняти фактичне населення, про яке говорилось вище, і населення в державно-правовому сенсі. До останнього належать лише громадяни певної держави, і не лише ті, які проживають на його території, але й ті, які знаходяться за кордоном. Іншими словами, громадянство не є обмеженим територіально.

Громадянство визначає правовий статус особистості як всередині держави, так і за її межами, в міжнародному спілкуванні.

Інститут громадянства виконує подвійну соціально-правову функцію. З одного боку, громадянство є підґрунтям для права на отримання захисту з боку своєї держави, а з іншого – воно виступає в якості інструменту захисту прав і інтересів держави.

З громадянством пов'язаний як правовий статус людини (особистості), так і юрисдикція держави, яка передбачає відповідальність особи перед державою.

Громадянство уявляє собою такий інститут, в якому співвідносяться норми національного законодавства і міжнародного права. Крім національного законодавства з питань громадянства існують двосторонні й багатосторонні угоди держав, які регулюють питання громадянства.

Громадянство можна розглядати як суб'єктивне право особи, і в цьому сенсі варто говорити про право індивіда на громадянство.

Обґрунтуванням такого розуміння слугують ст. 15 Загальної декларації прав людини 1948 року і п. 3 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, в яких прямо зазначається це право. Мова йде про громадянство як про визнану законом належність фізичної особи до конкретної держави. Громадянство означає наявність у індивіда конституційних прав, свобод і обов'язків, які встановлені в кожному конкретному випадку в кожній державі.

Разом з тим, кожна держава в силу свого суверенітету самостійно регулює питання придбання та втрати громадянства. Громадянство може бути отримано згідно народження (походження, філіація), шляхом натуралізації (укорінення), на основі міжнародного договору, а в деяких випадках шляхом реінтеграції, або

відновлення (трансферт, оптація), і дарування (октроїрування). Реінтеграція може мати місце у випадку скасування рішення про незаконне позбавлення громадянства, а дарування уявляє собою надання громадянства за особливі заслуги перед державою.

Основним засобом набуття громадянства є отримання його через народження на території тієї чи іншої держави, або філіація. Всі інші засоби зустрічаються порівняно рідко. Це цілком зрозуміло, бо основна маса людей, отримуючи громадянство під час народження, не змінює його протягом всього життя. Із загальновизнаних норм і принципів міжнародного права витікає, що кожна людина має право на громадянство. Згідно зі змістом принципу 3 Декларації прав дитини 1959 року, п. 3 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, п. 1 ст. 7 Конвенції про права дитини 1989 року, дитина ні за яких обставин не може лишатись «апатридом», тобто особою без громадянства.

Філіація може ґрунтуватись на підставі двох принципів: «права крові» (*jus sanguinis*) і «права ґрунту» (*jus soli*), а в ряді випадків законодавство передбачає змішану систему. Згідно принципу «права крові», або національного принципу, громадянство дитини визначається громадянством його батьків і не залежить від місця народження. Цей принцип наслідує багато держав Європи, в тому числі й Росія.

Згідно з принципом «права ґрунту», або територіальним принципом, громадянство визначається згідно місця народження дитини і не залежить від громадянства її батьків. За цим принципом формують свою систему громадянства численні держави Латинської Америки.

Дія принципу «права ґрунту» не поширюється на дітей іноземних дипломатів і консулів, що передбачено у Факультативному протоколі до Віденської конвенції про дипломатичні відносини 1961 року, а також у Факультативному протоколі про обов'язкове розв'язання суперечок до Віденської конвенції про консульські відносини 1963 року.

У багатьох правових системах при змішаному шлюбі громадянство дитини може бути визначено її батьками шляхом подання спільної заяви в органи

реєстрації актів громадянського стану. В деяких із них, прикладом, у Франції, особа, яка народилася від змішаного шлюбу, може самостійно вирішити питання стосовно свого громадянства після досягнення повноліття.

Іншим способом отримання громадянства є так зване укорінення, або отримання громадянства шляхом натуралізації. Відомою є індивідуальна натуралізація на підставі заяви і натуралізація в силу права наслідування держав.

Індивідуальна натуралізація в практиці деяких держав іноді обмежується в законодавчому порядку різними уточненнями дискримінаційного характеру щодо окремих категорій осіб за національними, релігійними та політичними ознаками. Це виявляється в наданні переваги або полегшенні натуралізації для осіб тієї чи іншої національності або походження. Так, в ізраїльському Законі про Повернення (про репатріантів) 1950 року [225] встановлено, що кожна особа єврейської національності, яка прибуває на постійне проживання в державу Ізраїль, автоматично і миттєво отримує її громадянство.

Отримання громадянства в порядку натуралізації є добровільним актом волевиявлення зі сторони особи, що проходить натуралізацію. Це виявляється як у поданні заяви про натуралізацію за власною волею, так і в мовчазній згоді при територіальних змінах. Однак без згоди держави натуралізація стає неможливою. Односторонні дії держави, скеровані на нав'язування свого громадянства громадянину іншої держави або апатриду, з точки зору міжнародного права є протиправними. Примусова натуралізація від самого початку вважається неправомірною.

Практично в усіх державах у законодавчому порядку закріплюються визначені передумови натуралізації. Основною із них є «доміцилій» (або ценз осілості) визначеної тривалості (так, у Франції та США він становить 5 років, у Великій Британії й Норвегії – 7 років, в Іспанії – 10 років тощо).

Умова необхідності фактичного зв'язку з державою, або осілості, реалізується в певних міжнародно-правових актах, зокрема в деяких договорах Версальської системи (ст. 51 договору Нейї 1919 року, ст. VI Вашингтонської угоди з питань громадянства між американськими державами 1923 року).

У Конвенції ООН про скорочення явища відсутності громадянства 1961 року також закріплено положення про перевагу осілості строком від п'яти до десяти років. Ценз осілості строком у сім років визначений в Угоді Скандинавських держав з питань громадянства 1969 року. Крім того, може бути висунута і низка додаткових умов, серед яких – знання мови даної держави, досягнення визначеного віку, висока моральність тощо.

В законодавстві та практиці багатьох держав затвердилось положення, що «дружина наслідує громадянство чоловіка». Статтею 3 Конвенції про громадянство заміжньої жінки 1957 року та ст. 9 Конвенції про ліквідацію всіх форми дискримінації щодо жінок 1979 року було встановлено, що жінка, яка вступає у шлюб з іноземцем, має право зберегти своє громадянство або в порядку добровільної натуралізації прийняти громадянство чоловіка.

У багатьох державах як умова натуралізації законодавчим порядком передбачається принесення присяги вірності державі. Прикладом, це стосується Великої Британії, США, Молдови та інших країн.

Варто виділити і натуралізацію на основі закону, коли вона не засновується на особистому виборі особи. Натуралізація на такій основі може мати місце як правовий наслідок всиновлення, встановлення опіки, визнання батьківства, вступу до військової або державної служби.

У деяких державах окрім звичайної натуралізації законодавство передбачає також отримання громадянства в порядку реєстрації, яке не регламентується міжнародним правом. При теперішньому стані норм міжнародного права про громадянство, яке складається переважно із звичаєвих правил, питання натуралізації, як уже зазначалось, становить в основі своїй суверенну частину повноважень держави. Збереження внутрішньої юрисдикції відповідає потребі уряду покладатись на лояльність населення: держави мають бути вільними в тому, щоб забезпечувати собі наявність політико-правового зв'язку із особами, які є їх громадянами, або з тими, хто бажає вважатись такими. При цьому міжнародно-правові стандарти у сфері громадянства повинні співіснувати з принципом невтручання у внутрішні справи держав. Але такі питання, як громадянство,

можуть складати предмет зобов'язань, котрі бере держава по відношенню до інших держав, і, таким чином, перестають бути виключно справою цієї держави. У таких випадках питання, чи має держава право діяти тим чи іншим чином, отримує міжнародний характер. Отже, саме тому численні обмеження у внутрішньому регулюванні отримання громадянства можуть бути розцінені як такі, що суперечать міжнародному праву. В ряді випадків вони мають місце під час укладення мирних договорів, спеціальних угод стосовно територіальних питань, у зв'язку з утворенням нових держав у результаті об'єднання двох або кількох держав у одну (наприклад, об'єднання НДР і ФРН), або розділення одної держави та утворення кількох держав (наприклад, розпад СРСР та колишньої Югославії (СФРЮ)).

Отже, отримання громадянства шляхом правонаступництва може відбуватися в результаті появи нового суб'єкту міжнародного права. Воно не є видом колективної натуралізації. Визначною поведінкою тої чи іншої особи за таких обставин є те, що вона продовжує залишатись на території нового суб'єкту міжнародного права і не ставить питання про свій намір вийти із нового громадянства.

Отримання громадянства також може мати місце в таких випадках:

- при укладанні угод про репатріацію;
- про перехід частини території від однієї держави до іншої (цесія);
- при обміні окремих ділянок території між суміжними державами;
- при добровільному виборі громадянства (оптація) та автоматичній його зміні (трансферт);
- при територіальних змінах.

За умови оптації населення в індивідуальному порядку може обрати громадянство. При цьому мається на увазі, що оптант буде проживати на території тієї держави, громадянство якої він обрав. Практика показує, що оптація відбувається під час укладання шлюбу, при ліквідації подвійного громадянства тощо.

Під час трансферту, який зустрічається порівняно рідко, населення території переходить від одної держави до іншої разом з цією територією, – тобто переходить із одного громадянства в інше незалежно від власної згоди.

Втрата громадянства можлива:

- в результаті добровільного виходу із громадянства (експатріація);
- під час денатуралізації, тобто примусового позбавлення громадянства натуралізованих осіб державою;
- на основі положень міжнародного договору;
- при зміні громадянства у випадку натуралізації, у зв'язку зі вступом до шлюбу, усиновленням і т. д.

Експатріація, тобто вихід із громадянства за власним бажанням, буває вільною і дозвільною. Зараз у багатьох державах світу вона не є забороненою. Суворі обмеження на вихід із громадянства застосовуються лише в період воєнних дій, хоча і без того в міжнародному і державному праві затвердився принцип, який визначає лояльність громадянина стосовно до своєї держави.

Право особи на експатріацію визначається також у ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 року. Свобода виходу із громадянства з власної волі закріплена в численних договорах, які визначають порядок оптації.

Дозвільна система виходу із громадянства полягає в припиненні громадянства на підставі рішення, прийнятого компетентним державним органом за заявою зацікавленої особи. Така система існує у багатьох державах світу. Деякі держави вимагають при цьому підтвердження, що особа отримує нове громадянство.

Свобода виходу із громадянства біпатридів була встановлена ст. 6 та 7 Гаазької конвенції 1930 року і ст. 2 Європейської конвенції про скорочення випадків множинності громадянства 1963 року.

Денатуралізація в більшості держав відбувається відповідно до спеціальних внутрішньодержавних правових актів, в основі яких лежить принцип втрати зв'язку натуралізованої особи з державою, яка надала їй громадянство. Примусове

позбавлення громадянства в силу закону може відбуватись автоматично, прикладом, через довге перебування за кордоном, особливо в державі колишнього громадянства. Причиною денатуралізації може стати повідомлення неправдивих даних, порушення обов'язків громадянина тощо. Денатуралізація має місце в законодавствах Канади, Ірландії, Судану, Венесуели, Болгарії тощо.

В сучасному міжнародному праві питання позбавлення громадянства розроблені порівняно слабо. У ст. 8 Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року зафіксовано обов'язок держави не позбавляти осіб громадянства, якщо це позбавлення робить їх апатридами. Але така норма не є загальновизнаною.

Позбавлення громадянства може відбуватися згідно рішення вищої посадової особи в державі (наприклад, президента), вищого органу державної влади або згідно вироку суду.

Подвійне громадянство, або біпатризм (полігромадянство), – це правовий стан особи, за якого вона є громадянином двох або більше держав відповідно до їх законів. Іншими словами, отримання подвійного громадянства відбувається лише в силу норм національного законодавства цих держав.

Подвійне громадянство виникає:

- при територіальних змінах;
- при міграції населення;
- у випадку колізії під час застосування законів про отримання громадянства;
- у випадку змішаних шлюбів і під час усиновлення;
- при натуралізації, якщо особа, яка отримує громадянство іншої держави, не втрачає свого колишнього громадянства тощо.

Через деякі соціально-економічні, політичні, ідеологічні та інші причини інститут подвійного громадянства визнається в ряді держав світу, в тому числі у Великій Британії, Вірменії, Бангладеш, Білорусії, Росії, Німеччині, Ізраїлі, Франції, деяких державах Латинської Америки тощо. Подвійне громадянство, з одного боку, створює для держави певні соціально-економічні та політичні переваги, а з іншої – порушує оптимальний режим регулювання правового статусу індивіду і може

негативно відображатись на відношеннях інших осіб у суспільстві з біпатридами. Біпатрид має можливість користуватись правами згідно законів держав, громадянство яких має. Одночасно він має і подвійний обов'язок. У рамках таких правовідносин можуть виникати колізії. Це призводить до міждержавних проблем правового, політичного, соціально-економічного характеру. Так, біпатрид не може забезпечити рівне виконання своїх обов'язків щодо держав, які надали йому своє громадянство. Отже, він дискримінує ту державу, для якої він виконує меншу кількість обов'язків. Своєю чергою, одна з таких держав може дискримінувати самого біпатрида.

Законодавство більшості держав, що стосується інституту громадянства, як і міжнародно-правові норми, що регулюють ці стосунки, скеровано на обмеження і скорочення кількості осіб із подвійним громадянством. Водночас не виключається можливість іншого вирішення питання в інтересах особи при дотриманні відповідних інтересів тієї чи іншої держави.

У міжнародній практиці можна виділити не менше трьох різних підходів до подвійного громадянства: визнання подвійного громадянства; заборона подвійного громадянства; допущення подвійного громадянства. У відповідності до цього в міжнародній практиці розрізняють три види договорів, присвячених питанням подвійного громадянства.

Перший – це договори, скеровані на врегулювання питань подвійного громадянства.

Другий – це договори, скеровані на ліквідацію подвійного громадянства як такого. Значну кількість договорів про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства свого часу уклав Радянський Союз із соціалістичними країнами. В їх основу було покладено правило, згідно з яким особа із подвійним громадянством могла обрати протягом визначеного терміну одне із громадянств. Якщо протягом цього терміну вибір не було зроблено, така особа зберігала громадянство держави, на території якої постійно проживала.

Третій – це договори, скеровані на усунення наслідків подвійного громадянства у зв'язку з наданням дипломатичного захисту або військової служби.

Вони включають низку положень багатосторонньої Гаазької конвенції з питань, які стосуються колізії законів про громадянство 1930 року, Європейської конвенції про скорочення випадків множинності громадянства 1963 року, а також низку двосторонніх договорів, угод і конвенцій.

Основним міжнародно-правовим засобом усунення подвійного громадянства є укладення міжнародних договорів на двосторонній, регіональній або багатосторонній основі.

Міжнародне співтовариство за допомогою і на основі міжнародно-правових актів здатне вирішити і вирішує питання усунення подвійного громадянства з використанням наступних правових механізмів: втрата первісного громадянства у випадку отримання нового громадянства; виключення дії принципу *jus soli*; нотації; добровільна відмова від одного із громадянств, які є в індивіда тощо.

Національні правові норми, не виключаючи значення міжнародно-правових засобів, також передбачають деякі засоби усунення біпатризму. До таких варто віднести: оптацію; передання громадянства батькам дітей мігрантів, які втратили реальний зв'язок із родиною за «правом крові»; отримання громадянства батька при змішаному шлюбі та матері при відокремленому проживанні після розлучення тощо.

У законодавствах багатьох держав не без підстав закріплюється принцип невизнання подвійного громадянства. Звісно, він означає тільки невизнання його правових наслідків, тоді як цей принцип прямо витікає зі ст. 3 Гаазької конвенції 1930 року. Водночас не існує загальноновизнаної міжнародно-правової норми, яка б забороняла або обмежувала застосування державою принципу невизнання подвійного громадянства.

Безгромадянство (апатризм) уявляє собою такий правовий стан особи, коли вона не є громадянином ніякої держави. В різних правових системах термін «особи без громадянства» трактується по-різному.

Визначення безгромадянства міститься в ст. 1 Конвенції про статус апатридів, яка була прийнята в Нью-Йорку 28 вересня 1954 року [226]. В ній

зазначається: «...в даній Конвенції під терміном “апатрид” розуміється особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою Державою згідно з її законом».

Слово «громадянин» у цьому трактуванні стосується особи, якій громадянство було надано державою.

У 1961 році в межах ООН було прийнято Конвенцію про скорочення безгромадянства, яка вступила в силу 31 грудня 1975 року [227]. Вона вимагала встановити сприятливі умови для отримання апатридами громадянства держави постійного проживання, і виключення можливостей отримання особою статусу апатриду при експатріації. Згідно Конвенції діти апатридів мають отримувати громадянство за місцем народження, тобто за «правом ґрунту». У випадку територіальних змін Конвенція радить державам передбачити в договорах про передачу території гарантії щодо виникнення безгромадянства.

Безгромадянство може виникнути:

- якщо одна держава позбавляє особу свого громадянства і не дає їй можливості одразу отримати громадянство іншої держави;
- якщо дана особа добровільно вийшла із громадянства своєї держави і не отримала громадянства в іншій державі;
- при зміні громадянства жінки через вступ до шлюбу, коли у відповідності до законодавства держави її громадянства вона при вступі до шлюбу з іноземцем автоматично втрачає попереднє громадянство;
- у певних випадках через територіальні зміни.

На осіб без громадянства повністю розповсюджується юрисдикція держави, на території якої вони проживають.

Апатризм, звісно, виключає наявність міцного політико-правового зв'язку особи без громадянства з державою перебування та уявляє собою негативне явище як для держави, так і для апатридів. Останні є обмеженими в політичних правах. До того ж, вони не можуть претендувати на дипломатичний захист будь-якої держави.

Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року логічно та послідовно впроваджує принцип «права крові», але при цьому діти апатридів і

ті діти, батьки яких невідомі, отримують громадянство України згідно «права ґрунту», тобто завдяки народженню на її території. Тобто в Україні законодавчо закріпленим є змішаний принцип філіації.

Якщо особа висловлює потребу у прийнятті до громадянства, індивідуальне прийняття відбувається тільки згідно із законом. Прохання розглядається уповноваженим державним органом з огляду на строк проживання в Україні, який має бути не менше 5 років. Вимогу дотримання термінів натуралізації від 5 до 10 років закріплює Конвенція ООН щодо скорочення безгромадянства 1961 року.

Закон України «Про громадянство України» [228] у ст. 9 визначає наступні умови прийняття іноземних осіб або апатридів до громадянства держави:

- визнання і дотримання Конституції України та законів України;
- подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців);
- безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;
- отримання дозволу на імміграцію:
- володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);
- наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

Кожне із наведених положень обумовлюється низкою умов, що обмежують її дії або не поширюються на відповідне коло осіб.

Набуття українського громадянства є неможливим: якщо особа вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид; засуджена в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості), з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави; вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином.

Коли відбувається самовизначення нації, тобто формується нова держава, мешканці цієї держави набувають громадянства автоматично.

Відповідно до ст. 3 Закону «Про громадянство України», громадянами України є:

1) всі громадяни колишніх республік СРСР, які постійно проживали на території України на момент проголошення незалежності України (24.08.1991 р.);

2) особи, які на момент набуття чинності Закону України «Про громадянство України» (13.11.1991 р.) проживали в Україні і не були громадянами інших держав (незалежно від раси та кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, статі, місця проживання, мовних ознак тощо);

3) особи, які прибули в Україну на постійне місце проживання після 13.11.1991 р., яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органи внутрішніх справ України внесли запис «громадянин України», і діти таких осіб, які прибули в Україну разом з батьками, якщо вони не досягли повноліття на момент прибуття в Україну;

4) особи, які набули громадянства України згідно із законами України та міжнародними договорами України.

В Україні діє дозвільна система експатріації. Особі може бути відмовлено у виході з громадянства України, якщо вона, порушивши клопотання про вихід, має при цьому невиконані зобов'язання перед Україною, в тому числі майнові зобов'язання, які вказують на істотні інтереси організацій або громадян.

Також громадянство України втрачається через викриття факту подання неправдивих відомостей і фальшивих документів під час натуралізації.

Крім того, громадянство України втрачається після вступу особи на військову службу, службу безпеки, юстиції, поліції або до інших органів державної влади в іноземній державі без згоди на те українських державних органів.

Висновки до розділу III:

Системний аналіз феноменології імплементації МПС в національне законодавство України дав змогу визначити не тільки його етимологічне значення, що містить в собі могутній методологічно-технологічний потенціал, а й її управлінський, телеологічний, альтернативно-видовий, організаційно-нормативний, технологічний та системно-реалізаційний критерії, що збагатили у доктринальному, аксіологічному, праксеологічному та методологічному розумінні цей феномен національного конституційного права.

Дослідження способів імплементації МПС в національне законодавство України призвело до визначення особливої ролі національної держави та її вибору на основі розсуду (дискреції): а) у визначенні телеологічних домінант такої специфічної діяльності, яка потрохи стає її ординарною діяльністю, бо прямо передбачена Конституцією; б) у виборі таких способів імплементації – або одного, або декількох; в) у визначенні кола органів публічної влади їх посадових осіб та таких, що здійснюють її на практиці; г) створенні організаційної (функціонально-діяльнісної) та нормативної технології здійснення такої імплементації, тобто, у підсумку, створення механізму національної імплементації.

Сфера міжнародно-правового регулювання відносин поступово та невпинно розширюється, крім того відбувається запровадження численних контрольних механізмів міжнародного права, – отже виникає питання, чи є можливість імплемтувати норми чинного міжнародного права в ті чи інші національні правові системи, бо вони, своєю чергою, повинні не лише запозичити такі контрольні механізми, але і виконувати їх на рівні національного правопорядку, – враховуючи, що механізм національної імплементації встановлюється державою та конституцією і від нього залежить реалізація норм міжнародного права. Наведені контрольні механізми міжнародного права також мають запозичуватися національною правовою системою як невід’ємна функціональна частина МПС.

Системне дослідження механізму запозичення МПС прав і свобод людини в конституційне право України дає змогу стверджувати, що основоположні права людини і громадянина, закріплені в основних міжнародних угодах сучасного

міжнародного права (Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року) та в Конституції України 1996 року, є коректно запозиченими на основі прямої рецепції, вони є неділимими, цілісними, рівними та взаємопов'язаними.

Права, свободи й обов'язки людини і громадянина, які визначені Конституцією України та деталізовані й конкретизовані її законами, вважаються конституційними, вони надають реальну можливість особі користуватися політичними, соціальними, економічними, культурними та іншими благами для задоволення особистих або суспільних інтересів і потреб.

Для того, щоб впровадити в українську юридичну практику сучасні МПС прав людини, закріплені Конституцією та законами України, потрібно не лише сформулювати відповідний юридичний механізм, але й створити відповідні умови для формування або трансформації конституційної свідомості громадян через усвідомлення ними найвищої соціальної цінності прав людини, її життєдіяльності та здоров'я. Необхідно також розробити нові доктринально-методологічні та праксеологічні підходи, які дозволять розглядати права людини в контексті загальнолюдських цінностей, як актуальний елемент людського буття. Отже, саме в цьому контексті потрібно оцінити кожен правовий акт, впровадити в практику закони і норми права з точки зору міжнародних стандартів прав людини. Розпочинати цей шлях необхідно зі створення ідеї загальних та універсальних ціннісних стандартів, які застосовуватимуться під час регулювання суспільних відносин у державі.

Найактуальнішим підґрунтям для створення відкритого та вільного суспільства є проголошення прав і свобод людини, закріплення їх у законодавчій базі, а також їх послідовний захист, охорона, розвиток і підтримка, тому що саме панування права, плюралізм і права людини залишаються єдиними, цілісними й основоположними складовими демократії.

ВИСНОВКИ

Резюмуючи положення дослідження, викладені вище, можна дійти наступних висновків:

1. Феноменологія стандартизації в умовах державної організації суспільства пов'язана з об'єктивною потребою людей до узагальнення та уніфікації одиниць виміру, явищ і процесів з метою їх однакового та загального розуміння в контекстуалізації подальшої управлінської діяльності на її різних рівнях, починаючи від локального і завершуючи універсально-глобальним.

2. Становлення правових стандартів у рамках держави є соціально-історичним явищем, котре виступає як тенденція державно організованого соціуму до спрощення, узагальнення, схематизації та уніфікації загальних правил поведінки суб'єктів права, що мають велике соціальне значення.

3. Міжнародні правові стандарти є результатом зусиль міжнародного співтовариства держав щодо оптимізації та уніфікації феноменології міжнародного нормопроекування і нормотворчості з метою однакового нормативного врегулювання найбільш важливих питань міжнародного співробітництва – шляхом їх закріплення в міжнародних багатосторонніх угодах договірною характеру як норм міжнародного права з наступним запозиченням їх національними правовими системами, зокрема системами національного конституційного законодавства.

4. Міжнародні правові стандарти – це не стільки міжнародні, скільки конституційно-правові цінності, що відображають результативний шлях розвитку національних систем конституційного права, спочатку запозичених з національного на міжнародний рівень через їх високе релятивістське навантаження й особливу гуманістичну значимість, – з метою їх фіксації, формалізації та закріплення в нормах міжнародного договірною права, а потім повернутих на національний рівень правового регулювання в універсально (регіонально) погодженому стані, у вигляді норм міжнародного права і таких, що через сприйняття національним конституційним правопорядком містять в собі відповідні нормативні орієнтири його подальшого розвитку і вдосконалення.

5. Міжнародні правові стандарти здебільшого пов'язані з правами і свободами людини, особливо в частині їх обов'язкової легалізації в національному законодавстві, легітимації в соціумі, визнання, охорони, захисту, гарантування з боку держави та органів публічної влади, дотримання та виконання з боку всіх суб'єктів національного конституційного права.

6. Ознаками міжнародних правових стандартів, що ідентифікують їх у рамках міжнародного публічного права та конституційного права держав-членів міжнародної спільноти, є: а) визначення їх правової природи як норм міжнародного права, що, своєю чергою, визначають відповідну модель правової поведінки держав на інших суб'єктів національного конституційного права; б) їх формалізація у вигляді норм міжнародного договору та надання обов'язковості для виконання усіма державами-підписантами (учасниками) таких договорів; в) надання вільного характеру поведінці конкретної держави у виборі засобів імплементації положень міжнародних правових стандартів у систему національного конституційного законодавства; г) формування управлінсько-нормотворчої парадигми, згідно з якою прийняття нових міжнародних правових стандартів узгоджується з комплексом чинних міжнародних норм у профільній сфері; д) визначення, що зміст стандартів є, по-перше, компромісом між суб'єктами, уповноваженими приймати їх, а по-друге – в них закріплюється мінімальний рівень вимог зобов'язань до держав-підписантів, що має бути відтвореним у їх національному законодавстві; е) зміст стандартів є компромісом між суб'єктами, які є уповноваженими приймати їх, тому в них закріплюється мінімальний рівень вимог до конституційного законодавства різних держав.

7. Міжнародні правові стандарти вчиняють суттєвий позитивний вплив на національне законодавство держав-учасниць міжнародних договорів, з одного боку – гармонізуючи їх національне конституційне право з міжнародним правом, а з іншого – підвищуючи та вдосконалюючи облігаторний рівень і потенціал національного конституційного права в контексті його відповідності сучасним нормативним вимогам міжнародного права.

8. Стратегічна мета наведених стандартів насамперед скерована на досягнення певного результату, визначеного у цих документах, а не на створення єдиного правового регулювання, хоча у підсумку їх розповсюдження та синергійна дія сприяє створенню єдиного глобального (регіонального) правового простору, – своєю чергою, це передбачає можливість застосування такого національного механізму імплементації, який є найбільш прийнятним для національної правової системи.

9. Пропозиція щодо розширення поняття «міжнародно-правові стандарти» базується на не ототожнюванні його з поняттям «міжнародно-правові норми», виходячи з того, що не всі міжнародно-правові стандарти є міжнародно-правовими нормами, хоча останні й можуть бути міжнародними правовими стандартами. Водночас міжнародно-правові норми є обов'язковими до виконання і мають договірний характер, тоді як міжнародно-правові стандарти нерідко є доктринальними розробками.

10. Процеси вдосконалення національного законодавства під впливом міжнародних правових стандартів є закономірними та планомірними, оскільки вони виступають не лише важливою складовою частиною інтеграції України до ЄС, але і є важливим елементом української системної конституційно-правової реформи, яка наразі набирає обертів.

11. Наявність численних доктринальних і нормативних підходів до визначення номенологічно-видової характеристики міжнародних правових стандартів у контексті як міжнародного, так і національного конституційного права, свідчить не тільки про відповідну наукову і юридичну новизну наведеної проблематики, скільки про її особливу важливість для розвитку цих двох самостійних нормативних систем, що які, враховуючи складні тенденції правової глобалізації становлення і розвитку феноменології глобального конституціоналізму, починають все активніше взаємодіяти між собою, одночасно стимулюючи свій взаємний розвиток і вдосконалення.

12. Конституційне право держави виступає як основоположна, фундаментальна і єдина профілююча галузь національного права, бо саме її правові

норми регулюють основні відносини, що виникають в процесі становлення, існування, функціонування та взаємодії між собою особистості (людини), суспільства і держави, – отже, зважаючи на такий конституюючий характер зазначених правових відносин, саме конституційному праву належить особлива роль в моделюванні національної системи права та національної системи законодавства, включаючи й важливий процес запозичення норм міжнародного права.

13. Відсутність вітчизняних наукових комплексних досліджень категорії «міжнародні стандарти» – розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод і обов'язків людини й громадянина в конституційному праві України, нерозвиненість відповідного законодавства, недостатнє узагальнення практики та зарубіжного досвіду щодо наведених питань, – актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і детермінують її надважливе теоретичне та практичне значення для розвитку національного конституційного нормопроекування (законопроекування) і нормотворення (законотворення) у сфері імплементації міжнародних правових стандартів до національного законодавства України.

14. Наявність численних доктринальних підходів до розуміння міжнародних правових стандартів все ж не вирішує завдання їх оптимального визначення, – разом з тим, теоретичні напрацювання у цій сфері йдуть продуктивним шляхом – через визначення правової природи досліджуваних стандартів, суб'єктів їх розроблення, нормативізації процесів їх ухвалення та легалізації на міжнародному рівні, а також через розуміння їх функціоналу в облігаторному контексті, через зіставлення із зобов'язаннями держав-учасниць міжнародних договорів, що транспонуються в норми національного конституційного законодавства через механізм імплементації саме як міжнародно-правові зобов'язання держави, які повинні бути реалізованими.

15. Характерними нормативними рисами міжнародних правових стандартів у міжнародному праві виступають наступні: наявність об'єкта і методу правового регулювання; їх погоджувальний характер; їх координаційний характер; їх

обов'язковість для сторін, які визнали її добровільно; форми їх існування – міжнародний договір або інші акти міжнародних організацій; забезпечення їх реалізації, що відбувається на рівні держав або міжнародних організацій як об'єднань держав; їх структурно-архітектонічна особливість, якою є відсутність одного із структурних елементів правової норми – санкцій.

16. Міжнародні правові стандарти, які є нормами міжнародного права і містяться в міжнародних багатосторонніх договорах, підписаних державами та таких, що імплементовані ними в систему національного конституційного права через трансформацію в норми звичайних законів, – є ординарними та належними джерелами національного конституційного права, що можуть бути застосованими в практичній діяльності його суб'єктів, як і інші норми національного права та законодавства.

17. Варто підкреслити, що хоча розвиток конституційного права як фундаментальної галузі національного права дещо гальмувався, здебільшого через його специфіку та соціальне призначення (бо його головним покликанням виступає не стільки регулювання найважливіших відносин, що виникають між державою, соціумом і людиною, скільки системне забезпечення безпеки та захисту інтересів людини від етатистських намагань держави), – вирішення такого завдання стає можливим лише за наявності демократичного державного режиму, бо при пануванні абсолютизму майже виключена можливість розвитку системи норм, які зможуть обмежити подібну владу. Отже міжнародні правові стандарти та їх запозичення національним конституційним правом є яскравим прикладом демократичності державного режиму, що реалізується за допомогою та на підставі найважливіших настанов міжнародного права.

18. Заглиблення в історичну ретроспективу конституційного права свідчить, що основною і стратегічною тенденцією його еволюції залишається зростаюча демократизація – отже, сучасний етап розвитку конституційного права потребує вивести на перший план охорону, захист, забезпечення, гарантії реалізації прав і свобод людини (особистості) і громадянина. І саме міжнародні правові стандарти суттєво посилюють такі його стратегічно-параметральні ознаки.

19. Хоча до недавнього часу основним призначенням конституційного права було лише регулювання відносин всередині публічної влади, сьогодні соціальним призначенням цієї провідної галузі національного права і законодавства виступають зовсім інші питання, – причому не стільки управлінського, скільки гуманітарного та гуманістичного характеру, а тому є об'єктивно необхідним уточнити і питання предмету конституційного права, що еволюціонує в бік забезпечення прав і свобод людини (особистості) й громадянина. Саме тому важливим методологічним і технологічним засобом вирішення зазначених тенденцій виступає імплементація норм міжнародного права у вигляді міжнародних правових стандартів у національні правові системи, через їх запозичення і трансформацію в норми національного конституційного права.

20. Системний аналіз феноменології імплементації МПС у національне законодавство України дав змогу визначити не лише його етимологічне значення, що містить в собі могутній методологічно-технологічний потенціал, але й її управлінський, телеологічний, альтернативно-видовий, організаційно-нормативний, технологічний і системно-реалізаційний критерії, що збагатили у доктринальному, аксіологічному, праксеологічному та методологічному розумінні цей феномен національного конституційного права.

21. Дослідження способів імплементації МПС у національне законодавство України призвело до визначення особливої ролі національної держави та її розсуду: а) у визначенні телеологічних доміант такої специфічної діяльності, що потрохи стає її ординарною діяльністю, бо прямо передбачена Конституцією; б) у виборі таких способів імплементації – або одного, або декількох; в) у визначенні кола органів публічної влади, їх посадових осіб та таких, що здійснюють її на практиці; г) у створенні організаційної (функціонально-діяльнісної) та нормативної технології здійснення такої імплементації, тобто, у підсумку, створення механізму національної імплементації.

22. Сфера міжнародно-правового регулювання відносин поступово та невпинно розширюється, крім того, відбувається запровадження численних контрольних механізмів міжнародного права, – отже виникає питання, чи можливо

імплементувати норми чинного міжнародного права в ті чи інші національні правові системи, оскільки вони, своєю чергою, повинні не тільки запозичити такі контрольні механізми, але й виконувати їх на рівні національного правопорядку, враховуючи, що механізм національної імплементації встановлюється державою та конституцією, і від нього залежить реалізація норм міжнародного права. Наведені контрольні механізми міжнародного права також мають запозичуватися національною правовою системою як невід'ємна функціональна частина МПС.

23. Системне дослідження механізму запозичення МПС прав і свобод людини в конституційне право України дає змогу стверджувати, що основоположні права людини і громадянина, закріплені в основних міжнародних угодах сучасного міжнародного права (Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 року) і в Конституції України 1996 року, є коректно запозиченими на основі прямої рецепції, вони є неділимими, цілісними, рівними та взаємопов'язаними.

24. Права, свободи й обов'язки людини і громадянина, що визначені Конституцією України, деталізовані та конкретизовані її законами, вважаються конституційними, вони не тільки втілюють в себе МПС прав людини на різних рівнях нормативно-правової регламентації й регулювання, але й надають реальну можливість особі користуватися політичними, соціальними, економічними, культурними та іншими благами для задоволення особистих або суспільних інтересів і потребу в рамках державно організованого соціуму.

25. Для впровадження в українську юридичну практику сучасних МПС прав людини, закріплених Конституцією та законами України, потрібно не лише сформуванню відповідний юридичний механізм, але й створити відповідні умови для формування належного рівня або трансформації конституційної свідомості громадян, через усвідомлення ними найвищої соціальної цінності прав людини, її життєдіяльності та здоров'я. Необхідно також розробити нові доктринально-методологічні та праксеологічні підходи, які дозволять розглядати права людини в контексті загальнолюдських цінностей, як актуальний елемент людського буття.

Отже, саме в цьому контексті потрібно оцінити кожен правовий акт, впровадити в практику закони і норми права з точки зору міжнародних стандартів прав людини. Розпочинати цей шлях необхідно зі створення ідеї загальних та універсальних ціннісних стандартів, які застосовуватимуться під час регулювання суспільних відносин у державі.

26. Найактуальнішим підґрунтям для створення відкритого та вільного суспільства є проголошення прав і свобод людини, закріплення їх в законодавчій базі, а також їх послідовний захист, охорона, розвиток і підтримка, тому що саме панування права, плюралізм і права людини залишаються єдиними, цілісними та основоположними складовими демократії, – інститут МПС всіляко сприяє вирішенню цих стратегічних завдань формування демократичної правової державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / общ. ред. М. Ю. Тихомирова. М., 1999. 525 с.
2. Standart. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/standard>
3. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 151–157.
4. Стандарт. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 1998–2004. Т. 5: П–С., 2003. 614 с.
5. Семериков В. Н. Стандартизация как наука о нормативном информационном обеспечении развития общества. НТИ. (Серия 1: «Организация и методика информационной работы»: № 4). М.: ВИНТИ, 1996. 187 с.
6. Хойнацький М. Основи стандартизації. *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 11. С. 32–35.
7. Куфман М. И. 60 лет стандартизации в СССР: «1925–1985». Основные события и факты / М. И. Кауфман, В. Н. Чернягова. М.: Изд-во стандартов, 1985. 152 с.
8. Хойнацький М. «Нижньошаровий» стандарт для видавців. *Вісник Книжкової палати*. 2000. № 8. С. 19–24.
9. Плущевский М. Б. «Око земное» – образ стандарт как наука XX века. *Стандарты и качество*. 1993. № 3. С. 45–50.
10. Про стандартизацію : Закон України від 17 травня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 31. Ст. 145.
11. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.

12. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 1 грудня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>
13. Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 15 січня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 14. Ст. 96.
14. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
15. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
16. Про державні соціальні стандарти і соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
17. Рекомендации по политике в области стандартизации и сотрудничества по вопросам нормативного регулирования. *Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций*. Пересмотренное издание. URL: https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/trade/wp6/Recommendations/WP6_Recommendations_R_2018.pdf
18. Дубова Т. О. Организация работ по стандартизации в рамках Европейского Союза. Опыт стандартизации в ЕС. URL: <https://scienceforum.ru/2019/article/2018012476>
19. Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации. URL: <http://cis.minsk.by/page/2470>
20. Иванов Ю. А. Міжнародне право. К.: Вид. Паливода А. В., 2004. 202 с.
21. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне право. К.: Алерта, 2003. 410 с.
22. Картунов А. Ганзейский союз как прообраз грядущего миропорядка. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/ganzeyskiy-soyuz-kak-proobraz-gryadushchego-miroporyadka/#>
23. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

24. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций : принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

25. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text

26. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию : принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text

27. ADOPTION OF THE PARIS AGREEMENT. Conference of the Parties Twenty-first session Paris, 30 November to 11 December 2015 Agenda item 4(b) Durban Platform for Enhanced Action (decision 1/CP.17). Adoption of a protocol, another legal instrument, or an agreed outcome with legal force under the Convention applicable to all Parties. URL: <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>

28. Общая теория прав человека / под ред. Е. А. Лукашевой. М.: Норма, 1996. 520 с.

29. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Наука, 1985. 452 с.

30. Нерсесянц В. С. Философия права. М.: Норма-Инфра, 1997. 652 с.

31. Словарь международного права / сост.: С. Б. Бацанов, Г. К. Ефимов, В. И. Кузнецов и др. 2-е изд. перераб. и доп. М., 1986. 432 с.

32. Буроменський М. Міжнародно-правові стандарти внутрішньо-державної демократії. *Вісник академії правових наук*. 1997. № 2 (9). С. 12–21.

33. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7–9.

34. Российское законодательство и Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. *Государство и право*. 1997. № 5. С. 94–111.

35. Щербаков Н. В. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола») / Н. В. Щербаков, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурко. *Государство и право*. 2004. № 12. С. 86–92.

36. Чиркин В. Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. М.: Зерцало. 1998. 441 с.
37. Орзих М. Ф., Крусян А. Р. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : монография. К.: Алерта, 2006. 290 с.
38. Руководство по международным договорам : Подготовлено Договорной секцией Управления по правовым вопросам Организации Объединенных Наций. ООН, 2002. 71 с.
39. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
40. European Commission, Guide to the implementation of directives based on the new approach and the global approach. 2000. 127 p.
41. Балінський О. В. Міжнародні правові стандарти та їх роль у правовому розвитку в умовах глобалізації. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького*. 2006. Вип. 32. С. 463–469.
42. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / відп. ред. Ю. І. Римаренко. К.: КНТ, 2006. 740 с.
43. Глевацька Н. М. Міжнародні стандарти у системі місцевого самоврядування України. URL: www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2009_15/.../16.pdf
44. Баймуратов М. А. Международное публичное право : учебник. К.: Истина, 2004. 552 с.
45. Darcy James. Human rights and international legal standards: what do relief workers need to know? *Relief and rehabilitation network*. February, 1997. 40 p.
46. Чуб О. О. Універсальні міжнародно-правові стандарти політичних прав громадян. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 21–28.
47. Черниченко С. В. Права человека и гуманитарная проблематика в современной дипломатии. *Московский журнал международного права*. 1992. № 3. С. 36–39.

48. Шестаков Л. Н. Протокол № 9 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 11: Право.* 1992. № 6. С. 46–54.

49. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 463 с.

50. Установление международных стандартов в области прав человека : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 41/120 от 4 декабря 1986 года. URL: <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/56/IMG/NR050056.pdf?OpenElement>

51. Тацій В. Я., Тодыка Ю. Н. Всеобщая декларация прав человека и проблемы становления конституционализма в Украине. *Проблеми законності : Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. Вип. 36. С. 3–12.*

52. Иваненко В. С. Конституции государств – участников СНГ и международное право: некоторые проблемные вопросы их соотношения. *Известия вузов: Правоведение.* 2002. № 1. С. 159–173.

53. Словник іншомовних слів / за ред. академіка НАН УРСР О. С. Мельничука. К., 1974. 563 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%9E.-%D1%80%D0%B5%D0%B4.-%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-i%D0%BD%D1%88%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%BBi%D0%B2.pdf>

54. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкарук. К.: «Абрис», 2002. 742 с.

55. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1960. 511 с.

56. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с.

57. Марченко М. Н. Теория права и государства : учебник для студ. юрид. вузов и факульт. М.: Юрид. литература, 1998. 432 с.

58. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Ч. 2, т. 1: Теория права (ч. 2). М.: Юристъ, 1996. 166 с.
59. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посібник. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
60. Колодій А. М. Основи держави і права : навч. посібник для юрид. вузів / С. Д. Гусарев, Р. А. Калюжний та ін. К.: Либідь, 1997. 207 с.
61. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и факультетов. Х.: Консум, 2000. 658 с.
62. Бабін Б. В. Питання програмності в міжнародних правових нормах. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 2. С. 93–104.
63. Гроций Г. О праве войны и праве мира / пер. А. Л. Саккетти. М.: Госюриздат, 1957. 498 с.
64. Блюнчли Н. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / под ред. Л. Комаровского. М.: Тип. Индрих, 1876. 561 с.
65. Международное право : учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. М.: Междунар. отнош., 2000. 720 с.
66. Минасян Н. М. Источники современного международного права. Р.-н/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1960. 152 с.
67. Нген Куок Динь, П. Дайе, А. Пелле. Международное публичное право / К.: Сфера, 2000. Т. 1. 2000. 440 с.
68. Ago R. Positive Law and International Law. *American Journal of International Law*. 1957. Vol. 51. № 4. P. 721–744.
69. Djuvara M. Le fondement de l'ordre juridique positif en droit international. *Academie de droit international. Recueil des cours*. 1938. Т. 64. P. 480–620.
70. Международное право : учебник для вузов / отв. ред.: Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунов. 3-е изд. М.: Норма, 2004. 624 с.
71. Бирюков П. Н. Международное право : учеб. пособие. М.: Юристъ, 1998. 416 с.

72. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М.: Сигра, 1997. 322 с.
73. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник. Х.: Консум, 1999. 528 с.
74. Калюжная Г. П. Об основаниях возникновения норм международного права. *Советский ежегодник международного права*. 1958. М.: Из-во АН СССР, 1959. С. 515–517.
75. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.
76. Бобров Р. Л. Основные проблемы теории международного права. М.: Международные отношения, 1968. 272 с.
77. Бек У. П. Щодо міжнародно-правових стандартів професійної безпеки та охорони здоров'я найманих працівників. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 164–171.
78. Международное право : учебник / отв. ред.: Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Междунар. отнош., 1999. 624 с.
79. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. Т. 4: Н–П / Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. 720 с.
80. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1986. № 17. Ст. 343.
81. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
82. Баймуратов М. А. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право». Одеса, 1996. 54 с.
83. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України*. Т. 1: Дослідження і реферати. Львів, 2001. С. 16–55.
84. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]Т. 5: П–С. К.: «Українська енциклопедія», 2003. 736 с.

85. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1990. № 31. Ст. 429.

86. Правові основи міжнародної діяльності МВС України : збірник міжнародно-правових документів: у 2 т. / МВС України. Відділ міжнародних зв'язків. Т. 2. К.: МВС України, 1997. 255 с.

87. Игнатъев А. А. Уголовно-исполнительное право. М.: Новый юрист, 1997. 304 с.

88. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

89. Скакун О. Ф., Овчаренко І. М. Модельний закон як важливий інструмент зближення національних законодавств. *Наше право*. 2003. № 2. С. 102–107.

90. Кравченко Т. До питання про уніфікацію законодавства. *Право України*. 2006. № 4. С. 128–132.

91. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

92. Конституции государств Европейского Союза / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ/ ред. Л. А. Окуньков. М.: Инфра-М – Норма, 1997. 816 с.

93. Ященко К. Уніфікація правових норм та гармонізація національних законодавств як способи наближення правового регулювання в державах-членах європейського співтовариства. *Український часопис міжнародного права*. 2002. № 3. С. 95–103.

94. Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції. *Право України*. 2002. № 5. С. 147.

95. Селивон Н. Ф. Гармонизация положений национального с нормами международного права и их применение в практике Конституционного Суда Украины. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы* / под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова ; Юрид. фирма «Салком», Науч.-аналит. центр. К.: Юринком Интер, 2003. 583 с.

96. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

97. Международное публичное право : учебник / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов (и др.) ; отв. ред. К. А. Бекашев. М.: Проспект, 2008. 1008 с.

98. Баймуратов М. Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство. *Вибори та демократія*. 2006. № 4. С. 17–24.

99. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії / за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.

100. Баймуратов М. О. Міжнародне право. Х.: «Одіссей», 2001. 672 с.

101. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн. Тернопіль : «Астон», 2003. 432 с.

102. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 762 с.

103. Мучник А. Г. Философия достоинства, свободы и прав человека. К.: Парламентское издательство, 2009. URL: http://zhurnal.lib.ru/m/muchnik_a_g/book1954.shtml

104. Романов В. А. Проблема основных прав и обязанностей государства, международный правопорядок и концепция мира в XXI веке. *Правоведение*. 2000. № 1. С. 192–200.

105. Львова Є. О. Тенденції становлення новітньої галузі міжнародного конституційного права. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/206/Lvova_tend_stanovl_mijn_const.pdf;jsessionid=A9FE1A918D817A9D87133B36590FC786?sequence=1

106. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / за ред. М. О. Баймуратова. К.: Логос, 2010. 428 с.

107. Global constitutionalism: human rights, democracy and the rule of law / Wiener A., Lang A. F., Tully J., Maduro M. P., Kumm M. *Global constitutionalism*. Cambridge, 2012. Vol. 1, n 1. P. 1–15.

108. Walter C. International Law in a Process of Constitutionalization. *New perspectives on the divide between national and international law* / edited by J. E. Nijman and A. Nollkaemper. Oxford : Oxford Scholarship Online, 2007. P. 191–215.

109. Fassbender B. Der Schutz der Menschenrechte als zentraler Inhalt des völkerrechtlichen Gemeinwohls. *Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ)*. 2003. № 1. P. 1–16.

110. Peters A. The globalization of state constitutions. *New perspectives on the divide between national and international law* / edited by J. E. Nijman and A. Nollkaemper. Oxford : Oxford Scholarship Online, 2007. P. 251–308.

111. Васильєв Є. О. Роль органів місцевого самоврядування України у створенні локальної системи зовнішньоекономічної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 191 с.

112. McCrudden Ch. Common Law of Human Rights? Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2000. Vol. 20. No. 4. P. 499–532.

113. Про зняття застережень України до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Закон України від 5 листопада 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 50–51. Ст. 314.

114. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

115. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 38. Ст. 287.

116. Конвенция о правах и обязанностях государств (Межамериканский), 26 декабря 1933 года (Конвенция Монтевидео). URL: <http://parliament-wa.info/ru/archives/1719>

117. Україна у світі. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4712/>
118. Про основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>
119. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
120. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
121. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
122. Про правонаступництво України : Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.
123. Декларація прав національностей України від 1 грудня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
124. Про дію міжнародних договорів на території України : Закон України від 10 грудня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 137.
125. Саад З. Имплементация международных соглашений по правам человека в арабском мире (гражданские и политические права) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. К., 1994. 22 с.
126. Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.
127. Раданович Н. Міжнародно-судові засоби імплементації Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Право України*. 1999. № 12. С. 36–39.
128. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (загальна частина) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 1994. 23 с.

129. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. К.: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 320 с.
130. Баршиц И. Международное право и национальная система России. *Журнал российского права*. 2001. № 2. С. 61–70.
131. Буткевич В. Г. Теоретические основы взаимодействия международного и внутригосударственного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 1980. 42 с.
132. Джебрин Дж. Имплементация норм международного права во внутригосударственном законодательстве (на примере арабских стран) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. К., 1984. 22 с.
133. Усенко Е. Т. Международное и внутригосударственное право. *Советский ежегодник международного права*, 1977. М.: Наука, 1978. С. 67–86.
134. Хачатурян А. Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве. К.: Наук, думка, 1993. 126 с.
135. Тарасов О. В. Трансформация и отсылка как способы национально-правовой имплементации международных обязательств: морфологический и системологический анализ. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11884/1/Tarasov.pdf>
136. Schwalbe E. Some Aspects of the International Covenants on Human Rights of December 1966. *International Protection of Human Rights / Proceedings of the Seventh Nobel Symposium, Oslo, September 25–27, 1967* ; Ed. by Asbjörn Eide and August Schou. New York, London, Sydney : Interscience Publishers (a division of John Wiley & Sons); Stockholm: Almqvist & Wiksell. 1968. 300 p.
137. Sir Hersch Lauterpacht. *The Function of Law in the International Community*. Oxford : Oxford University Press, 2011. 477 p.
138. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / пер. з англ. К.: АртЕк, 1997. 624 с.
139. *The European System for the Protection of Human Rights* / Ed. by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. Dordrecht, Boston, London : Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 940 p.

140. Лукашук И. И. Международное право в судах государств. СПб: СКФ «Россия – Нева», 1993. 302 с.

141. Cameron I. The Swedish Experience of the European Convention on Human Rights since Incorporation. *Intl & Compar. L. Q.* 1999. V. 48. P. 20–56.

142. Антонович М. М. Міжнародне публічне право. К.: Видавничий дім «КМ академія», 2003. 307 с.

143. Постановление Конституционного Суда РФ от 23 июня 1992 г. № 8-П «О проверке конституционности правоприменительной практики по делам о восстановлении на работе, сложившейся на основании части четвертой статьи 90 Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о труде, части пятой статьи 211 КЗоТ Российской Федерации и пункта 27.1 постановления Пленума Верховного Суда СССР от 26 апреля 1984 года N 3 "О применении судами законодательства, регулирующего заключение, изменение и прекращение трудового договора"». URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/10002679/>

144. Лукашук И. И., Мартыненко П. Ф. Юридические гарантии осуществления норм конституционного и международного права в условиях их взаимодействия. *Юридические гарантии правильного применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности* : тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции 28–30 октября 1970 г. Киев, 1971. 155 с.

145. Анцилотти Д. Курс международного права / пер. с 4-го итал. Изд. А. Л. Сакетти и Э. М. Фабрикова ; под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук Д. Б. Левина. Т. 1. М.: Изд-во «Иностранная литература», 1961. 447 с.

146. Черниченко С. В. Международное право: современные теоретические проблемы. М.: Международные отношения, 1993. 296 с.

147. Holloway K. Modern trends in treaty law. L., 1967. 802 p.

148. McDonald R. St. J. International law and the domestic law in Canada: *Ius et Societas*. The Hague; Boston; L., 1979. 348 p.

149. Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права. М.: Междунар. отнош., 1982. 136 с.

150. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник. М.: Издательство БЕК, 1996. 371 с.
151. Веприцький Р. С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права*. 2008. № 2. С. 32–37. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vrvsvpp.pdf>
152. Общая теория прав человека / Карташкин В. А., Колесова Н. С., Ларин А. М. и др. ; отв. ред. Е. А. Лукашева ; Ин-т государства и права РАН. М.: НОРМА, 1996. 509 с.
153. Абдулаев М. И. Права человека: историко-сравнительный анализ. СПб.: Из-во СПб ун-та, 1998. 283 с.
154. Конституции зарубежных государств : учеб. пособ. / сост. В. В. Маклаков. М.: Издательство БЕК, 1999. 584 с.
155. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки : Ухвалена Конгресом 4 липня 1776 року (Declaration of independence of the United States of America, July 4, 1776). URL: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php)
156. Страхов М. М. Права людини і громадянина: історія і сучасність. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні*. Ч. 1. Х., 2000. С. 66–68.
157. Конституция Японии от 3 мая 1947 года. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/japan.pdf>
158. Руднева О. Ціннісний вимір прав людини в контексті світових глобалізаційних процесів. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4 (16). С. 179–185.
159. Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ», 2019. 416 с.
160. Heaven D. The uncertain future of democracy. URL: <http://www.bbc.com/future/story/20170330-the-uncertain-future-of-democracy>
161. Жизненный цикл. URL: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?R1dGontlxvuxuhtuxy;!_quxohyyls

162. Кофман Б. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики : монографія / за ред. д. ю. н., проф. М. О. Баймуратова. К.: Вид-во «Людмила», 2019. 355 с.

163. Свавільно. *Академічний тлумачний словник Української мови (1970–1980)*. URL: [http://sum.in.ua/s/svaviljnyj#:~:text=%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8&text=1.,1956%2C%20294\)%3B%20%D0%9E](http://sum.in.ua/s/svaviljnyj#:~:text=%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8&text=1.,1956%2C%20294)%3B%20%D0%9E)

164. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text>

165. Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України : Закон України від 17 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 511.

166. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи, Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

167. Виконання Україною смертних вироків : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1145 (1998) від 27 січня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_594#Text

168. Про дотримання Україною зобов'язання, взятого при вступі до Ради Європи, щодо введення мораторію на виконання смертних вироків : Резолюція 1112 (1997) Парламентської Асамблеї Ради Європи ; Комітет з правових питань і прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_593#Text

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу

України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (Справа № 1–33/99). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>

170. Про ратифікацію Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26 січня 1987 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1987. № 6. Ст. 101.

171. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

172. Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : Закон України від 24 січня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 11. Ст. 94.

173. Вільгушинський Михайло. Категорія «публічна влада» у сучасній інтерпретації: нотатки до наукової дискусії. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2013_3_4.pdf.

174. Теплюк М. Публічна влада в Україні: визначення поняття і конституційно-правова природа. *Право України*. 2009. № 5. С. 6–22.

175. Батанов О. В. Публічна влада як суспільно-політичний феномен: постановка проблеми. *Правова держава*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 16. С. 272–282.

176. Баймуратов М. О. До питання про вибір національної моделі місцевого самоврядування (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3 (19). С. 57–65.

177. Права человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА М., 2015. 560 с.

178. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. М.: Юристъ, 2001. 520 с.

179. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7–9. Ст. 48.

180. Скликання міжнародної конференції з питання про свободу інформації : Резолюція 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1946 року. URL: <https://medialaw.asia/document/-430>

181. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

182. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

183. Про порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України : Указ Президента України від 28 серпня 2015 року № 523/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 70. Ст. 2301.

184. Крижановська А. С. Питання впровадження інституту електронних петицій в діяльності Президента України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. № 30. С. 107–116.

185. Петиція. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 720 с.

186. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2-х томах. Т. 2: Современное государство и право / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2013. 672 с.

187. Зиммерман Дж. Прямая демократия в Соединенных Штатах Америки: опыт и проблемы. *Вестник МГУ. Сер. 11. Право*. 1991. № 5. С. 47–55.

188. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text

189. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права : Постанова Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 5. Ст. 26.

190. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций [без передачи в главные комитеты (A/60/L.48)] от 3 апреля

2006 года № 60/251 // *Совет по правам человека*, A/RES/60/251, 2006 год . URL: http://hrlibrary.umn.edu/russian/council/Rres_humanrightscouncil.html

191. Права человека и процессы глобализации современного мира / М. М. Бринчук, Н. А. Воронина, В. А. Карташкин и др. ; отв. ред. Е. А. Лукашева ; Институт государства и права Российской академии наук. М.: Норма, 2005. 464 с.

192. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy): Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies [Электронный документ]. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf.

193. Букач В. В. Нормативно-правове регулювання конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 8–12.

194. Баймуратов М. А., Григорьев В. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине : монографія. Одеса : Юридична література, 2003. 248 с.

195. Грановская О. Л. Делиберативная и агрегативная модели демократии и агональный либерализм И. Берлина. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deliberativnaya-i-agregativnaya-modeli-demokratii-i-agonalnyu-liberalizm-i-berlina>

196. Соколов Б. О. Парадоксы общественного выбора и теория демократии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/paradoksy-obshchestvennogo-vybora-i-teoriya-demokratii>

197. Шмиттер Ф. Дилеммы и угрозы демократии. *Пределы власти*. 1994. № 1. С. 187–198.

198. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 3 липня 1991 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 443.

199. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 44–45. Ст. 634.

200. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 / Справа № 1-1/2018(2556/14). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#n60>

201. Макаренко Б. Г. Права людини, політична стабільність та перехідне суспільство: пошук парадигми взаємодії. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*. 2009. № 3. С. 119–122.

202. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики : Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>

203. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>

204. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text

205. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. *Картка документу*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_174

206. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

207. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 13. Ст. 145.

208. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

209. Парижское соглашение 2015 года. URL: https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf

210. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 9 травня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

211. Sutter John D., Berlinger Joshua (12 December 2015). Final draft of climate deal formally accepted in Paris. CNN (Cable News Network, Turner Broadcasting System, Inc.). Процитовано 12 December 2015.
212. Рада ратифікувала Паризьку угоду щодо клімату. URL: <https://www.unian.ua/ecology/ecologyclimate/1416975-rada-ratifikuvala-parizku-ugodu-schodo-klimatu.html>
213. Порошенко затвердив ратифікацію Паризької кліматичної угоди. URL: <https://www.unian.ua/ecology/ecologyclimate/1446557-poroshenko-zatverdiv-ratifikatsiyu-parizkoji-klimatichnoji-ugodi.html>
214. Основи політичної соціології : навч. посіб. для студентів соціогуман. спеціальн. / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с.
215. Klein D. A Theory for the Application of the Customary International Law of Human Rights by Domestic Courts. *Yale J. Int'l L.* 1988. Vol. 13. P. 332–365.
216. Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека / Харьковская правозащитная группа. Х.: Фолио, 2001. 112 с.
217. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 193 с.
218. Weston V. H. Human Rights. *Hum. RtsQ.* 1984. Vol. 6. P. 257–283.
219. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки НаУКМА.* 2005. Т. 45: Політичні науки. С. 9–16.
220. Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини : Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН від 7 січня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text
221. Бостан С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 504 с.
222. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підручн. Одеса : Фенікс, 2018. 762 с.

223. Короткий курс лекцій з дисципліни «Міжнародне приватне право». URL: https://studme.com.ua/150609137634/pravo/lichnyy_zakon_yuridicheskogo_litsa_lex_societatis.htm

224. Міжнародне публічне право / за ред. В. М. Репецького. URL: https://pidru4niki.com/1685030346699/pravo/mizhnarodno-pravovi_pitannya_gromadyanstva#:~:text

225. Закон Ізраїля о Возвращении 1950 года. URL: https://knesset.gov.il/laws/ru/lawofreturn_ru.htm

226. Конвенція про статус апатридів від 29 вересня 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text

227. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text

228. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

229. Мартиновський Д. П. Поняття та сучасні класифікації міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: *Право*. 2011. Вип. 1. С. 254–264.

230. Мартиновський Д. П. Міжнародні стандарти прав людини у системі українського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: *Право*. 2011. Вип. 2. С. 394–402.

231. Мартиновський Д. П. Втілення міжнародних стандартів місцевого самоврядування у систему законодавства України. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 160–165.

232. Мартиновський Д. П. Способи імплементації міжнародних правових стандартів в національне законодавство України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 216–226.

233. Мартиновський Д. П. Міжнародні правові стандарти у сфері конституційного права: поняття, ознаки та місце в системі джерел. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 69–77.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мартиновський Д. П. Поняття та сучасні класифікації міжнародно-правових стандартів. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2011. Вип. 1. С. 254–264. (Видання індексується міжнародною наукометричною базою Google Scholar).

2. Мартиновський Д. П. Міжнародні стандарти прав людини у системі українського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2011. Вип. 2. С. 394–402. (Видання індексується міжнародною наукометричною базою Google Scholar).

3. Мартиновський Д. П. Втілення міжнародних стандартів місцевого самоврядування у систему законодавства України. *Європейські перспективи.* 2013. № 1. С. 160–165.

4. Мартиновський Д. П. Способи імплементації міжнародних правових стандартів в національне законодавство України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2020. № 22. С. 216–226. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Варшава, Польща)).

5. Мартиновський Д. П. Міжнародні правові стандарти у сфері конституційного права: поняття, ознаки та місце в системі джерел. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2020. № 2. С. 69–77.

6. Мартиновський Д. П. До питання визначення та класифікації міжнародних правових стандартів. *Сучасний розвиток державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. III Всеукр. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2011. С. 196–197.

7. Мартиновський Д. П. До забезпечення реалізації міжнародних правових стандартів при формуванні та функціонуванні законодавчої влади в Україні:

методологічні підходи. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених (29 березня 2018 р.) / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 264-267.

8. Мартиновський Д.П. До питання про забезпечення міжнародних правових стандартів при формуванні та функціонуванні виконавчої влади в Україні: теоретичні підходи. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих учених (19 травня 2020 р.) / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 206-211.